

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Гнатюка**

Періодичне видання 2 (19) 2008- 1(20) 2011

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Мовознавство

Тернопіль - 2011

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – Вип. 2 (19) 2008-1 (20) 2011. – 244 с.

Редакційна колегія:

Бучко Д. Г. – доктор філологічних наук, професор (головний редактор)

Грешук В. В. – доктор філологічних наук, професор

Німчук В. В. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Полюга Л. М. – доктор філологічних наук, професор

Сабадош І. В. – доктор філологічних наук, професор

Струганець Л. В. – доктор філологічних наук, професор

Вільчинська Т. П. – доктор філологічних наук, доцент

Валігура О. – доктор філологічних наук, професор

Невідомська Л. М. – кандидат філологічних наук, доцент

*Друкується за рішенням вченої ради
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
від 23 лютого 2011 року (протокол № 8)*

*Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України
протокол № 1-05/1 від 10.02.2010 р. за спеціальністю "філологічні
науки" (українська мова)".*

© Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка, 2011

ЗМІСТ

<i>Вільчинська Тетяна (Тернопіль)</i> МОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	6
<i>Гоменюк Олена (Тернопіль)</i> КОНЦЕПТ “БАТЬКІВЩИНА” У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-НЕОКЛАСИКІВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	13
<i>Струганець Любов (Тернопіль)</i> ЗАСАДИ НОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЛІНГВІСТІВ 20-30 рр. XX СТОЛІТТЯ.....	20
<i>Лісняк Стефанія (Тернопіль)</i> НАЗВИ РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД ТА ЇХ ЧАСТИН В „ЛІТОПИСІ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ”.....	34
<i>Макович Христина (Львів)</i> ГЛОСИ В УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЯХ XVII СТОЛІТТЯ.....	42
<i>Шкіцька Ірина (Тернопіль)</i> МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗВЕРТАНЬ- ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ.....	59
<i>Мисик Оксана (Тернопіль)</i> ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ЯК ВИЯВ АВТОРСЬКОГО СВІТОБАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ).....	70
<i>Ворона Іванна (Тернопіль)</i> ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	78
<i>Оксана Вишньовська (Тернопіль)</i> РОЗШИРЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ НАПРЯМ СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ	87
<i>Заліпська Ірина (Тернопіль)</i> ЧИСТОТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРЯМОМУ ЕФІРІ (НА МАТЕРІАЛІ КАНАЛУ „М1”)	95

<i>Данилюк Ірина (Тернопіль)</i> АПОЗИТИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ Д.ПАВЛИЧКА: ТРОПЕЇЧНІ ФУНКЦІЇ	101
ОНОМАСТИКА <i>Бучко Дмитро, Бучко Ганна (Тернопіль)</i> ХАРАКТЕРИСТИКА НОМІНАЦІЇ ПОСЕЛЕНЬ ДАВНО І НОВОЗАСЕЛЕНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ (на матеріалі ойконімії Тернопільщини та Миколаївщини)	112
<i>Торчинський Михайло (Хмельницький)</i> ЕТНОКУЛЬТУРНА ЗНАКОВІСТЬ ВЛАСНИХ НАЗВ	123
<i>Домбровська-Камінська Анна (Варшава)</i> ОСОБОВІ НАЗВИ У ВАРШАВСЬКІЙ ПОВІСТІ СТЕФАНА В'ЄХЕЦЬКОГО „КАФЕ „ПІД МІНОГОЮ”	130
<i>Колесник Наталія (Чернівці)</i> ТРАДИЦІЇ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ОНІМІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ	143
<i>Редька Марія (Тернопіль)</i> ДЕСКРИПЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СТРУКТУРНИЙ ТИП ОСОБОВИХ НАЙМЕНУВАНЬ, ЗАФІКСОВАНИХ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЧАРІВНИХ КАЗКАХ	152
<i>Панчук Галина (Тернопіль)</i> ОСОБЛИВОСТІ ІМЕНУВАННЯ ОСІБ У СТРИЛЕЦЬКИХ ПІСНЯХ ЛЕВКА ЛЕПКОГО	159
<i>Наталя Космацька (Львів)</i> МОВНА ГРА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОСОБОВИХ ІМЕН У КОМІКСАХ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІЇ „ASTERIX”	165
<i>Інна Волянчук (Кременець)</i> ОЙКОНІМІЯ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ XVI ст...	173
<i>Дика Любов (Хмельницький)</i> СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЙКОНІМІЇ ВІННИЧЧИНИ XIX ст.	183

<i>Сороцька Марія (Тернопіль)</i> СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОТОПОНІМІВ ПРИЙМЕННИКОВОЇ ТА СКЛАДЕНОЇ СТРУКТУРИ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ	190
ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ПЕРЕКЛАД <i>Петришин Ольга а (Тернопіль)</i> СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ПІДСТИЛІ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ	201
<i>Тетяна Олійник (Тернопіль)</i> ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ	210
<i>Помірко Роман, Кіпень Сергій (Львів)</i> ДЕМОТИВАЦІЙНІ ПОСТЕРИ У СТРУКТУРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМУНІКАЦІЇ	223
РЕЦЕНЗІЇ <i>Любов Струганець</i> СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: У 20-ти т.	232
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	238

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 81*367.7

Тетяна Вільчинська (Тернопіль)

МОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ

Стаття присвячена проблемі співвідношення мовної та концептуальної картин світу. З огляду на взаємозв'язок між ними, запропоновано термін „мовно- концептуальна картина світу” та обґрунтовано доцільність його використання.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу, мовно-концептуальний універсум.

Актуальність розв'язання проблем, що стосуються лінгвальної категоризації й вербалізації дійсності, спричинила помітну активізацію поліаспектного дослідження мовних картин світу.

Важливі положення про існування особливого мовного світобачення були сформульовані ще В. фон Гумбольдтом задовго до виникнення такого поняття, як „картина світу”. Пізніше ці ідеї були своєрідно розвинуті у працях Е. Сепіра, Б. Уорфа, О. Шпенглера, а особливо Л. Вайсгербера (вважається, що термін „картина світу” в семіотику увів цей автор).

Сучасний стан теоретичних студій, присвячених дослідженню картини світу, достатньо повно й всебічно висвітлений у наукових розвідках, де подаються її визначення, що не вимагають якихось додаткових пояснень (Б. Серебренников, В. Постовалова, Т. Цив'ян, Ю. Апресян, О. Кубрякова). Натомість проблема співвідношення мовної картини світу (МКС) і концептуальної картини світу (ККС) містить чимало дискусійних питань, зокрема, щодо обсягу цих картин,

способів систематизації їхнього змісту, структурування, атрибутивних характеристик тощо. Зауважимо, що мовна і концептуальна картини світу розрізняються у межах „більш складного феномена” – картини світу, що визначає „яким малює світ людина у своїй уяві” [Кубрякова: 142]. За В. Постоваловою, мова безпосередньо бере участь у двох процесах, пов'язаних із картиною світу. По-перше, саме в надрах мови формується мовна картина світу як один із найглибших шарів світобачення людини. По-друге, якраз мова виражає й експлікує інші картини світу людини, які через соціальну лексику входять у мову, вносячи в неї риси людини та її культури [Постовалова: 11].

Мета запропонованої статті полягає в тому, щоб простежити, як співвідносяться МКС і ККС та умотивувати доцільність використання терміна „мовно-концептуальна картина світу”.

Думка про відносно автономне існування мовної і концептуальної картин світу у різних типах пам'яті протиставлена концепції їхньої тісної взаємодії (Н. Хомський, Р. Фрумкіна). Аналіз праць, що з'явилися в останні десятиліття у зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики, засвідчує насамперед останнє. Взаємозв'язок між МКС і ККС передбачає наявність сфери істотного їх перетину та накладання, а також їхню постійну взаємодію і взаємозбагачення [Павиленис: 240-259]. Це зумовлено передусім тим, що вони існують у межах загальної картини світу, основними функціями якої якраз і є означення основних елементів концептуальної картини світу мовними засобами.

Концептуалізація – один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні наслідків внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки. Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи, складниками якої є концепти, а виразником – концептуальна картина світу [Селіванова 2006: 258-259]. Оскільки концептуальна система складніша за своїм субстратом і будовою, ніж система значень мовних одиниць, то й концептуальна картина світу є значно багатшою, ніж мовна. Тезу про це послідовно відстоює більшість науковців. На думку О. Кубрякової, картину світу формують не тільки значення, виражені у мовній формі, але й ті, що видобуті із мовних форм та абстраговані на цій основі. Усі ці значення становлять фундамент мовної картини світу, яка, в свою чергу, існує як частина загальної (глобальної) концептуальної картини світу, що

складається з образів, уявлень, понять, установок і оцінок – концептів [Кубрякова: 143].

О. Селіванова окреслює три причини, якими пояснюється те, що ККС за обсягом є більшою, ніж мовна. По-перше, це більший обсяг невербалізованого змісту самих елементів; по-друге, більший глибинний смисл тексту, ніж семантика його поверхневих структур; по-третє, певна обмеженість мовних засобів, що не дає змоги їм бути ідеальним способом висловлення думки [Селіванова 1999: 84].

Натомість прихильники протилежного підходу, наприклад В. Маслова, надають перевагу мовній картині світу, стверджуючи, що саме вона передусє концептуальній і формує її, оскільки людина здатна розуміти світ і саму себе лише завдяки мові [Маслова: 38]. Саме в мові закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний, з чого випливає, що мова є найважливішим способом формування і фіксації знань людини про світ.

Б. Серебренников, хоча і дотримується думки, що концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, бо в її творенні беруть участь різні типи мислення, розглядає ККС і МКС як дві окремі, взаємозв'язані між собою картини. Необхідність диференціювати їх науковець пояснює тим, що у сучасній лінгвістичній літературі поширився термін „лінгвістична картина світу”, в який інколи вкладають різний зміст [Серебренников: 107].

ККС і МКС вважають універсальними, на відміну від часткових, на спеціалізованість яких вказують відповідні назви, наприклад: фізична, художня тощо. Різниця між цими універсальними картинами простежується уже на рівні визначення їхніх певних особливостей. Так, якщо концептуальна картина світу пов'язана з усім континуумом знань про світ, то мовна є засобом експлікації цих знань [Лисиченко: 37]. Відтак, перша – це „представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу” [Селіванова 2006: 259], тоді як друга забезпечує його об'єктивацію „в мовних знаках, категоріях, явищах мислення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості” [Селіванова 2006: 365].

Інтегроване визначення мовної картини світу з проекцією на концептуальну подає В. Телія. МКС вона інтерпретує як „інформацію, розсіяну по всьому концептуальному каркасу і пов'язану з формуванням самих понять за допомогою маніпуляцій у цьому процесі мовни-

ми значеннями і їхніми асоціативними полями, що збагачує мовними формами і змістом концептуальну систему, якою користуються як знанням про світ носії певної мови” [Телія: 177].

Діалектику взаємозалежності між МКС і ККС можна простежити при детальнішому їх розгляді. Так, мова не могла б виконувати ролі найважливішого засобу спілкування, якби вона не була пов'язана з концептуальною картиною світу. Адже комунікативна функція мови ґрунтується на вираженні певних концептуальних змістових величин, вербалізації концептуальних смислів.

Саме завдяки тому, що мова зберігається протягом віків, змінюючись поступово і, за винятком лексики, повільно, МКС характеризується більшою стабільністю і стійкістю, ніж ККС. Ось чому, незважаючи на дійсність, яка стрімко еволюціонує, основні форми концептуалізації в мові явищ матеріального світу залишаються порівняно незмінними. І якщо концептуальна картина світу „постійно міняється, перемальовується, мовна ще довго зберігає сліди різних помилок” [Маслова: 51]. Тому остання з часом може ставати певною мірою пережитковою, реліктовою, застарілою, архаїчною, навіть мертвою. Іншими словами, це призводить до утворення її „мертвого” варіанта, на відміну від цивілізованого. Загалом же картина світу представляє діалектичну єдність статичної й динамічної, стабільності і змінності [Постовалова: 48].

Привертає увагу і той факт, що ККС можуть відрізнятися у представників різних епох, певних соціальних і вікових груп тощо, які розмовляють однією мовою, і водночас за деяких обставин ці картини світу можуть бути близькими для носіїв різних мов. Відомо, що у мові закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. З одного боку, умови життя людей, навколишня дійсність визначають їхню свідомість, що знаходить своє вираження у мові. З іншого – людина сприймає світ переважно через посередництво рідної мови, яка детермінує людські структури мислення і поведінки. Відтак, саме в МКС виявляється своєрідність членування ККС, характерна для різних народів. За допомогою мови практичні знання, одержані окремими індивідуумами, перетворюються в колективне надбання, колективний досвід. Отже, „концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, проте ККС універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, у той час як

мовна відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу” [Лисиченко: 37].

Додамо, що „джерелом і матеріалом” для ККС і МКС Л. Лисиченко вважає „домовну картину світу (превербальну), яка містить елементи образного мислення, в надрах котрого лежать індивідуальні й соціальні особливості „бачення” світу” [Лисиченко: 37]. Зважаючи на те, що мова і мислення – два діалектично пов’язаних, але не тотожних явища, дослідниця робить висновок, що МКС розвивається, відбиваючи зміни в пізнанні світу. Зміни в домовній картині відбиваються у ККС і неминуче приводять до відповідних змін у МКС. Тому для структури мовної картини світу особливої ваги набуває її перебування у тричленній парадигмі картин світу: домовної (психічної), концептуальної (логічної) та мовної (власне лінгвальної). При цьому Л. Лисиченко акцентує увагу передусім на питанні двосторонньої взаємодії мовної і домовної картин світу [Лисиченко: 38-39].

Важливою розрізнявальною ознакою ККС і МКС вважають також і структурні одиниці: для першої – це ідеальні сутності, що належать сфері свідомості, – концепти (Ю. Караулов), для другої – засоби їхнього мовного вираження – слова, формативи, синтаксичні конструкції тощо (Ю. Апресян, О. Кубрякова, Б. Серебренников). Наприклад, О. Селіванова основними смисловими елементами мовної картини світу вважає семантичні категорії та поля, а концептуальної – константи свідомості, зауважуючи при цьому, що семантичні категорії та поля є водночас і фрагментом концептуальної картини [Селіванова 1999: 84]. На думку О. Кубрякової, значна частина концептуальної системи людини складається із концептів, відомих їй у мовній формі [Кубрякова: 170], що забезпечує вплив мови не тільки на відображення наших знань у ній, скільки на способи їх отримання у процесах концептуалізації дійсності.

Зауважимо, що хоча науковці і намагаються розмежувати МКС і ККС за структурними особливостями, зробити це досить складно. З одного боку, концепт „витає” над концептуальними сферами, втілюючись у слові, з іншого – слово як ім’я реалії разом із усім набором характерних для нього мовних ознак виступає не лише мовною, а й концептуальною одиницею. Ось чому ККС В. Жайворонок розглядає не лише як систему понять про сукупність реалій довкілля, але й як систему значень, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-

концепт [Жайворонок: 11]. А МКС, за визначенням вченого, – це „мозаїкоподібна польова структура взаємозв’язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку” [Жайворонок: 15]. Звідси дослідник робить висновок про те, що концептуальна і мовна картина світу, тобто сам світ і його відображення в мові, є чимось єдиним. „З огляду на подані вище концептуальний і мовний універсуми, – зауважує В. Жайворонок, – дозволимо собі запропонувати синтезований і дещо вдосконалений нами концептуально-мовний універсум, що в цілому окреслює сприйману картину світу людиною / людством, з одного боку, і людиною / етносом, – з другого” [Жайворонок: 15].

Подібна думка особливо актуалізується останнім часом у зв’язку з активізацією дослідницького інтересу до національно-мовних картин світу, об’єктивно чи суб’єктивно змодельованих в загальномовному чи авторському вираженні. Термін „національно-мовна картина світу” означає не якусь особливу картину світу, а лише пояснює „специфічне „забарвлення” цього світу, зумовлене національною вагомістю предметів, явищ, процесів, вибіркоким ставленням до них, породженим специфікою діяльності, способу життя і національної культури певного народу” [Маслова: 52-53]. Спільна мова, спільний суспільно-історичний досвід формує у членів суспільства і подібні мовні картини світу, що дозволяє виявляти деяку узагальнену національну мовну картину світу. Хоча увагу науковців привертає насамперед саме національно-мовна картина світу, останнім часом активно поширюється термін „національна концептуальна картина світу”. Національні особливості сприйняття світу пояснюють наявність різних асоціацій, стереотипів мислення, символів, характерних як для ККС, так і МКС. Це вмотивовує використання означення „національна” стосовно обох картин світу, що також засвідчує взаємозв’язок між ними. Як указує О. Бондаренко, „дослідження МКС забезпечує виявлення особливостей не тільки мовної системи, але й специфіки сприйняття світу відповідним етносом, тобто специфіки національної ККС” [Бондаренко: 40].

Традиційні висновки частіше зводяться до того, що мовна і концептуальна картини світу – це два окремі феномени, які виділяються у межах загального конструкта „картина світу”. МКС виконує функції означення основних елементів ККС. Водночас тісний взаємозв’язок між ними дає змогу об’єднувати їх в одній мовно-концептуальній картині світу, яка, подібно до інтегрованих нею МКС і ККС, є національною, тобто такою, що здатна засобами певної мови виразити світовідчуття та світорозуміння народу – її носія. У культурологічному контексті певної доби формується мовно-концептуальна картина світу, що відзначається відповідними особливостями розвитку семантики слова як мовного репрезентанта концепту. Дослідження подібних картин є новим і перспективним напрямком світового мовознавства, що значною мірою підтримується домінантою антропологічності сучасної науки.

ЛІТЕРАТУРА

- Бондаренко: Бондаренко О. С. Про співвідношення між мовною та концептуальною картинами світу // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету: Зб. наук. праць. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 37-44.
- Жайворонок 2007: Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
- Кубрякова: Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – С. 141-172.
- Лисиченко: Лисиченко Л. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36-41.
- Маслова: Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
- Павиленис: Павиленис Р.И. Проблема смысла: Современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
- Постовалова: Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
- Селіванова 1999: Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
- Селіванова 2006: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.

- Серебренников: Серебренников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – С. 87-107.
- Телия: Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – С. 173-204.

Tetyana Vilchynska. Language – conceptual picture of world: concept formation

The article is dedicated to the problem of correlation of language and conceptual pictures of world. Taking into consideration their interconnection, there has been introduced a term “language – conceptual picture of world” and substantiated expediency of its usage.

Key words: picture of world, language picture of world, conceptual picture of world, language-conceptual universum.

УДК 81*367.7

Олена Гоменюк (Тернопіль)

КОНЦЕПТ “БАТЬКІВЩИНА” У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-НЕОКЛАСИКІВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу концепту „батьківщина” у мовному світі поетів-неокласиків – Юрія Клена та Олега Ольжича. Встановлено основні лексеми-вербалізатори концепту, з’ясовано його семантику, аксіологічну маркованість, розглянуто основні тропейні структури, через які актуалізується зміст концепту.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, мовно-концептуальна картина світу, концептуальний смисл, лексема-вербалізатор.

У мовознавстві в останні десятиліття дедалі більшу увагу почали приділяти проблемі дослідження концептів, мовної та концептуальної

картин світу. У зв'язку з цим посилюється інтерес до таких напрямків мовознавства, як когнітивна лінгвістика і лінгвокультурологія. Поняття концепту як лінгвокультурологічної одиниці представлене у працях Ю. Степанова, В. Маслової, С. Воркачова, Т. Радзівєвської, Н. Слухай, В. Карасика, Г. Слишкіна, С. Нікітіної, Т. Космеди та ін.

На думку білоруської дослідниці В. Маслової, концепти – це “не будь-які поняття, а лише найскладніші і найважливіші із тих, без яких складно уявити собі певну культуру” [Маслова: 27-28]. Як основні одиниці лінгвокультурології, концепти фіксують культурно значущу інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом або окремим індивідом [Селіванова: 303]. Серед різних напрямів лінгвокультурології привертає увагу концептологічний, виконаний на матеріалі різних дискурсів і спрямований на аналіз наявних у відповідній культурі концептів, встановлення культурних домінант. Зауважимо, що у сфері словесно-поетичної творчості концепт вивчали В. Маслова, В. Кононенко, Л. Синельникова, Т. Вільчинська, Н. Данилюк, С. Шуляк, К. Голобородько та ін.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати лінгвокультурологічну природу концепту „батьківщина” як одного із важливих етносимволів української етнокультури, реалізованого у творчості поетів-неокласиків.

У періоди репресій багато хто з українських поетів змушений був покинути рідний край і в еміграції боротися за його незалежність. До таких належать Євген Маланюк, Олена Теліга, Леонід Мосендз, Олекса Степанович, Юрій Дараган та інші митці, що репрезентують Празьку поетичну школу. З-поміж них виділяються постаті Олега Ольжича та Юрія Клена. Поети різної долі, але обох їх об'єднувало почуття любові до рідного краю – України. Вони глибоко переймалися ситуацією, що склалася в Україні у першій половині ХХ століття, й у своїх творах намагалися показати усі ті нещастя, які спіткали Україну.

Відомо, що конкретний концепт як елемент мовно-концептуальної картини світу репрезентує комплекс вербалізаторів, до якого належать лексеми (синоніми, антоніми), фраземи тощо. Вербалізація концепту демонструє його смисловий потенціал і сприяє поширенню інформації у лінгвосоціумі [Задорожна: 6].

У ході аналізу було виявлено розгалужену мікросистему номенів досліджуваного концепту, до найбільш поширених з яких належать такі, як: *країна, край, Україна, Вкраїна, земля, держава* та деякі інші. Щодо кількості вербалізаторів досліджуваного концепту, то у творах Юрія Клена синонімічний ряд номінацій розгалуженіший, ніж в Олега Ольжича. Зокрема, до номінантів концепту у першого з поетів належать слова: *Україна, Вкраїна, край, країна, держава, земля, мати, степ, зgorище, поле, акрополь, обишр, гай, Київ, столиця, рай, лоно*. Найпоширенішими серед них є лексеми *край* та *Україна*, що становлять 44 % від загальної кількості номенів, використаних цим автором. Для поезики Олега Ольжича на позначення концепту „батьківщина” характерні лексеми: *земля, держава, край, Україна, країна, хата, столиця, Русь, УНР*. Домінує тут вербалізатор *земля*, що складає 50 % від загальної кількості використаних номенів. Варто зазначити, що лексема *батьківщина* на позначення досліджуваного концепту вживається лише у текстах Олега Ольжича (*І очі зрять... ранкову млу батьківщини твоєї* [Ольжич 1994: 60]).

Неодноразово повертаючись до сторінок історії, коли Україна була незалежною державою, поети апелюють до таких номенів, як: *Русь (Русь моя! Золототкана Русь! [Ольжич 1994: 110]) та УНР (Українська Народна Республіка) (Раз так просто до стіни притер: „Ви – говорять, – націоналісти, стоїте в зв'язку із УНР” [Ольжич 1994: 47])*.

Емоційну напругу посилюють і оказіональні індивідуально-авторські номінації, як-от: *ясні зорі, тихі води [Ольжич 1994: 111-112], тинистий сад, нескошена трава [Ольжич 2007: 168], рідний обрій села [Клен: 166], там, де дух Шевченка [Клен: 277]*, представлені, проте, поодинокими прикладами, як-от: *Не до смаку Вам тут кутя. А там, де дух Шевченка віяв, пульсує гаряче життя [Клен: 277]*.

Зображаючи рідний край, поети реалізують власні світовідчуття, які сформувались у них під впливом культури, історії та середовища, в якому вони перебували. Звичайно, великий вплив на усвідомлення поняття батьківщини мала еміграція. Цим, наприклад, можна пояснити сакральні мотиви у творах Юрія Клена, який часто звертається до Бога з питанням про майбутню долю України: *О Боже! Пошли мені хоч знак малий: хай вкаже, що станеться з моєї України [Клен: 105]*, або намагання Олега Ольжича зацентувати увагу на силі і міцності

України: *Напруженим луком на цоколі гір ясніє Залізна Держава* [Ольжич 1994: 97].

Війна, розруха, голод – все це не могло залишати байдужим жодного українця. Образ такої батьківщини в уявленнях поетів-„пражан” супроводжують конотації співчуття, співпереживання та ін. Їх, зокрема, засвідчує концептуальний смисл „та, що викликає смуток”: *У твоїх покоях сутінь, синя сутінь звідкись з України, і журбі в них так безпечно...* [Ольжич 1994: 70]. Водночас обидва поети налаштовані оптимістично. Вони переконані, що в Україні попереду світле майбутнє. Це репрезентовано у смислі „та, яку розбудують”, наприклад: *Він у підвалину держави важкий свій камінь покладе, він буде грона чавить і знову мур зведе* [Клен: 52].

Загалом у творчому доробку Юрія Клена об’єктивується значно більше індивідуальних концептуальних смислів у структурі мовно-ментального феномена “батьківщина”, ніж в Олега Ольжича. Перший із поетів наголошує на безталанності рідного краю, в якому панують окупанти (*Над краєм велетен- кажан повис на крилах нерухомих, і ледве чути крил тих помах, і кажуть люди: то шайтан* [Клен: 185]); безмежності людського горя (*Але спливає Україна кров’ю, бо підступають орди Муравйова* [Клен: 159]); засуджує керівників держави (*Хвала і слава вам, вожді премудрі, що землю обертаєте на рай, що фабрикуєте парфуми й пудри і нас навчили з моркви пити чай* [Клен: 182]) та із сумом згадує ті часи, коли Україна була вільною (*Судилось буйним степом половіти тобі в літах минулих, Україно* [Клен: 156]). В Олега Ольжича, навпаки, актуалізується передусім образ могутньої, нескореної України: *Не зірвеш сонця, кат, з небес, не зірвеш України стяги!* [Ольжич 1994: 33]. Загалом в обох поетів живе надія, що рідний край буде процвітати і щасливо заживуть у ньому люди.

Лінгвоконцептуальну природу концепту “батьківщина” значною мірою виявляють тропи. Саме вони забезпечують мовну експресію текстів Юрія Клена та Олега Ольжича. До поширених в аналізованих текстах належить епітет як “один з основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслити характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши у нове семантичне поле, забезпечити це поле новим емоційним чи смисловим нюансом” [ЛСД: 245]. Наприклад: *рідна земля* [Клен: 344], *сонна земля* [Ольжич 2007: 115], *четвертована Вкраїно* [Клен: 97], *мертва країна* [Клен 1991:

211], *блакитний край* [Клен 1991: 159], *буйна Україна* [Клен: 137], *любий край* [Клен: 279], *щасливий край* [Ольжич 2007: 105], *зчорнілий край* [Клен: 97], *тихий край* [Клен: 293].

Найчастотнішим з-поміж епітетів до вербалізаторів досліджуваного концепту є *рідний*: *Краще в ріднім краї вмерти, ніж у чужому жити як пан!* [Клен: 166], який нерідко набуває іронічного відтінку: *Загомонів уранці табір, бо ждуть комісію „на чай”, яка „у мировом масштабе” змалює нам наш рідний край* [Клен: 313].

Для увиразнення часто поети використовують присвійні займенники *мій, наш* (*Отак мій край лежить вві сні – мій край покинутий синами* [Ольжич 1994: 35]). Останні посилюють експресію мови. Завдяки таким засобам поети підкреслюють свою єдність із державою. Близьким за функцією до присвійних займенників є епітет *батьківський* (*Батьківський край у згоріщах чорніє, і кучерявиться по селах дим* [Клен: 319]), який імплікує значення єдності з Україною, адже що може бути ріднішим за батька і матір.

У певній опозиції до попередніх перебувають епітети *далекий і дальній*, особливо у поєднанні з *рідний*: *Здолали ми й кинули ниць понурі карпатські проходи, асфальти далеких столиць* [Ольжич 1994: 81]; *Коли тебе сурма твоєї туги покличе знов у рідний дальній край, де ждуть тебе безчестя і наруги* [Клен: 78]. Атрибут *далекий* може стосуватися чужого краю, але в аналізованих текстах вказує саме на рідний, який, на жаль, знаходиться далеко. Вживання цього епітета є зрозумілим, оскільки поети перебували в еміграції, далеко від рідної землі.

Використовуючи епітети *плодюча, повногруда* (*Земле! Земле! Плодюча, повногруда!* [Ольжич 1994: 51]); *благодатна і чорна* (*Земля благодатна і чорна до решти знесилила ноги* [Ольжич 1994: 57]); *буйна* (*То хай над цим ланом подільським лине і сяє загравою по ночах на всю широку, буйну Україну* [Клен: 137]), митці акцентують увагу на сприятливих умовах для її розвитку – родючих чорноземах, безмежних ланах, неозорих полях тощо.

Синонімічний ряд утворюють епітети, за допомогою яких втілюється образ знедоленої, зруйнованої ворогами країни: *сплюндрована і знищена* (*О земле, земле, вітром лихоліття сплюндрована і знищена украй!* [Клен: 355]); *нещасна* (*Такий рясний, нечуваний врожай послав Господь нещасній Україні, якого доти ще не бачив край*

[Клен: 182]); *спалений (край) (Росте нове твоїм деревам віття, мені ж – пустеля, спалений мій край* [Клен: 355]); *обшарпана (Під цим димовим снігом, промочена, понура, обшарпана, спить матінка-земля* [Ольжич 1994: 35]); *мертва (Не жду визволення, не жду відміни, бо знаю: не вертається назад ніхто з цієї мертвої країни* [Клен: 211]).

Концептуалізований образ батьківщини увиразнюють порівняння. Так, цей засіб особливо часто використовує Юрій Клен. Рідний край він порівнює із *тисячею Гоморр: Край спалахнув, мов тисяча Гоморр* [Клен: 290], а столицю Київ – із *сурмою*, стародавнім українським інструментом, який закликав до боротьби козаків Запорізької Січі: *Усе минулось, і знову воля, і часто Київ кличе, як сурма!* [Клен: 174].

Уявлення про Україну як цінний дар також реалізується через відповідне порівняння: *І візьме Україну знов у спадок, як долі висулужений, цінний дар, старого визнаний нащадок – її законний володар* [Клен: 342].

Для створення яскравого художнього образу *батьківщини*, посилення експресивності мови та модифікації концептуальних смислів поети використовують метафору. Це один із основних тропів поетичного мовлення, в якому певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю [ЛСД: 456-457].

У творах Юрія Клена та Олега Ольжича лексеми-вербалізатори концепту „батьківщина” персоніфікуються, набуваючи сем, властивих назвам на позначення людини. Внаслідок цього творяться конструкції, побудовані на основі переносних значень дієслів: *спливати – “безслідно зникати, пропадати, втрачатися”* [ВТС: 1173] (*Але спливає Україна кров’ю, бо підступають орди Муравйова* [Клен: 159]); *дихати – “виявляти ознаки життя; жити, існувати”* [ВТС: 225] (*Ще куриться й дихає важко земля по стрілах огненної бурі* [Ольжич 1994: 90]); *кривавитися – “стікати кров’ю; кривавити”* [ВТС: 463], *ствердіти – “стати суворим, рішучим”* [ВТС: 1191] (*Двадцять літ кривавиться земля і сціпеніла, стверділа на каміння* [Ольжич 1994: 72]); *п’янити – “збуджувати, викликати захоплення”* [ВТС: 1007], *голубити – “виявляти любов, ласку”* [ВТС: 190], *родити – “давати початок чому-небудь, бути причиною появи чогось, створювати що-небудь”* [ВТС: 1038] (*Тут земля тільки пестить, п’янить, вагітніє і родить* [Ольжич 1994: 67]) *та ін.*

Асоціативні зв’язки між словами-поняттями *країна* і *мати*, *Україна* і *лебідь*, *край* і *рай* можуть виявлятися у структурі семантико-синтаксичного паралелізму: *Вам будуємо той міст, яким будете вертати, заспівавши „Заповіт”, в степ, де вас країна-мати вже чекає двадцять літ* [Клен: 313]; *Наш край – це рай* [Клен: 183]. Виявлено також тексти, в яких номени концепту „батьківщина” перебувають в опозиції до назв чужих земель, наприклад, до Аушвіца: *Тут [в Аушвіці] звичай той, що на Вкраїні поширено лише на свині, застосували до людей* [Клен: 270].

Завдяки художнім тропам, Юрій Клен та Олег Ольжич моделюють свій образ рідної землі, наділеної певними атрибутами, персоніфікованої, обездоленої, але рідної і близької.

Загалом об’єктивація концепту “батьківщина” у мовотворчості поетів-неокласиків Юрія Клена та Олега Ольжича поряд із загальномовним засвідчує індивідуально-авторське втілення відповідного образу. Дослідження такого плану потребують подальшого розвитку, який вбачаємо у виявленні специфіки різних лінгвоментальних величин в поезії митців слова, як тих, що творять на теренах рідного краю, так і тих, що жили або живуть в еміграції. Адже саме це дасть змогу змоделювати мовно-концептуальну картину світу українського етносу в різні періоди його історії.

ЛІТЕРАТУРА

- ВТС: Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів і словосполучень / Авт. проекту та гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
- Задорожна: Задорожна О. М. Концепт „час” в українській поетичній мові: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук.: спец. 10.02.01 “Українська мова”. – К., 2008. – 20 с.
- Клен: Клен Юрій. Видране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
- ЛСД: Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: „Академія”, 1997. – 752 с.
- Маслова: Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
- Ольжич 2007: Ольжич О. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич; передм. Є. Сверстюка. – К.: Смолоскип, 2007. – 664 с.

Ольжич 1994: Ольжич О. Незнаному воякові : заповідане живим. – К.: Дніпро, 1994. – 431с.

Селіванова: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.

Gomeniuk Olena. Motherland concept in works of Ukrainian neo-classical poets: linguistic aspect and the aspect of cultural studies

The article is devoted to the analysis of “motherland concepts”, in Yuriy Klen’s and Oleh Olzhych’ linguistic world. In this article are set the basic notions of concept, its semantics, and basic structures of tropes which incarnates whole idea of given concept.

Key words: linguistics, cultural studies, concept, linguistically-conceptual picture of world, conceptual sense, notion.

УДК 811. 161. 2 (091)

Любов Струганець (Тернопіль)

**ЗАСАДИ НОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ
ЛІНГВІСТІВ 20-30 рр. ХХ СТОЛІТТЯ**

Стаття присвячена вивченню поглядів українських лінгвістів на шляхи унормування лексики української літературної мови у 20-30 рр. ХХ століття. Проаналізовано праці І. Огієнка, В. Сімовича, М. Сулими, О. Синявського, О. Курило, В. Ганцова, Б. Ткаченка, А. Ніковського, які заклали основи наукової кодифікації лексичних норм.

Ключові слова: нормування, нормувальні процеси, українська літературна мова, лексика, період українізації.

Кожна мова – складне системно-структурне утворення, що перебуває у площині координат часу і простору. Водночас мова – це і живий організм, існування якого забезпечується діалектичною єдністю статичності і динаміки у процесі функціонування. З огляду на

багатовимірність цього суспільно-історичного феномена, і на початку третього тисячоліття складним залишається питання, яким чином змінюється мова, як вплинути на процеси мовного поступу.

Теоретичні основи нормувальних процесів у мові аналізували вітчизняні і зарубіжні науковці: С. Ожегов, Е. Косеріу, А. Коваль, О. Ахманова, В. Іцкович, Є. Петришева, Л. Граудіна, Л. Баранникова, М. Пилинський, К. Горбачевич, З. Франко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Г. Яворська, З. Терлак, О. Черемська та ін. Проте сучасний період позначений посиленою увагою до напрацювань лінгвістів 20 - початку 30-их років ХХ століття. Доба українізації – важлива віха в історії української літературної мови. У цей час закладено міцні підвалини у її споруді – усталено літературні норми. Незважаючи на антиукраїнську державну політику наступних десятиліть, міцний нормативний фундамент зумів утримати складну мовну архітектуру. Мета нашої розвідки – здійснити аналіз теоретичних засад нормування лексики української літературної мови саме цього часового інтервалу.

Проголошення самостійності України 22 січня 1918-го року сильно зміцнило розвій української літературної мови. Вага державної самостійності, на думку І. Огієнка, була надзвичайно велика. Українська мова, “як та повинь весною, розтрощила всі вікові пута й вийшла на вільний простір” [Огієнко1995: 190]. У науковій розвідці „Історія української літературної мови” відомий український учений історію української літературної мови „під советами” протягом першої половини ХХ століття поділяє на три доби: 1. Доба русифікації, 1917-1923 роки; 2. Доба українізації, 1923-1933 роки; 3. Доба комунізації, 1933 рік і до наших днів (до часу написання праці – Л. С.) [Огієнко 1995: 198]. За його твердженням, життя української літературної мови “під советами” надзвичайно цікаве й глибоко трагічне. Національна політика більшовицької влади кілька разів мінялася, але тільки зовні, бо за своєю суттю вона завжди була послідовно ворожа стосовно українства, змінювався лише ступінь цієї ворожості.

Скрушною констатацією стану і статусу української мови у першій половині ХХ століття стала праця знаного у науковому світі вченого-славіста Ю. Шевельова під такою ж назвою „Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 - 1941). Стан і статус” [Шерех]. На основі оприлюднення сотень документів (архівних, дер-

жавних, партійних, наукових, спогадів і свідчень учасників тих історичних процесів) патріарх української культурології в історичному розвитку української мови цього хронологічного інтервалу також простежує підперіоди. У розділах книги “Доба визвольних змагань (1917 - 1920)” і „Радянська Україна до українізації” йдеться про 1917 - 1924 роки з історії України, яка переживала у цей час три стадії окупації. 1925 - 1932 роки називаються “добою українізації”. Доба репресій відбита у розділі „Між роками 1933 і 1941: Україна за Постишева і Хрущова”.

Загалом етапні віхи історії української мови, виділені науковцями, логічно співвідносяться з періодизацією історії українського народу. Питання мови для України завжди було і досі залишається питанням політичним, оскільки від офіційного статусу мови у державі залежить її стан: вияв усіх форм існування, якості функціонування стилів і форм реалізації.

Право української мови на вільний і широкий розвиток у пореволюційні роки уже не потребувало доказів. Порівняно з попередніми десятиріччями, протягом важких 1917 - 1921 років статус української мови докорінно змінився. Вона проникає в усі сфери життя: стає мовою законодавства, адміністрації, війська, науки, навчання, літератури. 1918 року А. Ніковський під псевдонімом Прихідько у розвідці “В оборону української мови” зазначає, що у цей час українська мова не може похвалитися своєю закінченою виробленістю. Він визнає, що російська й польська мова більше вироблені за нашу. У цьому немає ніякого дива, бо поляки й росіяни довше, ніж українці, жили своїм державним життям. “Але хіба відсіль слідує, – запитує автор, – що ми повинні покинути своє та йти до сусідської хати? Зовсім ні. Наша повинність приложити й своє зусилля до всенародньої роботи творення культурної мови, з котрої так знущалися й глумилися її вороги” [Прихідько: 15].

1920-ті роки були для української літературної мови періодом інтенсивного словотворення. Іноді воно набирало навіть хворобливих форм, межуючи, як тоді писали, із „словотворчою вакханалією”. Б. Ткаченко на сторінках часопису „Шлях освіти” писав про ці процеси так: „В шуканнях пікантних новин часом забувалося основне завдання мови взагалі, як засоба комунікації в людському суспільстві, а не джерела поетичних утіх для аматорів словотворення; замість слів –

твердих еквівалентів до певних понять, являвся в певних випадках цілий текучий ряд образних слів, де зв’язок їх із певним поняттям не подавалося як щось точно визначене, а давалося на волю тому чи іншому сприйманню. Таким, очевидно, способом постали в укр. мові такі однозначні ряди, як, наприклад, *устаткування, обладнування, узнарядження, опорядження, обладження, справилування, впорядження, облаштування, обставлення* відповідно до рос. *оборудование*” [Ткаченко: 269] (Тут і далі зберігаємо правопис оригіналу).

Наведені приклади свідчать про те, що словотворча енергія спрямовувалась переважно туди, де в українській лексиці були певні прогалини. Загалом же творення та поширення української лексики тривало за дуже складних умов. Вплив російської мови – одного із стимулів українського словотворення – набував усе більшої ваги. Таку тенденцію В. Сімович називає “москвофільством” у сфері мови. Усе, що потрапляло до нашої мови від чужих народів, приймалося просіяним крізь московське сито: ігнорувалися закони української граматики; дослівно перекладалися (а часто залишались і неперекладеними) російські слова та звороти, незважаючи на те, чи відповідають вони духові української мови [Сімович 1924: 3]. У процесі розвою українського культурного життя посилювалася тенденція беззастережного пуризму. Коли додати до цього ще й “безупинне поширювання української літературної лексики на чим-раз нові верстви людности, що справляють на неї дуже зворотний вплив” [Ткаченко: 269], то перед нами постане надзвичайно складна мовна картина.

Проте не можна сказати, що лексика української літературної мови в середині 20-х років перебувала ще в стадії становлення. Уже був сформований основний лексичний фонд, достатній для того, щоб словниковий склад української літературної мови й надалі поступово зростав та збагачувався. Однак проблема полягала у “перманентній ревізії” лексичного фонду: „Сьогодні *суперечність*” – завтра „*противенство*”, учора „*полягає*” – сьогодні „*є*”, сьогодні „*оживити*” – завтра „*ужсавити*” і т. д. і т. п.; „тепер так не кажуть”, „N подає нове слово”, „кияни пишуть тепер так-то” – таке доводиться нам чути щодня... Коли звернутися до причин такої хисткості, то насамперед, мабуть, треба відзначити недостатність мовної маси, де б те чи інше слово набувало собі тривкого закріплення та остаточної санкції із самого ужитку” [Ткаченко: 270].

Відтак гостро постало питання про нормалізацію української літературної мови, а для лексики зокрема – створення нових лексикографічних праць, які кодифікували б літературні норми. Така ситуація була типовою для мов періоду визнання їх офіційного статусу і поширення сфер побутування.

Щоб проілюструвати картину дисонансів, викликаних розбіжностями у трактуванні мовних явищ, наведемо фрагмент із роману В. Підмогильного „Місто”: “Другого дня вранці Степан уже з’явився перед українізаційний ареопаг, де його піддано *під* чи взято *на* іспит, залежно від мовних переконань кожного з членів. І після того, як із зізнання підсудного точно встановлено, що *ablatus auctoris* в українській мові ніким, ніде й ніколи не може бути вживаний, що для переведення розвантаження мови дієслівні речівники мусять бути старанно і невхильно обходжувані; після того, як він, вгорі названий і зазначений, виявив цілковите розуміння, чому людина ходить *по* вулицях у справах *на* адресу з наказу *за* основними законами мови, – його висвячено на лицаря українізації” [цит. за кн.: Матвієнко: 5]. Письменник іронізує з українських лінгвістів, яким бракує порозуміння для усталення єдиних загальноновизнаних принципів мовної культури.

Проблема була настільки актуальною, що нею переймалися не лише науковці, а й уся українська громадськість. Завдання мовного нормування обговорювалися на сторінках часописів „Шлях освіти”, „Життя й революція”, „Молодняк”.

З ініціативи Культикомісії МК УАН 1 листопада 1925 року відбулася доповідь Г. Голоскевича на тему „Шляхи розвитку української літературної мови”, у якій відомий мовознавець підкреслив, що для дальшого розвою мови нам треба її нормалізувати, треба мати науковий правопис, науково розроблену граматику з „синтаксою” та стилістикою, словники живої мови [УМШ: 91].

У передмові до „Словника місцевих слів у літературній мові не вживаних” І. Огієнко виклав своє бачення проблеми стабілізації літературної мови. Він, зокрема, констатував, що з часу революції 1917 року українська літературна мова „надзвичайно зросла”. Реальні потреби державного й культурного життя вимагали від мови негайного поповнення різних ділянок практичного життя й науки. У цей же період за вимогами школи, преси й працівників слова постав незнаний до того сильний процес стабілізації („уодностайнення”) мови. „У нас

віддавна повелосся, що кожний працівник слова писав мовою „свого села”, так само „своєю” мовою різні редактори почали видавати свої видання. Виходили книжки й видання, писані найрізнішими правописами з дуже сильним говірковим зафарбуванням мови. Цей мовний хаос скоро наочно всіх переконав у кончній потребі уодностайнення і літературної мови й вимови, і нашого правопису” [Огієнко 1934: 3].

Про труднощі, які неминуче постануть на шляху регламентації мовних явищ, попереджував А. Ніковський у статті „Розвиток літературної мови”. На його думку, у нормативних процесах визначальними є інтралінгвальні фактори. Свої переконання автор висловлював у експресивно-образній формі, проводячи аналогію між лінгвістикою та біологією: “Гірше стоїть справа з регламентацією, з тим скороченням штатів серед живих органічних, здатних до виросту, елементів мови, яке бачимо в літературі, в газетах, підручниках та в словниках, особливо термінологічних. Піймати вільного метелика, пришпилити його на дошку, приморити його спиртом, завести його під номер і певний ужиток – марна праця в мові. І знов-же нахапати живих тварин і створити одну схожу на їх ліпанку, а тих живих подушити, сказавши про ліпанку: нехай живе – також марна праця. Марна, бо в мові також панує своєрідний дарвінізм: нечиста сила чи випадок виносять на верх одні слова й топлять безнадійно інші, котрим жерці науки складають добрі авспіції. Мова – твердіша за камінь, гнучкіша від заліза. Вигада не найчемнішим способом слово так і здохне, не живши й нікому користі не давши, а якийсь провінціяльний чи вульгарний телепень живе прегарно та вбивається в колодочки. Отже, інших процесів від органічних тут нема...” [Ніковський: 28-29].

М. Сулима говорив про складність унормування лексико-семантичних явищ, оскільки на цьому безмежному полі минулого, сучасного й майбутнього чи не найвільніше почувалися, почувуються й почуватимуться українські покоління. А втім і тут має панувати суворая літературна мова [Сулима 1928: 141].

Перш ніж унормувати те чи інше мовне явище, традиційно, треба дати йому оцінку. У періодиці 1920-х років замість звичної нині градації „нормативне – ненормативне” натрапляємо на цілий спектр оцінок, які точніше було б назвати вироками. Наведемо бодай кілька зворотів, характерних для тодішніх мовних суперечок: „чимось чужим (московським) одгонить”, „поганий германізм”, „препоганий

москалізм”, „прикрий полонізм”, „гидкий макаронізм” і навіть „петлюрівство”, „куркулівство”, „інтелігентщина” [Ткаченко: 270]. Як відомо, згодом така запальна безапеляційність суджень дуже дорого коштувала багатьом учасникам дискусії.

Намагаючись визначити критерії для оцінювання лінгвальних об’єктів, Б. Ткаченко вважав, що такі критерії повинні постати на ґрунті: „1) докладного знання живих словесних основ народньої мови та територіяльного їх поширення; 2) вивчення способів словотворення тієї ж таки народньої мови, тоб-то насамперед суфіксології української; 3) знання фонетичних законів української мови; 4) тверезого зважування реальних мовних впливів – російських, польських та ін.” [Ткаченко: 269].

Не претендуючи на вичерпність, М. Сулима наголошує на кількох моментах, що їх слід мати на увазі, нормалізуючи лексико-семантичний рівень мовної системи.

1. Вважається, що непотрібні й невдалі словотвори, звичайно, не мають права на існування в літературній мові: „Коли, напр., ми маємо слово „*безплатний*”, а хтось замість нього утворив „*безкоштний*”, „*безкоштовий*”, то це – здря; отже не „*безкоштна освіта*” чи там „*безкоштова*”, як іноді пишуть і говорять наші освітяни, а – „*безплатна освіта*”; до того ще непотрібний новотвір „*безкоштний*” справляє вражіння „незаможний, неспроможний на видатки”.

2. Визнаються зайвими позичені без потреби з інших мов або утворені за чужим зразком і чужим способом слова (окрім спеціальних термінів): „*відношення, горожанський, затор, обусловлюватися, змичка, предпосилка, бувиший, існуючий, керуючий, пануючий, (п)оскільки, (п)остільки, зрештою й інші*”.

3. Запропоновано звернути увагу на слова, яким часто надають невластивого значення: „*уроки, випадок, військовий, вицерт, зайвий, зріст, спасати, уявляти, любий, будь-який та інші*”.

4. У групу ризику виділено слова, „що їх наші мовляни надуживають, наприклад: *значний, значно* й інші.” [Сулима 1928: 141].

Безперечно, з певними моментами та прикладами, виокремленими М. Сулимою, можна не погодитися. Але його спроба долучитися до нормування лексики заслуговує на схвальну оцінку.

Окремі дослідники намагалися визначити підвалини, які стали б опорою для нормувальних процесів. Так, О. Курило й А. Ніковський

вбачали їх у народній мові. О. Курило у відомій праці „Уваги до сучасної української літературної мови” пише: „Для української літературної мови є єдина можлива підстава – народня мова” [Курило: 136].

На думку А. Ніковського, роботу українських граматиків, регламентаторів та термінологів варто освіжити і підживити з народного джерела. Але тепер до цих життєвих витоків прилучаються дуже мляво: Колись усі були етнографи, а тепер і чобіт не здіймаючи на пальцях можна всіх порахувати. І це тоді саме, як по всьому світові надто поширився інтерес до етнографії, очевидно в зв’язку з соціологією та політикою” [Ніковський: 29].

Ніхто з провідних мовознавців не заперечував, що треба використовувати внутрішні мовні ресурси, насамперед – багатства народної мови, проте не було одностайності щодо розуміння глибини цих запозичень. Ю. Шевельов говорить про два основних напрями у нормалізаційних процесах. Так, одна група вчених вважала, що досить ліквідувати мовні прогалини, які дотепер зазвичай заповнювалися російськими словами як своєрідними готовими формулами. Друга група пропонувала замінити національними всі елементи, що сприймалися, як невластиві українській мові. Останніх Ю. Шевельов називає представниками етнографізму (крайніми пуристами), а перших – представниками синтетизму (або поміркованими пуристами), оскільки йшлося про синтез народної й книжної традиції, хутірських та урбаністичних елементів.

До етнографічної школи належали А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило (ранні праці), М. Гладкий, С. Смеречинський, а також В. Сімович (ранні праці) та І. Огієнко, що жили за межами УРСР. Поміркованими пуристами були О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило (роботи пізнішого періоду). Близькими до них вважалися В. Ганцов, А. Ніковський. Крайні пуристи домінували у Києві, помірковані – у Харкові. „Впливи київської (пуристичної) школи сильно позначилися на багатьох термінологічних словниках... Пуристи відкидали форми й конструкції, не притаманні розмовній мові, без огляду на те, чи були вони запозичені недавно з російської мови чи в старовину з грецької й латинської: активні дієприкметники, пасивні конструкції, віддієслівні іменники вважалися невластивими українській мові... Мовознавці харківської школи не були такими ка-

тегоричними. Вони не відкидали конструкції, засновані на європейській традиції й практиці, хоч і вважали бажаним частіше, ніж досі, вдаватися до форми „своїх” [Шерех: 344-345].

Пуристичну тенденцію висвітлюють такі випадки перекладу російських лексем українською мовою: рос. *завод* – укр. *виробня*, рос. *страховка* – укр. *убезпека*, рос. *множитель* – укр. *множач*, рос. *делитель* – укр. *діляч*. В українській термінології були створені нежиттєздатні терміни: *тягунець* – *магніт*, *притичка* – *штенсель*, *цідило* – *фільтр*, *хитник* – *маятник*, *стіжок* – *конус*, *сторч* – *перпендикуляр*, *неділка* – *атом*, *витинок* – *сектор*, *письмівка* – *курсив*. О. Курило у „Російсько-українському словничку медичної термінології”, перекладаючи російські терміни, використала власне українські лексеми: рос. *артерия* – укр. *б'ючиця*, *б'ючка*; рос. *bronхи* – укр. *дишка*, рос. *радужная оболочка* – укр. *веселкова оболонка*, рос. *резцы* – укр. *сміхунці*. Пошуки вченою термінів із народної мови були спричинені прагненням позбутися чужомовних впливів.

Наукові опоненти пуристів здебільшого перебували на класових позиціях. Єдиним критерієм вживання того чи іншого слова або його складників (суфікса, префікса) вони визнавали критерій класової доцільності, заснований на марксистсько-ленінських догмах. Чужомовність, давність походження, формальна (фонетична, морфологічна) подібність, немилозвучність, етимологізаторські та інші тенденційні міркування вважалися ненауковими і для практики неприйнятними [Матвієнко: 35].

Навколо деяких лексем точилися цілі мовні баталії. Часто в їх епіцентрі опинялися слова *вихователь* (через суфікс *-тель*), *бесіда*, словотвірний ряд *необхідний* – *необхідно* – *необхідність*, пари *страховка* – *убезпека*, *завод* – *виробня*. Проаналізуємо погляди прибічників протилежних позицій, розглянувши аргументи на користь варіантів-конкурентів *завод* – *виробня*.

Спочатку подамо міркування з цього приводу арбітражної комісії при Всеукраїнській академії наук (ВУАН).

„Слово „завод” у значенні виробничого закладу зайшло до укр. мови, очевидно, з російської... Тим часом по багатьох словниках подибується в тому самому значенні слово „виробня”...

Можливо, що слово „виробня” зайшло до укр. мови не без впливу чес. *vyrobna* (*майстерня*), пол. *wyrobnia* (*фабрика*); проте в гнізді слів:

виріб, виробний, виробник, виробничий, виробництво і т.ін. воно цілком нормальне.

До того і в народньому матеріалі ми знаходимо подібне уложене слово *возоробня...*, не кажучи вже за велике число слів на *-ня*, які означають місце, де щось виробляється, як *валюшня, горільня, пильня, олійня, цегельня...*

Ухвалено: *Виробня* і від нього прикметник – *виробневий*” [ВІМ: 56]. Опонентом у суперечці виступив Н. Каганович. Пишучи про шкідництво у словниках, він зазначає: „Слово „завод” зв’язане в свідомості українського робітника з такою безліччю виробничих, політичних і соціальних асоціацій, що намагання витиснути його з мови слід розглядати, як політичну демонстрацію”. Далі Н. Каганович намагається обґрунтувати свою позицію: „Тим більше, що і це слово твердо спирається на українське дієслово „заводити” (в розумінні російського „основать”) і фонетично та морфологічно є тепер цілком українське. „О” в назовному відмінкові може з’явитися по аналогії з іншими відмінками”. А проти запровадження лексеми *виробня* автор знайшов такий аргумент: „Слово „виробня” аж ніяк не може замінити слово „завод”, бо викликає уяву маленького підприємства” [цит. за кн.: Матвієнко: 27].

У розвідці „Стилістичні паралелі (проти пуризму)”, активно виступаючи проти „пуристичної макулятури”, О. Матвієнко виклав свій погляд на ці речі. І хоча він визнає, що закид Н. Кагановича проти „виробні” (мовляв, мале підприємство) не тільки сумнівний, а й методологічно хибний, проте загалом позицію відомого „мовознавця” часів українізації схвалює: „Першу правильну думку Н. Кагановича треба розгорнути в тезу, в принцип, а кустарні аргументи назадницько-пуристичного гатунку – відкинути”. О. Матвієнко старається розібратись, у чому ж полягає причина неправильних рішень комісії ВУАН: „Яка методологічна хиба арбітражної комісії? 1. Вона мотивувала: а) давністю запозичення, б) формальною близькістю. 2. Зовсім ігнорувала: а) поширеність цього слова серед сучасників, передусім робітництва, б) вивідні слова. Справді, перекладати „заводчик” на „виробничник” це політична неграмотність або демонстрація” [Матвієнко: 26-27].

Певна річ, з висоти семи десятиліть, які минули від тодішніх мовних дебатів, легко стверджувати, що прижилося слово *завод*, а не *ви-*

робня, що у сучасних словниках гніздо слів, до якого відносили лексеми *виробня*, дуже розширилося: *виробити, виробіток, виробка, вироблений, виробленість, вироблення, вироблюваний, вироблювання, виробник, виробництво, виробничий, виробничник* (яке заперечував О. Матвієнко!), *виробничиця, виробність*, багато складних слів (наприклад, *виробничо-навчальний*) та ін. Нині можна об'єктивно оцінити і явище пуризму.

Чим вища культура суспільства, тим більшою є можливість втручання людини у мову. Це втручання буває не тільки позитивним, але й негативним. Запобігаючи засміченню мови, необхідно свідомо ставитись і до небезпеки крайнощів пуризму (від лат. *purus* – чистий) – надмірного прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів, а також намагання вберегти літературну мову від проникнення лексичних чи граматичних елементів, що перебувають за межами норми (розмовних, просторічних, діалектних та ін.). Подібні процеси відбувалися в усіх відроджуваних національних мовах: чеська мова уникала германізмів, болгарська – турецьких впливів, румунська – слов'янізмів і т. ін.

У заключному розділі „Тез Празького лінгвістичного гуртка” спеціально говориться про шкоду перебільшеного пуризму: „Турбота про чистоту мови знаходить своє відображення в культурі мови..., але будь-який перебільшений пуризм шкодить істинній культурі мови незалежно від того, який це пуризм: з логічними, історичними чи народницькими тенденціями” [ПЛК: 40].

Пуризм найактивніше виявляється у період формування літературних норм національних мов, а також у часи важливих суспільних подій, коли і в мові відбуваються активні процеси, зокрема інтенсивне збагачення словникового складу, поява численних запозичень і різних новотворів. Позитивною рисою пуризму є піклування про самобутній розвиток національної мови і культури, звернення до багатств загальнонародної мови, використання її лексичних і словотвірних надбань. Негативним у пуризмі є відмежування від закономірних контактів між народами і мовами, намагання звільнитися від того, що вже засвоєно мовою, суб'єктивне прагнення нав'язати штучно створені слова замість чужомовних, які вже увійшли в мову.

У працях лінгвістів надається великого значення рівню мовної культури громадян – одному із чинників стабілізації літературної мо-

ви. Заслужують на увагу й досі актуальні думки М. Сулими, викладені у статті “З приводу наших мовних злиднів”, про те, що нормальну якість літературної мови широкого вжитку можна констатувати тоді, коли ту літературну мову (організовану орфографічно, фонетично, морфологічно, лексично й синтаксично) репрезентує мова освічених людей [Сулима 1927: 29].

У державному масштабі проблему культури українського слова розглядав В. Ганцов. Він виокремлював два завдання: 1) пізнання української мови, наукове її дослідження, виявлення властивих їй способів вираження, унормування діалектичних розбіжностей; 2) знання мови, вільне володіння нею. Про організоване і глибоке пізнання української мови, на думку відомого вченого, належить подбати фахівцям. „Вони повинні зробити це науково-об'єктивно, стоячи понад особистими уподобаннями в своїх увагах до сучасної української літературної мови”. В. Ганцов підкреслює роль письменників, педагогів, усіх культурних діячів, що залучені до процесів мовотворчості, у дотриманні правильності і чистоти мови: „Бо-ж як можна вимагати правильності і чистоти мови від українізованих урядовців і громадян, коли навіть видатні наші поети і письменники-стилісти порушують і правильність, і чистоту і псують ефекти художнього досягнення непотрібними помилками і абсолютно противними духові української мови русизмами” [Ганцов: 65].

1927 року в Харкові відбулася правописна конференція, яка заклала основи нормалізації української мови (зокрема орфографічних норм). Одним із найдіяльніших її учасників був професор О. Синявський. Синтезом граматичних праць вченого стали “Норми української літературної мови” [Синявський]. Як зазначав у передмові до цієї книги В. Сімович, з “твору ясно зарисовуються шляхи, якими праця для повної нормалізації літературної мови йде й далі йтиме” [Сімович 1941: 4].

Звичайно, процеси унормування української літературної мови проходили складно. Вони мали багато недоліків, зумовлених об'єктивними і суб'єктивними причинами. Проте вперше за всю історію українську мову було нормалізовано. І. Огієнко з гордістю відзначає цей історичний факт: „Сьогоднішній стан наддніпрянської літературної мови надзвичайно високий, і треба відверто сказати, що в ділянці мови там просто чуда досягли. Працюючи часто в голоді й

холоді, часом у нелюдських умовах, наддніпрянські письменники й робітники пера та вчені українисти, віддавши всі сили свої найціннішому скарбові рідної культури, за 15 останніх літ створили літературну мову такої величної якості, що вона вже тепер сміливо конкурує за першенство серед культурніших слов'янських мов” [Огієнко 1995: 127].

Отже, у 20 і на початку 30 років ХХ століття питання нормування української літературної мови і її лексичного складу осмислювалися провідними українськими лінгвістами. Наукові студії І. Огієнка, В. Сімовича, М. Сулими, О. Синявського, О. Курило, В. Ганцова, Б. Ткаченка, А. Ніковського та ін. забезпечили надійне підґрунтя для нормувальних процесів мовного життя соціуму доби українізації. У цей період було видано численні посібники й підручники з української мови, велику кількість лексикографічних праць, українсько-російських, російсько-українських, термінологічних словників. Побачили світ 3 томи академічного „Російсько-українського словника”. Інститут наукової мови при Академії наук репрезентував майже 30 різних термінологічних словників. Кодифікація літературних еталонів сприяла поширенню унормованого лексичного складу у різних сферах життєдіяльності соціуму серед значно більшого, ніж на початку 20-х років, кола україномовних громадян. Далекосяжний слід залишила праця над усталенням українського правопису. Детальний аналіз наукового доробку лінгвістів дасть змогу об’єктивно оцінити значення студійованого періоду для подальшої роботи над удосконаленням нормативної системи літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- ВІМ: Вісник Інституту мовознавства. – Випуск II. – 1930. – 73 с.
 Ганцов: Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови // Життя й революція. – 1925. – № 10. – С. 61 – 65.
 Курило: Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – Вид. 5. – Торонто: Вид-во “Нові дні”, 1960. – 199 с.
 Матвієнко: Матвієнко О. Стилiстичні паралелі (проти пуризму). – Х.: Рад. школа, 1932. – 132 с.
 Ніковський: Ніковський А. Розвиток літературної мови // Життя й революція. – 1925. – № 8. – С. 26 – 29.

- Огієнко 1995: Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
 Огієнко 1934: Огієнко І. Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних. – Ч. 2. – Жовква: Друкарня оо. Василянів, 1934. – 156 с.
 ПЛК: Пражский лингвистический кружок. – М.: Наука, 1967. – 417 с.
 Прихидько: Прихидько. В оборону української мови. – Катеринослав: Каменир, 1918. – 22 с.
 Сімович 1924: Сімович В. На теми мови. – Прага – Берлін: Вид-во “Нова Україна”, 1924. – 45 с.
 Сімович 1941: Сімович В. Передмова // Синявський О. Норми української літературної мови. – Л.: Укр. вид-во, 1941. – С. 3 – 4.
 Сулима 1927: Сулима М. З приводу наших мовних злиднів // Радянська освіта. – 1927. – № 2. – С. 25 – 33.
 Сулима 1928: Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 132 – 141.
 Ткаченко: Ткаченко Б. Про українське словництво // Шлях освіти. – 1926. – № 8 – 9. – С. 268 – 278.
 УМШ: Українська мова та шляхи її розвою // Життя й революція. – 1925. – № 10. – С. 91.
 Шерех: Шерех Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус // Шерех Юрій. Поза книжками і з книжок / Ред. рада: В. О. Шевчук та ін.; Упор. Р. Корогодський. – К.: Вид-во „Час”, 1998. – С. 281 – 392.

Lyubov Struhanets. Principles of Standardization of Literary Language Vocabulary in the Works of Ukrainian Linguists of 20-30s of the XX century

The article deals with the investigation of Ukrainian linguists' views on the ways of standardization of literary language vocabulary in 20-30s of the XX century. The works by I. Ohienko, V. Simovych, M. Sulyma, O. Synjanskii, O. Kurylo, V. Hancov, B. Tkachenko, A. Nikovskii who founded scientific codification of lexical norms are analyzed.

Key words: standardization, standardization processes, the Ukrainian literary language, vocabulary, the period of Ukrainization.

Стефанія Лісняк (Тернопіль)

НАЗВИ РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД ТА ЇХ ЧАСТИН В „ЛІТОПИСІ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ”

У статті розглянуто назви релігійних споруд в українській пам'ятці духовно-світської літератури XVII-XVIII ст., визначено структурні особливості цих назв, простежено їх семантико-стилістичні реалізації в тексті „Літопису Підгорецького монастиря”.

Ключові слова: церковно-монастирський літопис, релігійна лексика, тематична група, термінолексеми, багатослівні найменування, еклезіоніми.

Релігійна лексика є невід'ємною і органічною частиною словникового складу української мови, оскільки вся наша духовна культура з давніх часів формувалась як християнська. Зрине відчуття Бога, постійний зв'язок з ним, віра в заступництво Божої Матері – основні риси українського національного характеру. Тому релігійна лексика не лише позначає реалії, пов'язані з вірою, церквою, а й водночас виражає багатий духовний світ українців.

Вивчення української релігійної лексики активно розпочалось лише з 90-х років минулого століття (праці Г. Наконечної, Н. Бабич, М. Петровича, М. Скаб, Н. Пуряєвої, С. Біблі, Н. Піддубної Ю. Ясіновського, І. Грималовського, І. Черненко, А. Кравчук, В. Політила, Н. Сологуб, О. Петришиної). У цих студіях релігійна лексика розглядається як складова частина української лексичної системи і її функціонування виявлено загалом на матеріалі нової української літературної мови. Менш досліджена релігійна лексика в староукраїнських писемних пам'ятках.

Важливим джерелом для вивчення староукраїнської релігійної термінології є церковно-монастирські літописи, такі як, Густинський літопис, Львівський літопис, Добромилський літопис, хроніки Мгарського, Сатанівського, Межигірського, Вінницького, Плісницько-Підгорецького монастирів. Як вважають дослідники, цей

жанр є „своєрідним церковним епосом”, в якому описується буденне духовне й світське життя народу [Корпанюк: 24].

Предметом нашого дослідження є функціонування релігійної лексики в пам'ятці українського духовно-світського письменства XVI-XVII ст. – „Літописі Підгорецького монастиря”. У цій статті ми поставили перед собою завдання охарактеризувати одну із тематичних груп релігійної лексики літопису – назви релігійних споруд та їх частин і визначити семантико-стилістичні особливості реалізації цих лексем у тексті пам'ятки. У сучасних дослідженнях виділяють різну кількість (від 6 до 24) груп релігійної лексики, але майже всі лінгвісти однастайні в тому, що слова та словосполучення, що називають приміщення для релігійних обрядів і богослужінь та їх частини (церква, кірха, костьол, віттар, амвон та ін.) становлять окрему групу [СУБТ: 179, 195, 251]. Лише О. Горбач та І. Черненко відносять ці найменування до ширшої за значенням групи „поняття, пов'язані з церквою (храмом) та її спорядженням (церковним утваром)” [Горбач: 121; СУБТ: 281].

Назви релігійних споруд є яскравим пластом української релігійної термінології і віддзеркалюють філософію та духовну культуру нашого народу.

Релігійний характер пам'ятки, яка власне є церковно-монастирським літописом, зумовив використання значної кількості релігійних найменувань цієї тематичної групи, в якій можна виділити такі підгрупи: 1) назви християнських монастирів: *монастирь*, *обитель*, *лавра*, *скит*; 2) назви християнських релігійних споруд для проведення богослужб: *церква*, *катедра*, *собор*, *домъ Божий*, 3) назви релігійної споруди без віттаря: *звоница*. Всі ці термінолексеми позначають різновиди релігійних споруд, які відрізняються за типом організації і розмірами. Крім того, до цієї групи входять: 4) назви частин храму: *алтарь*, *святимище*, *престоль*, *царскии врата*, *притворъ*, *паперть* і 5) назви жител священників і монахів представлені лексемою *келія*.

Термінолексеми на позначення релігійних будівель, а також їх частин відзначаються високою частотністю в „Літописі Підгорецького монастиря”. У тексті твору вони виконують як номінативну, так і стилістичну функції. Оскільки мова йде про заснування та розбудову монастиря, то найбільш уживаним є слово *монастирь* з його

синонімами *обитель, скит*. Вони об'єднуються на підставі семи “комплекс різнофункціональних споруд”. На думку Н. Піддубної, „слово *монастир* є гіперонімом до *скит, обитель, лавра* як найбільш універсальна назва на позначення комплексу споруд, належних громаді ченців і черниць, і є такою, що позбавлена конфесійної диференціації” [Піддубна: 14]. У творі терміни *монастирь* і *обитель* використовуються як взаємозамінні, причому лексема *обитель* вживається набагато частіше: *Король Польскіи при.:ха до с>тои обители сей со трома синами своими Іаковом, Александром и Константином* (с. 586). *На той часъ zostавалъ при Чудотворном Образ.: П>рстой Б>ци в Трѣмбовельском Монастир.:* (с. 584). У пам'ятці згадується шість реально діючих чоловічих монастирів того часу: *Монастирь Подгорецкии, монастирь Почаевскии, монастирь Воля Деревянская, монастирь Иовинъ, Трѣмбовельскій Монастирь, монастирь С>того Гелргія, а монастирь С>тим Апостолом Верховним Петр; и Павл; вжитий у порівнянні. Замість терміна *скитъ* у пам'ятці для позначення „типу монастиря, розташованого у віддаленому пустельному місці” [РС: 307] вживається складене найменування *обитель скитская*: „*И С>тую обитель скитскую турки разорили и огнем сожегли*” (с. 582).*

Лексичні одиниці *церква, катедрa, собор, домъ Божий* є синонімічними назвами релігійної споруди, в якій відправляють богослужби. Найбільш уживаною лексемою з-поміж них у літописі є *церква* з варіантом *церковъ*. У давньоукраїнській мові саме *церковъ* була звичайною назвою для християнського храму, у старослов'янській мові такою назвою була *црькы*. У сучасній українській мові назва *церква (церков)* також уживається на позначення споруди, в якій відбуваються культові дієства християнства, особливо його православної та греко-католицької гілок. Вона полісемантична і має такі значення: 1) релігійна організація духовництва і віруючих, об'єднана спільністю вірувань і обрядовості”; 2) „будівля, в якій відбуваються християнські богослужіння” [СУМ XI: 202]. У нашій пам'ятці слово *церковъ* вживається більшою мірою у 2 значенні: „*При семъ усов.:товаша вс.: единоголасно, дабы при криници Ц>рковъ сію со/ружили, и не токмо Ц>рковъ, но весь Монастирь*” (с. 158); *Року α>ηπα /сноваша Ц>рковъ Благов.:щенія*

П>рстой Бц>и (с. 158), однак в одному випадку знаходимо цей термін і в значенні організації: „*А понеже православно католическая Ц>рковъ седма столпами, или седми вселенскими соборами, любо теж седми дарами Духа С>того утверждается*” (с. 580). Крім прямого значення, в цьому слові в літописі актуалізовані семи „місце спілкування з Богом”, „св'яте місце”, наприклад: „*Апостольскую церков аки облаком славы господній исполненну*” (с. 99); „*В сел.: Голбици в Ц>ркви Рождества Пр>стой Б>ци /бразъ Пр>чтой Д.:ви слезы исп.хтиль и которіи со в.:рою прихождаху ко /бразу, по своему прошенію /тѣ различных нед.;говъ исц.:леныя пріємляху*” (с. 163).

Синонімічними найменуваннями до слова *церква* є словосполучення *Дом Божий* та лексеми *катедра* та *храм*. Якщо слово *храмъ* є узагальненою назвою сакральних будівель для відправлення культу [РС: 307], то в церковній термінологічній традиції *катедра* вживається на позначення архієрейського собору(*катедра Львовска, катедра С>того Іанна Богослова Луцкая*). Знаходимо в тексті і словосполучення *храмъ Г>днь*: „*Богъ явился в храм.: Гд>немъ*” (с. 99).

Фразеологізоване сполучення *Домъ Божий* відрізняється від інших синонімічних утворень відтінком книжності, урочистості і є елементом високого стилю, наприклад: „*Боголюбивий епископъ и пастиръ любяци благол.:ниѣ дому Божого... благословиль блаженнаго старца Ілію в Іг:умена*” (с. 582). Як зазначають дослідники, уже в церковнослов'янській мові вживання назви *домъ* у значенні „церква” було елементом високого стилю [Піддубна: 12].

Традиційно ці термінолексеми в „Літописі Підгорецького монастиря” реалізуються в поєднанні з епітетами *с>тий, божий, славний, преславний*: *церковъ с>тая, обитель с>тая скитская, обитель св>тая Подгорецкая Пл.:сницкая, Церкви Божіи, дв.: преславниѣ церкви*. Наприклад: „*Дв.: преславниѣ церкви в Писаніи Божественном найд.ются...перша в Ісаи Пророка, вторая церковъ Соломонова*” (с. 97-98).

Лексема *звонница* – власне українська назва релігійної споруди без вітваря – функціонує, ймовірно, з XVI-XVII ст. і має значення „вежа для дзвонів на церкві, при церкві або окрема будівля з дзвонами”

[СУМ II: 264]. У тексті знаходимо: „И даровалъ древа на Церковь Сѹтую со звоницею и на Трапез;” (с. 159).

Назви частин релігійних споруд *алтарь, святилище, престоль, царскии врата, притворъ, паперть* використовуються в першу чергу при описі церкви Преображення Господнього, а також інших храмів, наприклад: „Дасть то певний и виразный документ над Царскими враты внутрь олтаря напис: Аѡрлрок;” (с. 102). Чѹстний же старецъ Іовъ ... до старой Цѹркви Пре/браженія Гдѹня прибѣдовал притворъ. И положено бы тѣло его предъ Цѹрквю Пре/браженія Гдѹня посрѣде паперти” (с. 581).

Слово *келія*, запозичене із давньогрецької ще у давньоукраїнську мову, вживається у своєму прямому значенні – житло монаха: „Злочестивѣи же в монастыри кѣлька келій ꙗзем сожегоша и прочая веици” (с. 582).

Переважна більшість назв релігійних споруд і їх частин має грецьке (*церква, монастир, лавра, скит, паперть*) і церковнослов'янське (*собор, храмъ, домъ Божий, Царські врата, престол, святилище*) походження, меншою мірою представлені латинізми (*катедра, вѣтвар (олтар, алтар)*), а з власне українських назв вживається слово *звоничя*.

Як бачимо, основна частина назв релігійних споруд, що входять до складу релігійної лексики української мови, активно функціонувала в XVI-XVIII ст. і була в цілому адаптована до її фонетичної, орфографічної й граматичної систем. Ці термінолексми мають таке ж фонетичне оформлення і парадигми відмінювання, як і власне українські назви.

В аналізованій пам'ятці назви релігійних споруд представлені як загальними, так і власними назвами, причому останні кількісно переважають. На відміну від загальних, оніми позначають не абстраговані, а конкретні поняття. І якщо слова *монастирь, обитель, церква, лавра, катедра, храмъ* тощо відображають сутність визначених понять і предметів, то словосполучення *монастирь Подгорецкий, монастирь Почаевский, Цѹрковь Соломонова, церква*

Сѹтого Іана Крѹстителя, катедра Львовска конкретизують їхній зміст.

Відповідно до способу творення всі власні назви релігійних споруд, або еклезіоніми, „Літопису Підгорецького монастиря” З. Василько поділяє на три групи: 1) пов'язані з назвами християнських свят, 2) відтопонімні утворення; 3) відаантропонімні деривати [Василько: 117]. До першої групи в нашій пам'ятці належать: *Цѹрковь Благовѣщенія Прѹстой Бѹци, Цѹрковь Рождества Прѹстой Бѹци, Цѹрковь Успенія Прѹстой Бѹци, Црѹковъ Пребраженія Гдѹня, Цѹрковь Сѹтого Іоанна Крѹстителя, монастирь Сѹтим Апостолом Верховним Петр; и Павл;, монастирь Сѹтого Гелргія*. Відтопонімні деривати представлені найменуваннями: *Монастирь Подгорецкии, монастирь Почаевскии, монастирь Воля Деревянская, монастирь Трѣмбовельский, Цѹрковь старожитная Голубицкая, катедра Львовска, катедра Луцка*. Еклезіоніми третьої групи поширені найменше: *монастирь Ивинъ, Цѹрковь ва, Цѹрковь Ісаии Пророка*. Ці назви вжиті в релятивному значенні: *монастирь Ивинъ* – монастир, який побудував Ивѣ і був у ньому першим ігуменом, *Цѹрковь Соломонова* – церква, яку побудував Соломон, *Цѹрковь Ісаии Пророка* – це церква, в якій пророку Ісайї показався Бог.

Відображення у назвах церков релігійних свят є однією з особливостей мовної картини світу українців. Церкві найчастіше давали назву, яка відповідала певному релігійному календарному святу, в день якого відбувалося її освячення. Це переважно були дні, на які припадали найбільші свята, напр.: *Цѹрковь Благовѣщенія Прѹстой Бѹци, Цѹрковь Рождества Прѹстой Бѹци, Цѹрковь Успенія Прѹстой Бѹци, Црѹковъ Пребраженія Гдѹня, Цѹрковь Сѹтого Іоанна Крѹстителя*. Особливо в пошані у наших предків був культ Богородиці – нашої заступниці перед Богом, тому церкви називались на її честь. У назвах монастирів переважав географічний чинник – місце його розміщення: *монастирь Подгорецкий, монастирь Почаевский, монастирь Воля Деревянская, монастирь Трѣмбовельский*.

Особливо часто вживаними, і це закономірно, є найменування Підгорецького монастиря, які здебільшого багаточленні і структурно варіативні: *Монастирь Подгорецкии, Монастирь Подгорецкии*

Пл.:снукый, обитель общежителная Подгорецкая, древле именуемая Пл.:снукая, обитель святая Пл.:снукая, обитель святая Подгорецкая Пл.:снукая, обитель святая Пл.:снукая, тераз названая Подгорецкая. Як бачимо, в цих назвах переважає термін *обитель*.

Власні назви для іменування називання християнських храмів у пам'ятці відображають як історію вселенської церкви (*Църковъ Соломонова, Църковъ Исаии Пророка, Апостольская Святая Църковъ Соборная*), так і історію нашого краю – прикарпатської Русі (*Църковъ Благов.:щенія Пр>стой Б>ци*, побудована в Підгірцях, *Църковъ Рождества Пр>стой Б>ци* в селі Голубиця недалеко від Підгорецького монастиря, *Църковъ Преб>раженія Гд>ня*, побудована княжною Єленою у Плісницьку, *катедра Львовска*). У тексті літопису ці назви, подаючись у порівнянні, набувають певного символізму. Так, *Църковъ Преб>раженія Гд>ня* тут виступає символом незнищенності нашого народу і символом збереження духовних традицій: „И похвалиши вси Бога и Пр>чст;ю Д.:в; Богородиц;„ яко ;вид.:ли своими очима от так давного времени Църквъ Ст;ю”(с.587). // „Панства, пров.:ничи, м.:ста і села окольние zostали зр;йноване, а тая Църковъ, яко саламандра в огни, яко тріє отроки в пещері вавилонской живи, яко Сигор в Пентаполи, яко Лот в пламенно тек;щей Содоми превиише смрадних вод, пресл.:дованія і войны напріятельської безпечно пребывала” (с. 101). // „Прешли и минули тіє Църкви ако ноцъ, а сія от давних вѣков сияеть и навѣки сиянием Божим сияти будет” (с. 100).

Лексеми на позначення релігійних споруд є вагомою частиною словникового складу „Літопису Підгорецького монастиря”. Серед загальних назв переважають однослівні номінації; еклезіоніми, що вживаються в творі, високочастотні і структурно варіативні. Номінації на позначення монастирів та храмів відображають національно-культурну специфіку регіону. Ці назви вживаються як у своїй прямій номінативній функції, так і в складі образних засобів літопису (порівняннях, метафорах), одержуючи в тексті символічне значення. Висока частотність вживання термінолексем цієї тематичної групи в „Літописі Підгорецького монастиря” зумовлена як змістом пам'ятки, так і глибокою релігійністю автора твору. З допомогою багаторазового

повтору автор акцентує увагу на історії створення підгорецького монастиря, його ролі як осередку національно-духовного життя, на церк-вах, дотичних до нього.

ЛІТЕРАТУРА

- Василько: Василько З. Національно-культурна специфіка українських назв сакральних споруд // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 3. – Львів, 2008. – С. 117-119.
- Горбач: Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика (1998) // Праці Наукового Конгресу у тисячоліття Хрищення Руси-України. Збірник мовознавчої комісії. – Мюнхен, 1988. – Т. 1. – С. 99-146.
- Корпанюк: Корпанюк М. Монастирсько-церковне літописання ХУІІ-ХУІІІ ст. // Розбудова церкви. – 1997. – № 21. – С. 22-25.
- Піддубна: Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Х., 2000. – 19 с.
- РС: Релігійнознавчий словник // За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К., 1996. – 392 с.
- Синопис: Синопис Плісницько-Підгорецького монастиря // Матеріали до історії Чина, монахів і монастирів святого Василія Великого. – Жовква, 1924. – Т.1; 1928. – Т. 3.
- Словник: Словник української мови ХVІ-першої половини ХVІІІст. – Вип. 3. – Львів, 1996.
- СУМ: Словник української мови в 11 томах. – К., 1970-1980.
- СУБТ: Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – 351 с.

Stephaniya Lisnyak. Names of religious buildings and their parts in the „Chronicle of Pidhirci monastery”

The article deals with the names of religious buildings in the Ukrainian monument of spiritual and secular literature ХVІІ-ХVІІІ centuries and structural features of these names. We analyse their semantic and stylistic peculiarities in the text of “Chronicle of Pidhirci monastery”.

Key words: church and monastery chronicle, religious vocabulary, thematic group, terms, multiword nomination, eklezionyms.

Христина Макович (Львів)

ГЛОСИ В УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЯХ XVII СТОЛІТТЯ

У статті подано порівняльну характеристику глос трьох учительних Євангелій XVII ст.: рукопису із теренів Бойківщини, збірника проповідей К. Транквіліона–Ставровецького та перекладу М. Смотрицького учительного Євангелія Каліста. Проаналізовано лексичний склад глос та їх функції у пам'ятках цього жанру.

Ключові слова: глоси, учительні Євангелія.

Протягом століть автори та переписувачі книг провадили лексикографічну працю, результати якої знаходили вияв у глосах – поясненнях окремих слів або цілих виразів у текстах книг. Глоси засвідчені у найдавніших українських писемних пам'ятках, починаючи із XI століття (наприклад, в Ізборниках Святослава, „Повісті временних літ” тощо), коли малозрозумілі слова старослов'янської мови пояснювали українськими відповідниками, що само по собі вже було виявом словникарської роботи. Поширені в подальшому глосарії були нічим іншим, як збірником глос, виписаним із певного тексту та розташованим у його кінці. Глоси активно використовувалися у творах різних жанрів, особливо у перекладних, оскільки мали на меті дати точніше пояснення іншомовних лексем та висловів [Німчук: 5]. Така філологічна робота не припинилася й після винайдення книгодрукування – глоси нерідко бачимо і в текстах стародруків, проте з середини XVII століття вони відходять на другий план, що зумовлено значними успіхами лексикографії у цей період [Німчук: 277].

Роль глос полягала також у тому, що вони були одним із чинників, які сприяли виробленню норм літературно-писемної мови. Велика частота їх уживання в давніх текстах свідчила про потребу у словниках – тлумачних і перекладних. Глоси були, отже, поштовхом і зразком для створення масштабних суто лексикографічних праць, якими стали в майбутньому лексикони Л. Зизанія, П. Беринди та інших авторів. Укладачі лексиконів частково формували їх реєстр

саме на основі глос, які були частиною авторитетних на той час рукописів чи друків.

Отож, глоси відігравали помітну роль у розвитку української лексикографії, а ще були практично невід'ємною рисою стилю наших рукописних та друківаних пам'яток, однак мовознавці приділяли їм мало уваги. З літератури, присвяченої цьому питанню, можна виділити масштабну розвідку В. Німчука „Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською” [Німчук], а також дослідження глос Пересопницького Євангелія І. Чепіги [Чепіга].

Залежно від розташування на сторінці глоси поділяють на внутрішньорядкові (рядкові), міжрядкові (інтерлінеарні) та покрайні (маргінальні), а за кількістю слів – на одно- та багатослівні. Залежно від змісту диференціюють глоси перекладні, пояснювальні (тлумачні), етимологічні та порівняльно-зіставні, або текстологічні, в яких до пояснюваного слова подаються лексичні відповідники із різних мов [Німчук: 13]. Особливого поширення набули перекладні глоси, оскільки дуже часто у перекладених текстах необхідно було пояснювати лексеми (як слов'янського, так і неслов'янського походження), які „живцем” вносилися у текст із тієї мови, з якої було здійснено переклад. Окрім того, у глосах тлумачили реалії, яких не існувало в тогочасному українському житті. Показовим є той факт, що пояснення іншомовних слів у глосах іноді здійснюється кількома лексемами, що належать до різних говорів української мови. Наявність таких глос свідчить про те, що перекладачі усвідомлювали відмінності у говірках української мови, а тому намагалися знайти лексичні відповідники, які б репрезентували ці говірки. Глоси такого типу – це й певною мірою пошук лексичних норм української літературно-писемної мови, а також вияв особливої уваги до слова, що загалом характерно для тієї епохи. Приклади таких глос бачимо в Пересопницькому Євангелії – *житницю (мою клуню, або стодолу); алекторь (п.:вень, або когоут)* [Чепіга: 66-67].

Отже, функції глос були різноманітними:

- 1) тлумачення малозрозумілих слів – як запозичених, так нерідко й українських діалектних;
- 2) переклад іноземних слів (оригінальних чи транслітерованих);
- 3) пояснення символів або метафор;

4) творення стилю (як одна з особливостей ранніх українських літературних творів).

Мета нашої статті – подати порівняльну характеристику глос трьох учительних Євангелій, датованих XVII століттям. Ці твори належать до одного жанру і періоду, проте між ними існують значні відмінності, зумовлені стилем написання, особою автора, особливостями мови, орієнтацією на певну читацьку аудиторію тощо.

Перший із досліджених текстів – рукописне учительне Євангеліє другої половини XVII століття, що походить, найімовірніше, із теренів Бойківщини. Пам'ятка зберігається у Відділі рукописів Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, містить 144 аркуші, початок та кінець не збережені. Автором чи переписувачем книги був Стефан Плав'янський, на що вказують записи на титульній сторінці рукопису, а також на одному із аркушів, там же подано і дату його створення – 1668 рік. Мова пам'ятки – книжна українська із вкрапленнями церковнослов'янської. У ній відчувається також сильний народнорозмовний струмінь, велика вага діалектних елементів, що знаходять вияв на усіх мовних рівнях та мають виразні ознаки приналежності до карпатського говіркового масиву. Не виключено, що воно могло бути написане вихідцем із села Плав'є (тепер – Сколівського району Львівської області) [Добосевич: 45-61]. Можна припустити, що книга або була оригінальним збірником повчань, або одним зі списків якогось твору, про який поки що немає певної інформації. Загалом це учительне Євангеліє відзначається доступністю викладу, відразу впадає в око його орієнтованість на просту аудиторію.

Відповідно до настанови на простоту й доступність повчань можна припустити, що в автора нерідко виникала потреба у поясненні незрозумілого слова чи виразу та витлумаченні певного символу чи метафори. Однак такі пояснення у тексті пам'ятки порівняно нечисленні – сам матеріал подано так, що подібні відступи не завжди є необхідні, адже в цьому учительному Євангелії рідко використовуються неперекладені слова з інших мов, вишукані та складні метафори. Саме тому і кількість глос у тексті є незначною – близько сорока. Окрім того, варто врахувати і порівняно невеликий обсяг рукопису – всього 144 аркуші. Напевно, якби текст дійшов до нас повністю, то і кількість глос у ньому була би більшою.

Усі глоси в цьому учительному Євангелії є внутрішньорядковими, містяться після пояснюваного слова (слів), іншим шрифтом вони не виділяються. Власне поясненню передують слова *або (албо), то єсть (то єст)*, перед якими у тексті стоїть кома, рідше – двокрапка.

Зовсім нечисленними є глоси-переклади іншомовних слів, залишених у тексті. Лише два пояснення стосуються іншомовних слів грецького походження – *анаѳема* та *ипостась*. Їх наводимо повністю: *анаѳем.: предали: то єсть оутроє прокл-ли, и ѡ(т)верглис-* (19а); *во єдиной ипостасѣ, албо оу подобєнств.:* (25а). До глос цього типу можна зарахувати пояснення до слова *кро(л)* – король: *кро(л) ѡный, або газда той винниц.:* (74а). Як бачимо, для кращого розуміння читачів та слухачів тут наведено близьке за значенням слово з говору, що є, як можна припустити, для них рідним. Діалектним іменником пояснюється, здавалося б, цілком зрозумілий іменник ворота: *т.:сныи вѣрота: або скалѣини* (29а). Його, проте, можна сприймати і як слово-синонім, що також сприяє кращому розумінню сказаного.

Слово слов'янського походження *повороз* пояснюється іменником *линов*, що є давнім німецьким запозиченням [ЕСУМ III: 235]: *поворо(з) товстыѣ, албо лино(в), котры(м) зв-зую(т) тоє жєл.:зо при корабли, абыс- не розорва(л), на велики(х) вода(х) плаваючи* (72а). В одній з євангельських оповідей персонажа названо *сотником* (типово українським військовим званням, що могло бути відоме мешканцям карпатського регіону), але для більшої ясності воно пояснене словом латинського походження *коп.:тан* [ЕСУМ II: 372]: *сотник, або коп.:танѣ* (39а). Окрім того, *о* у слові (якщо це не помилка переписувача), виявляє характерну для багатьох карпатських говірок рису – збереження давнього *о* перед складом з наголошеним *а*.

У тексті бачимо й глоси, що є уточненням змісту: *ты(м), котрыи немаю(т), то єсть сл.:пыи, хромыи, трѣдоватыи, и недостаточныи* (71а). Для кращого розуміння тексту автор подекуди вдається до узагальнень, які також мають вигляд глос: *слѣаючи, чѣтелеѣ ложны(х): кацѣрских,калѣ.:нски(х): попрост; мов-чи зорски(х)* (21а).

Найчастіше глоси використані для пояснення різноманітних символів та метафор, що часто присутні у проповідях та надають їм

В усьому рукописі знаходимо лише один випадок, що має вигляд покрайньої глоси – радше уточнення, детальніше пояснення сказаного в тексті, дописане на полях книги тим же почерком, що й основний

¹ У нашому дослідженні використано унівське видання 1696 року.

При першому погляді на сторінки стародруку впадає в око велика кількість покрайніх глос, які автор використовує практично на кожній сторінці. Окрім маргінальних, у тексті пам'ятки наявні також внутрішньорядкові глоси.

Глоси в тексті видаються тим засобом, з допомогою якого автор ніби намагається перекинути місток між українською та церковнослов'янською мовами – переважна їх більшість є або наведеними українськими відповідниками до вжитих у тексті церковнослов'янських слів, або, навпаки, церковнослов'янськими перекладами слів українських. При цьому саме останній випадок є найчисленнішим – на полях ми здебільшого бачимо саме церковнослов'янські лексеми.

К. Транквіліон-Ставровецький перекладає переважно окремі слова, причому різних частин мови. Здебільшого відповідники наводяться до абстрактних іменників: *помсты* (*мєсти*) (63а); *засрость* (*зависть*) (148б), *в зав.:т.:* (*зав.:Janii*) (174а); *страхъ*, *ропачъ и жалъ* (*ω(т)ча-нїє*) (21а); *пыха* (*гордын-*) (2б); *понижен-* (*смирєнїє*) (24б); *сї-* *три литери* (*писмена*) (172а). Іноді бачимо і переклади конкретних іменників: *ин.ри* (*вєрви*) (212б); *грона* (*гроздїє*) (183а); *на пал-хъ пов.:шенїє* (*на дрєвєс.:(х)*) (205); *ω невод.:* (*ω мрєж.:*) (210а). Численними є також дієслова: *понуритис-* *въ гл.бинѣ* (*погр.зитис-*) (212б); *вылію* (*излію*) (186а); *ω(т)ворєно* (*ω(т)вєрсто*) (200б); *радитис-* *жєны* (*вопрашатис-*) (209а); *читати* (*чєсти*) (89а); *незычитъ* (*нєхо.ж(т)*) (20б). Тлумачаться у проповідях і прикметники (дочасной (*врємєнной*) (2а); *пристанїє тихое и ясливое* (*жєнноѡбл*) (42а); *неизличенны-* (*нєисчє(т)ны-*) (167а)), і прислівники (*нал.:вицы* (*ош.ю*) (18а); *и знов;* (*и паки*) (128а); *досытости* (*обилно*) (124а); *самохотн.:* (*сѣ оусєрдїє(м), любєзно*) (51а), *даромъ* (*т.жє*) (61а)), і займенники (*в него* (*вонь*) (128а); *кождое* (*вс-жо*) (20б)) та навіть прийменники (*през нихъ* (*сквоз.: нихъ*) (205а)). Зрідка автор наводить цілі фрази: *набоудємъ д.:лѣ добрыхъ, милосєрдныхъ оучинковъ* (*ст-жємъ д.:гїла бл- ыс(т)їмл-ми*) (131б); *прєгл-даючи в дх;* (*ом.бразсмотрїваючи дх*) (130а); *прєдъ именємъ т.:хъ оут.:кали* (*б.:жах; б.:си*) (57б).

Дещо рідше спостерігаємо протилежну тенденцію до витлумачення церковнослов'янських слів у тексті українськими: *миръ*

(*св.:тѣ*) (72а); *врачєвати* (*личити*) (45а); *зємлю об.:тованн.ю* (*об.:Janii.ю*) (139а); *в-и(ш)єжє* (*болше*) (84а); *правъ* (*простъ*) (72а); *прєс.:лн.ю любовъ* (*ωсобн.ю*) (87б). Іноді перекладаються навіть слововформи: *чрєз чаши;* *показ.єтъ* (*чашиєю*) (61б); *поты обливаєтс-* (*потомъ*) (152а). Пояснюються і цілі фрази: *сєло ск.дєлничє* (*зємлю го(н)чарск.ю*) (96б); *и.жє т-* *мир;* *показаша* (*на св.:(т) породиша*) (53а); *св-затис-* *слатомъ и в.зилици єго быти* (*ωбв-зати ссбє*) (144б); *нападоль зємный* (*сѣ на зємліѡсь нб*) (119а). Рідко одне слово може витлумачуватися кількома: *ацє кто рєчє брат;* *своєм;* *юродє* (*шалєнный или д.ра(к)*) (32а); *облєкшє єго в прєпр.д;* (*рыза б.:ла*) (97а); *ты.жє нєра(з)с.дный оуклонивс-* *насов.:тѣ єго* (*дїавол-порада*) (12а).

Використання цих двох типів (українсько-церковнослов'янських і церковнослов'янсько-українських) перекладних глос може, на перший погляд, справити враження несистемності, перекладання довільно вибраних слів. Звичайно, таке часте перекладання вжитих у тексті українських слів пов'язане і з тим, що мова учительного Євангелія загалом є радше церковнослов'янською, тож таким чином утримується її єдність. Проте ймовірним видається припущення, що в такий спосіб К. Транквіліон-Ставровецький намагався зблизити ці дві мови як однаково припустимі у релігійній сфері. Частіше наведення саме церковнослов'янських відповідників може сприйматися і як данина традиції, і як запропонована варіантність. Ті, хто використовує тексти проповідей, мають можливість вибрати, якому слову надати перевагу і тим самим зробити свою проповідь або більш доступною та зрозумілою через використання слів української мови, або більш урочистою й піднесеною через частіше вживання церковнослов'янізмів. Таке припущення підтверджує те, що досить часто бачимо випадки, коли до церковнослов'янських лексем у тексті автор подає поряд на полях також церковнослов'янські відповідники: *пор.ганїє, бє(з)чєстїє* (*жнєстєнїє*) (143а), *различно въпрошашє єго Иродъ* (*многаж(д)ы*) (99б); *гладномѣ* (*алчномѣ*) (10б); *Janства* (*нєстроты*) (145а); *сєбо положи в.:чнымъ зав.:щанїємъ* (*зав.:вѣтъ Хрт*) (33а); *ищущє сєб.:* *вратъ паг.б-ныхъ* (*простран(н)ыхъ*) (23а). У цьому разі глоси радше мають характер синонімів, аніж пояснень. Слід зауважити, що українські слова теж іноді виступають у глосах до

українських слів чи виразів, але такі випадки рідкісні, наприклад: *дорого кляють (великой ц.:ною)* (60б), *всегда прийшло (присп.:) пити сїю чаш;* (61б).

При поясненні вживаються також слова, запозичені з інших мов. Причому українське чи церковнослов'янське слово може або застосовуватися у поясненні, або ж само пояснюватися словом запозиченим. Так, подане на полях латинське слово *трїоумфъ* є відповідником до вжитого у тексті словосполучення *ь славной побдн.:ды* (38б), слово *титлы* – до *соуетныи имена* (205б), а лексема *фигра* – відповідник слова *подобїє* (84а). Є також внутрішньорядкові глоси: *титлы (мнимыи вели-коименства)* (205б). Іноді слова латинського походження пояснюються глосами на полях: *въ вом.:техъ (въ блсватилахъ)* (83а). Часто витлумачуються запозичення з грецької мови: *керамид;* (*цегла*) (181а), *гумнахъ (п.:снєхъ)* (140а); *тосъ пеликанъ небесныйХр(с (птєнєц)* (117а). Іноді і пояснення, і його відповідник є грецькими чи латинськими запозиченнями: *персон;* (*упоста(с)*) (184а). Трапляються серед глос і пояснення слів, узятих „живцем” з інших мов, з розширеним перекладом-поясненням: *аще кто рече брат; своем; ракъха, по сирьскѣ, внашемъже языц.: скажутс– ты, яко обыкоша н.:ати слышии тѣици гл*, а на полях при цьому ще подається примітка *ракъха сирскій –зыкъ* (32а).

Доволі частими є глоси, що пояснюють метафоричний зміст сказаного у тексті. Про те, що автор розуміє можливі труднощі, з якими може зіткнутися читач при розумінні таких метафор, свідчить те, що в одному випадку на полях біля тексту: *...молюс– , потребованїє же имамъ мало: доиде же съберу яже черви сн.:доша, и ѡ(т) праха прїиму разсытанны– оуды и кости, да свершенъ, къ съвершенном; прїид.; и явлюс– лиц; твоєм;...* подається примітка *стѣметафорїце гл– зде* (66а). Наведемо кілька прикладів таких тлумачних глос: *възлюбленна– нев.:а: дано бо єи двѣта Хв.: крил.: орла великаго (два зав.:та: вѣтхи и новыи)* (39б); *оужє зима страшнаго дрижанї– мимо иде, и приблизитс– весна в.:чнаго веселї– (мира разоренїє, бжжїй в.:къ)* (21б); *цы, и възопїетъ велїмъ гласомъ, на птицѣтъ станетъ на слїинъ агг по(д)нб(с)ны–юще съберитєсѣ, гл– на вечер; їю великѣБжю, да сн.:сте плоти царєй*

земныхъ, и сильныхъ в.:ка сегѡ, коней и с.:д–щихъ на нихъ (вечер–ско(н)чанїє в.:ка сегѡ, птицы дїаволи, конь т.:а всадникѣло, дш) (16б).

На полях друку автор іноді подає примітки, у яких вказує, про що саме йдеться у тексті поряд: *оуслыши что се застрана юже нарицаетъ писанїє геєною и адомъ (о геєн.: что есть)* (23а); *бєгда рече правосудный Бг ѡ(т)ступитє ѡ(т) мене вси прокл–тїи въ огнь в.:чный, оуготованый дїавол; ломъ єгѡи агг (їи на грѣкретъ бжж.:инныхъ)* (20б); *финикъ оубо естєствомъ своимъ естъ тако высокъ пачє вс–каго древа, в.:тви им.:– верх;... (ѡ фїник; како(в) є(ст))* (72а). Часом бачимо вияв ставлення самого автора до написаного: *ю(т) нарѣлза–с– в.:рны(м), аще бы втричастїи т.:ѣло Хв .:)товъ пѣли, то вжє бы не ѡдного, но много Хр(с.:ли (х:ла єрєтицка–).* Формально такі примітки нагадують глоси, проте за змістом вони глосами не є, оскільки ні не пояснюють, ані не перекладають написаного, а є лише зауваженнями, що стосуються змісту тексту. Часто примітка на полі біля тексту є просто своєрідним скороченням сказаного у відповідному уривку: *єгда єю и болєзнуєш, їтву, тогда оунывасишъ дїко(в) аки бы на мїпрїдєшъ в ир ногама яко конь прєгибаєшъ, оусты твоими з.:ваєшъ...(л.:нишиис–)* (44а).

Інколи примітки містять додаткову інформацію до обширного уривка тексту: *...оузр–тъ тамо дива оужасны и невиданы, ѡногогогрєроднаго Левваданна, велїорыба огненнаго мор–, страшнаго смї–с тї, дш.:ннаго кута, иже сице великъ є(ст) яко найбільша–гора или яко тыс–ца горъ недостпныхъ, величєство єгѡ с.:ло страшнѡ... (сє рыба по талм.т; юєжє чаю(т) жиды по смерти–сти)* (24а).

Якщо глоса є внутрішньорядковою, то К. Транквілон-Ставровецький інколи робить на полях примітку про її наявність. Наприклад, при такому уривкові в тексті: *...наємници, можєшъ разум.:вкъ ижеїценїю оуготоваша себе, и паки таковыхъ чїти оглашенныхъ, иже кр ~сложатъ Бг;...* бачимо збоку припис *толкова(н)* (9а).

Перекладні глоси учительного Євангелїя К. Транквіліона-Ставровецького – вияв значної філологічної роботи, багато в чому подібної до лексикографічної. Відчутне замилювання автора словом,

намагання підібрати точні відповідники до лексем, зробити текст виразним і зрозумілим. Серед маргінальних глос домінують саме перекладні, вони переважно однослівні. Обширні пояснення слів подаються здебільшого у внутрішньорядкових глосах, які найчастіше є тлумачними. Загалом стиль Транквіліона-Ставровського характеризується образністю викладу, метафоричністю, алегоричністю, а глоси, які органічно вплітаються у тканину тексту, сприймаються як невід'ємна частина цього стилю, надають йому більшої зрозумілості та виразності.

Третьою дослідженою пам'яткою є „Учительне Євангеліє” („лієСv(г чителное: albo казан— на кождю не(д)лю и св-та го ω(т)ца нашего Калиста...написанны...рочистыи, презъ ст”) у перекладі Мелетія Смотрицького, надруковане 1616 року в Єв'ї. Воно є перекладом на „просту мову” так званого учительного Євангелія Каліста — книги, що набула значного поширення на українських землях протягом XVI — XVII століть, декілька разів перевидавалася (Заблудів, 1569; Вільно, 1580 та 1595 та ін.), а також відома у численних рукописних копіях. Переклад твору на просту мову цілком відповідав духові часу, адже у цей період кількість гомілетичної літератури близькою до народної мовою постійно збільшувалася зі зростанням ролі проповідництва у тогочасному церковному житті [Чуба: 5-7]. Переклад збірника проповідей Каліста є підтвердженням цих тенденцій. М. Смотрицький проявив творчий підхід до перекладу оригіналу, впровадивши у текст низку стилістичних, композиційних, текстових змін [Чуба: 9-12]. Збільшено також кількість глос порівняно з оригіналом, а також змінено їх характер, про що йтиметься далі.

Глоси у творі є лише внутрішньорядковими, їх кількість порівняно невелика — близько дев'яноста. Очевидно, що специфіка цього учительного Євангелія передбачає відтворення тих пояснень, що були в оригіналі тексту, проте іноді автор перекладу додає власні глоси, зокрема там, де передбачається переклад іншомовного слова. Передують поясненням слова *тоєсть*, або (*албо*), *мовмо*. Рідко глоси подаються в дужках.

Найбільшу групу серед глос складають ті, що пояснюють метафоричний зміст сказаного у тексті проповідей. Ось деякі з них: *ночь минда, а день с— приблизиль: тоєсть, притомное сегосв.:тноє житіє оминаєть, которое єсть ночью...а приишый*

живо(т)ъ приближаєтс—, который єсть днем дл— св.:тлости справедливыхъ (II, 291б); *в дом; кви,не мешкаєть, тоєсть, в цр але в гробахъ, тоєсть, в леговискахъ мертвыхъ оучи(н)ко(в)* (II, 130б); *положил с— бов.:мъ головою оуголови, кви сталътоєсть, головою Цр—* (II, 77а); *быль...сынъ его старий на сел.:. тоєсть на нив.: цнотъ вишел—кихъ* (I, 17б); *не толко бов.:мъ з гр.:ха повстати нам пристои(т) братіє...але и пост.:л з собою вз—ти потреба, тоєсть, т.:ло на доброд.:телныи sprawy* (I, 59б); *Маммона своихъ коха(н)ко(в) до болота и п.:ск; (то бов.:мъ єсть кр:иєць золотый) приковавши...* (II, 68б).

Численну групу глос становлять переклади чи пояснення церковнослов'янських слів українськими. Найчастіше перекладаються абстрактні іменники, що мають складну основу: *тїєславїа, або порожней славы* (I, 32а); *благодаренїє, тоєсть, вд—чність або д—кованє* (II, 203а); *ниїєлюбіє, тоєсть, оубо(з)ства и оубогихъ милова(н)є* (25а); *славолюбіє, сластолюбїє, и сребролюбїє: тоєсть, пыха, роскошова(н)є, и лакомство* (II, 125б). Тлумачаться також абстрактні іменники з простими основами: *о выобразе(н)ю albo малєва(н)ю* (I, 40б); *нес—жанїє, тоєсть, виєлякого дочасного добра понєха(н)є и погоржє(н)є* (II, 184б). Іноді бачимо також переклади конкретних іменників: *вравіє albo в.:тку палмовю* (II, 211а); *лна бов.:мъ albo м.:с—ць* (I, 74а). Не зовсім точно пояснення подає М. Смотрицький у такому випадку: *н.:котормы мов—тъ, ижє акрыды оныи або пржїє, єсть трава н.:—ка—: инийи зась мов—тъ, жє с.тъ верхи деревъ, то—єсть овоць дикихъ деревъ* (II, 288а). Для порівняння, П. Беринда у своєму „Лексиконі” наводить подібне пояснення слова *пужїє*: „л.:торосльки з дерева, верики дрєв—ныи, пуч—...” [Беринда: 103], проте М. Смотрицький його подає як синонім до слова *акриды*, що в старослов'янській мові означало саранчу. Є і тлумачення прикметників: *са нашего єдинѡ СїХѡсцного, омъ Ѡ(т)цємъ исности,тоєсть одной з Бг одного прирожен—, и одного бо(з)ства* (I, 158а); *дл— тогожъ нед.:л— сї— ... провозв.:стною, тоєсть ознайм,дочєю нед.:лєю называєтс—* (I, 1б).

Нерідко пояснення у тексті вимагають слова з інших мов, що їх транслітеровано без перекладу: *ниицы называютъКролеве и Сц—Хрїсти, тоєсть помазанїи помазованы бов.:(м) бывали ол.:йкомъ*

з рожка на голов.: положеного и тск,чого (II, 2536); дерево тоє Кгрецкимъ языкомъ называєтс— Сукомореа, тоєсть дика—
фиговина: єсть дерево подлоє и ни(з)коє овоць н.:нащо нєзгожій род—чєє (II, 197a);...слово бов.:м тоє жидовское ѡса(н)на, **выкладаєтс—** пословєнск; ꙗспаси насъ Ги тоєсть, збавъ насъ, **выбавъ насъ з невол.:** **Панє** (I, 92a) (у цих випадках маємо не лише переклад, але й тлумачення сутності явища, яке позначають слова); **лїє єсть слово кгрецкоєСv(г, по словєнск; выкладаєтс—, Благов.:стїє, а нашимъ языкомъ рхкимъ, доброе ознаємє(н)є, або добра—в.:сть** (II, 2466) (тут бачимо своєрідну „подвійну” глосу, коли автор не лише перекладає церковнослов’янський текст, але намагається ще більше наблизити його до читача через додавання живомовних словосполучень-синонімів — так глоси стають допоміжним засобом перекладу). У тексті переважно перекладаються грецькі слова, більш-менш адаптовані в українській мові: **Ікѡнъ, тоєсть Образовъ** (I, 39a); **схїєма або ѡ(т)ищєнєство и оторванєс—** (II, 4a); **діаволомъ, тоєсть прєвротникомъ былъ званъ** (I, 2a). Два пояснення даються грецькому за походженням слову **талантъ: што тєды оу насъ єсть литра або фнїтъ золота, то оу жидѡвъ талантъ** (II, 636), а також **таланты, або сребрники** (II, 946). Двічі подано відповідники до латинських за походженням слів: **оун.:**—, **або зє(д)ночє(н)є** (II, 4a); **фндаментомъ або основою** (II, 4a). Описове пояснення має іменник **астролог: астролокгами, або в нацє б.:)ныхъ бадаючимиѡговъ нб(с— были** (II, 2606). Загалом такі переклади є радше винятками, оскільки у тексті бачимо дуже багато іншомовних запозичень, які не мають при собі глос-тлумачень — наприклад, **дєкрєт** (I, 20a), **триб,наль** (I, 22a), **тєптр,мъ** (I, 39a) тощо.

Особливу групу глос, типову для цього твору, складають тлумачення біблійних власних назв. Відчувається певна спорідненість їх з давньоруськими словничками власних назв, або ономастиконами [Німчук: 20-29], які побутували на українських землях у період Київської Русі. Не варто забувати, що оригінал твору походить орієнтовно з XIV століття — часу, коли такі словники ще користувалися популярністю. У тексті учительного Євангелія витлумачуються власні імена: це, звичайно, ім’я Ісус: **по єврєйскїє,; пословєнск; ситєль, а порѣспасъ або Сп,хк; Збавитєль** (II, 175a);

имѣхс— єсть кгрецкоє, пожидовск; Мєссї—: пор,ск; помазанный (II, 2536). Зрозуміло, що подальший переклад „поруску” належить перекладачеві книги. Є у тексті також тлумачення інших імен: **Авраамъ, значитьс—** ꙗць народовъ,ѡ(т а Ісаакъ, см.: (х), **або радость** (II, 2536); **Ізраил абов.:мъ выкла-даєтс—** **смотрѣсмысль Ба—чїй** (II, 2946); **Рама м.:стцє єсть високоє вѣ Палєстин.: то бов.:(м) и самое им—** **значи(т) Рама, тоєсть высокій** (II, 267a). Є і переклади власних імен: **ты названъ боудєшъ Кифа, итос—** **выкладаєтъ Петръ** (II, 8a). Цікаво порівняти ці глоси з тлумаченнями власних імен, поданими в „Лексиконі” П. Беринди. До прикладу: **Аврамъ: отєцъ вынєслый, або о(ц) высокій, або прииєлєц, прииєлни(к), прихѡдєнь** [Беринда: 171], **Ісаакъ: радость, см.:хъ** [Беринда: 212]. Як бачимо, пояснення багато в чому схожі, але не збігаються повністю. Не виключено, що М. Смотрицький міг користуватися цим джерелом під час перекладу, проте в основному він ішов за оригіналом учительного Євангелія.

Доволі часто пояснюються значення географічних назв (міст, місцевостей, річок, джерел): **Вивлєємъ, называєтс—** **домъ хл.:ба: а Іудє—** **вызнанє** (II, 2596); **Выкладаєтс—** **Галїлє—** **обалє(н)є и окал—нє: поганє бов.:а которыи в нєи жили, в грѣмъ нєзнаючїи Бг.:хахъ вал—лис—...А Каєрна,мъ сказ,єтс—** **домъ оут.:хи** (II, 289a); **Іорданъ** **выкладаєтс—** **заст,л,ючїй фїкг,рою бов.:м єсть заст,л,ючєй правдивой р.:ки** (II, 2576); **ѡмый в сажавцы Сїлоа(м) итѡ с—** **выкладаєтъ послан(н)ый** (I, 140a).

Описові тлумачення у тексті іноді даються словам, що позначають специфічні для єврейської культури явища: **в одн; з с,ѡтъ: тоєсть, в первый дєнь тыднєвый, который мы тєпєрь нєд.:лєю зовємо, кдывжъ вс.: илє єсть в тыдню днєвъ, с,ѡтами жидѡвє называли, придаючи, перва— с,ѡта, втора—, трет—, ажъ такъ до сєми с,ѡтъ** (I, 118a); **св—то к,чѡкъ, на пам—тѣ мєшка(н)— ихъ в п,хтыни, и тамошни(х) нєвчасѡвъ ихъ и б.:дъ: в хижахъ бов.:мъ жив,чи, которыи называютьс—** **к,чками** (I, 165a). Є також кілька глос, що тлумачать явища, пов’язані з релігійною обрядовістю: **ойкѡви Бжїнаймитами в цр называютьс—** **оглашєнныи, тоєсть, которыи гѡт,ючи с—** **до крєщєнї—** **в.:ры єцє хрїстїанской оуча(т) с—** (I, 156);

жертвникъ: тоєсть м.:стице оф.:(р), на котором колѣно было розмаитое быдло (II, 756).

Характер глос мають подальші витлумачування, розширення змісту сказаного раніше, наприклад: *ь называетъ, Гдѣсинами Авраамовыми Хс тоєсть, единомыслных Авраам;* (II, 198a); *прирождѣныи нам.:тнѣсти з вн:тра, тоєсть, з зопсованого прирѣженъ, причини свои мають* (II, 182a); *Жрыми быти, тоєст, простими и не хитрими* (II, 26); *челов.:ка непростого, але ѡвѣка и Бѣга, тоєсть, чѣбогочл* (124a); *добровольныхъ, тоєсть, которыи з доброй вол.: нашии походъ-тъ* (II, 183b).

Незважаючи на те, що кількість представлених у пам'ятці глос є відносно невеликою, для них характерна значна різноманітність, відчувається творчий підхід перекладача до їх опрацювання.

Отже, глоси характерні для кожного з учительних Євангелій і вживаються доволі часто, незалежно від специфіки кожного з них, хоч, безумовно, особистість автора та особливості певного твору впливають на характер та частоту використання глос. Уживання в учительних Євангеліях різноманітних алегорій та метафор, притаманних конфесійному стилю, зумовили появу значної кількості глос, у яких тлумачиться метафоричний зміст сказаного. Мовна ситуація XVII століття, зокрема у церковно-релігійній сфері, знайшла вияв у широкому використанні глос-перекладів і глос-тлумачень іншомовних слів. Велика кількість церковнослов'янсько-українських та українсько-церковнослов'янських глос відбиває складну динаміку співіснування та взаємодії цих мов у названий період. Завдяки глосам читачі чи слухачі проповідей мали змогу повніше зрозуміти зміст сказаного, збагатити свої знання і розширити світогляд. Глоси виявляють також тривалий пошук лексичної норми української літературно-писемної мови того часу. Оскільки автори відчували діалектну диференціацію мови, тому в глосах нерідко відображена лексика українських говірок, що робить їх цікавими для дослідження минулого певних діалектів. Глоси завжди є виявом філологічної роботи автора. Незалежно від того, чи перед нами оригінальний текст, чи переклад, їх використання демонструє усвідомлення мовного багатства. Покликані зробити виклад більш доступним та зрозумілим, глоси стали невід'ємною рисою стилю пам'яток цього жанру.

ЛІТЕРАТУРА

- Беринда: Беринда П. Лексикон словенороский. – К., 1961.
- Добосевич: Добосевич У. Українська мова в учительному Євангелії середини XVII століття // Діалектологічні студії. Мова в часі і просторі. – Львів, 2003. – С. 45-63.
- ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-2006. – Т. 1-5.
- Маслов: Маслов С. Кирилл Транквиллион-Ставровский и его литературная деятельность. – К., 1984.
- Німчук: Німчук В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К., 1980.
- Чепіга: Чепіга І. Глоси Пересопницького Євангелія і питання нормування староукраїнської літературної мови XVI ст. // Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVI ст. – К., 1979. – С. 64-68.
- Чуба: Чуба Г. „Учительне Євангеліє” 1616 року у перекладі Мелетія Смотрицького в контексті української гомілетичної літератури // Київська академія. – Вип. 2-3. – К., 2006. – С. 5-14.
- Jevanhelije: The Jevanhelije učitelnoje of Meletij Smotruc'kyj / With an Introduction of A. Frick // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts: Vol. 2. Cambridge, Mass, 1987.

Krystyna Makovych. Glosses in Didactic Gospels of XVII century

The article focuses upon the comparative description of glosses in three didactic Gospels of XVII century: the manuscript from Boykivsychyna, the collection of sermons by K. Trankvilion-Stavrovec'kyj, and M. Smotryts'kyj's translation of didactic Gospel by patriarch Kalist. Lexis and functions of glosses in monuments of this genre have been analysed in details.

Key words: glosses, didactic Gospels.

Ірина Шкіцька (Тернопіль)

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗВЕРТАНЬ-ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ

У статті розглянуто специфіку реалізації маніпулятивного потенціалу звертань-загальних назв у межах тактики підвищення значимості співрозмовника. Виділено групи звертань-загальних назв, з'ясовано особливості їх функціонування як засобу здійснення маніпулятивного впливу.

Ключові слова: звертання-загальні назви, тактика підвищення значимості співрозмовника, маніпулятивна стратегія позитиву.

У другій половині ХХ століття провідне місце в лінгвістиці посідає функціонально-комунікативний напрям. І сьогодні дослідження в руслі прагмалінгвістики – науки, що вивчає принципи та правила спілкування з метою досягнення запланованого результату, – набули особливої актуальності.

Усе більший інтерес мовознавців привертають різні аспекти здійснення мовленнєвого впливу. Однією з впливових комунікативних стратегій є маніпулятивна стратегія позитиву. Удаючись до неї, мовець шляхом повідомлення співрозмовнику приємної інформації домагається зміни його поведінки чи ментального стану. Найяскравіше згадана стратегія представлена тактикою підвищення значимості співрозмовника через вираження мовцем позитивного ставлення до адресата або його позитивної оцінки, що має вигляд похвал, схвалення чи компліментів. У межах реалізації цієї тактики маніпулятивного потенціалу можуть набувати звертання-загальні назви.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що звертання-загальні назви як маніпулятивно марковані мовні засоби у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві досі вивчалися мало. Ми ставимо своїм завданням показати специфіку функціонування звертань-загальних назв у межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, виділити групи звертань-загальних назв, з'ясувати особливості розкриття їх маніпулятивного потенціалу.

Специфічною особливістю звертань є комунікативна поліфункціональність. Так, за допомогою звертань мовець може встановлювати, підтримувати та завершувати контакт із співрозмовником, привертати і переключати його увагу, а також давати оцінну характеристику адресату, полегшувати спілкування в майбутньому тощо.

Більшість дослідників звертань [Арутюнова: 355-356; Леонтьев: 81-94; Гольдин: 83; Скаб: 73; Загнітко: 267] стверджують, що звертання є компонентом, який дає характеристику особі, може позначати і визначати відносини між учасниками спілкування, має особливу інтенційну оформленість і особливе комунікативне призначення – керівництво поведінкою адресата [Городникова: 90]. В. Е. Райлянова вважає, що звертанням через їх емоційність і оцінність належить "презупція" позитивного ставлення до співрозмовника при налагодженні контакту, встановленні міжособистісних зв'язків [Райлянова: 6].

Вивченню прагматичних особливостей звертань, у тому числі і їх прагматичної відповідності/невідповідності інтенціям мовця, присвячені праці В. Є. Гольдіна, І. В. Мальцева, Л. П. Рижової, М. Д. Городникової, Л. В. Корновенко, Е. С. Ветрової та ін.

Назви осіб як лексико-семантичну основу апелятивних номінацій поділяють на ідентифікувальні та кваліфікувальні номінації [Райлянова: 7]. Ідентифікувальними постають номінації осіб за їх реальними, диференційними ознаками, головними з яких є власне ім'я, стать, вік, сімейний чи соціальний стан, професія, рід занять, виконувана функція. Кваліфікувальні номінації є якісними й оцінними назвами осіб, пов'язаними з емоційним ставленням до них оточення. Їх комунікативне призначення – не називати співрозмовника, а приписувати йому певну ознаку. Місце такого (кваліфікувального) звертання – середина або кінець фрази [Райлянова: 12].

Звертання в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву може бути „самостійним”, тобто виступати основним засобом впливу на співрозмовника (зазвичай у таких випадках звертання супроводжують прохання, пропозиції, запрошення) або входити до складу компліментарних висловлювань чи висловлювань, що виражають позитивне ставлення до співрозмовника. У ролі „самостійних” звертань у досліджуваній тактиці можуть уживатися лише кваліфікувальні номінації. Ідентифікувальні ж номінації-звертання входять до складу експресивів.

Розгляньмо групи звертань-загальних назв, що мають місце в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву.

Звертання, що позначають усталені в суспільстві номінації, які функціонують як етикетні. Звертання цієї групи можуть бути виражені: а) нейтральними формами іменників: *пане, пані, панове, сударю, містере, місіс, громадянку, громадянина, товаришу, товариші* і т. п.; б) етикетними словами з конотацією урочистості та шанобливості: *ваша/твоя світлосте, ваша величність, ваша честь* (при звертанні до можновладців чи вищих посадових осіб у дореволюційні часи); в) пестливими та зменшувальними формами іменників: *паноньку, паночку, паниченьку, панночко* і т. п.

У ролі атрибутивних поширювачів згаданих номінацій найчастіше виступають прикметники, що виражають позитивне ставлення до співрозмовника (переважно повагу): *шановний/вельмишановний, поважний, достойний пане, високомаєстатна панно, наймиліший пане, кохана пані* та присвійні займенники (*мій, наш*).

Звертання на позначення статі співрозмовника: *чоловіче, жіно* (рідко – *чоловіки і жіноцтво*). Характеризуються нечастотністю і мають низький маніпулятивний потенціал.

Звертання, що позначають вік співрозмовника: *хлопчику, хлопче, дівчинко, молоді, юначе, юні друзі, панове мо'лоді, молодий звіддарю* і т. п. У робочій картотеці не зафіксовано прикладів уживання лексем *малюче, малючко* для впливу на дітей. Частково це можна пояснити тим, що діти прагнуть швидше стати дорослими, а вищезгадані номінації підкреслюють те, що вони ще маленькі.

Цікаво, що звертання, які актуалізують старший вік, у досліджуваній тактиці є малочастотними порівняно зі звертаннями на позначення осіб молодого віку. Прикметники *старий, старі* зазвичай тут супроводжуються означуваними словами, що мають позитивне значення (наприклад, *орел, воїн*) або набувають його в контексті. Так, при поєднанні із прикметником *старий* у слові „вовк” сема „хижак” послаблюється, а словосполучення має позитивне значення „досвідчений”. Інакше кажучи, означувані слова можуть нейтралізувати негативне значення лексем *старий, старі*, надати їм таких позитивних конотацій, як „досвідчений”, „мудрий”, „розумний”, „випробуваний”, „бувалий” і т. п., наприклад: „[Поїдеш,] *старий леве, з молодим ор-*

лятком, [– напучував гетьман сотника в присутності Тимоша (перед поїздкою до Криму. – І. Ш.),] – навчиши розуму козацького, та й ти зуби з'їв на тих крутіїствах татарських” (Н. Рибак).

Звертання, виражені субстантивованим прикметником *старі*, в робочій картотеці не зафіксовані. Субстантивований прикметник *старий* у ролі звертання в тактиці підвищення значимості співрозмовника функціонує як номінація дружності, що вживається щодо давнього приятеля чи старого друга як синонім до слова *старина*, наприклад: (літературний критик із метою гармонізації відносин заспокоює свого приятеля – поета, якому не було створено належних умов для презентації книжки) – *Ну що ти, старий, перестань! Ми ж тебе любимо і все розуміємо; [просто не тут і не зараз]* (С. Процюк).

Звертання на позначення місця проживання співрозмовника. У робочій картотеці знаходимо поодинокі приклади вживання таких звертань. Усі вони містять атрибутивний поширювач, що дає позитивну оцінку співрозмовнику чи виражає позитивне ставлення до нього мовця, наприклад: (пан коронний стражник, який вкрав дівчину, хоче запобігти її ласки, увійти в довіру) – *Добридень, славна переяславко! [..Мої люди врятували тебе від страшної біди, красуне!]* (С. Тельнюк).

Звертання, що маркують соціальну роль співрозмовника: *хазяїне, газдо, господарю, господине, куме, свате, шефе, імениннику, гості, гостоньки, колего, наречена, дружино, паніматко, муже, слідопити, посланче мого великого повелителя* і т. п. Звертання на позначення соціальної ролі в досліджуваній тактиці часто виражаються пестливими та зменшувальними формами іменників: *сватику, дружинонько, газдинько* і под. При таких звертаннях атрибутивними поширювачами виступають прикметники, що дають позитивну оцінку співрозмовнику та його заслугам (достойний, царствений, відважний, душевний і т. п.), або прикметники, які виражають позитивне ставлення до нього (шановний, славний, дорогий, срібний, золотий, діамантовий, солодкий, світлий, коханий, любий і т. п.).

У робочій картотеці зафіксовано приклади функціонування в ситуаціях здійснення маніпулятивного впливу звертання „шефе”, уживаного нижчим за посадою, статусом співрозмовником щодо вищого, але зазвичай молодшого адресата, а також щодо таксистів, шоферів, працівників міліції, ДАІ – з метою зменшення дистанції, наприклад:

[За кермом червоного легковика, який виповз із мийки, сидів ще зовсім юний хлопець].

– **Шефе**, підкинь у центр, [– звернувся до нього Тищенко. – Бо наша тачка щось забарахлила. – І показав на білий автомобіль з піднятим капотом, біля якого порався Дряпун. Хлопцеві полестило слово "шеф". Він кивнув на сидіння; машина зірвалась з місця] (В. Савченко).

Звертання, що актуалізують соціальний статус співрозмовника: *бароне, князю, княгине, княгинечко, царю, імператрице* і т. п. Такі звертання в більшості випадків поширюються прикметниками на зразок *благочестивий, любий, вельмишановний, шановний, преславний, найясніший, найсвітліший, пресвітлий, ясно-вельможний, милостивий, великий* та под. Найчастіше необхідність підкреслення міжособистісної дистанції виникає тоді, коли „між комунікантами існує значна статусна дистанція, і при цьому статус партнера вищий від статусу суб’єкта” [ЯКМИСЛ: 267]. Тобто нижчі за статусом удаються до підкреслення статусу свого співрозмовника.

У робочій картотеці є приклад, у якому мовець при звертанні з маніпулятивною метою повинен свідомо завищити статус свого співрозмовника, щоб полестити йому, наприклад: [Він (Б. Хмельницький. – І. Ш.) *покликав джуру і наказав йому негайно їхати до Чигирина й запросити в гості військового осавула*].

– Скажеш Барабашеві, [– навчав Богдан,] – *що пан Хмель знайшов ще одне барильце малаги, але не наважується відкрити його без допомоги пана Барабаша. А тому уклінно просить вас, пане гетьмане<...>так-так, саме **пане гетьмане!**<...> приїхати до нього, бо ж звик найкраще вино пити тільки з найдорожчими гостями* (В. Кулаковський). Назвавши осавула гетьманом, джура непрямо покаже, що він припускає можливість заміщення співрозмовником такої статусної позиції, вважаючи його, відповідно, гідним цього.

Звертання на позначення віросповідання співрозмовника: *християни православні, рабо божя, рабе божий, браття-християни* і т. п. Прикладів уживання звертань цієї групи в тактиці підвищення значимості співрозмовника в робочій картотеці зафіксовано порівняно небагато. Звертання-номінації, що маркують віросповідання співрозмовника, дозволяють мовцю непрямо апелювати до моральності адресата, його поступливості, смиренності, доброти,

щедрості, мудрості та інших чеснот, які передбачає віра, наприклад: (підкуплений війтом священик прийшов насильно повинчати доньку війта з сином кріпачки Олени) – *А так, так, **рабо божя**, вже не буде тебе самотньо мешкати, а будете мати поміч надійну, і, як я сказав, багатство прийде на цей ґрунт, почнеться красне життя з сусідами... Бо то ж і в Біблії пишеться...* (М. Крилатий); (полонений гармаш просить селян-повстанців про помилування) – *Помилуйте, люди добрі, **чесні браття-християни**<...>* (М. Івасюк).

Звертання, що позначають посаду, професійну належність співрозмовника. Такі звертання в межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника виражаються: а) іменниками: *десантники, (святий) отче, панотче, батюшко, генерале, гетьмане, майоре, полковнику, капітане, отамане, осавуле, сотнику, козаче, воїне, професоре, інструкторе* і т. п.; б) словосполученнями: „іменник **пане, пані, панове** чи **товариш, товариші** + іменник на позначення роду діяльності чи професії співрозмовника”: *панове хлібороби/офіцери, пане війте/сотнику, товаришу капітане, пане чарівник* і т. п.; „прикметник на позначення позитивної оцінки співрозмовника + іменник на позначення роду діяльності чи професії співрозмовника”, наприклад: *побожний магістре, добрий поете, великодушний воїне, добрий ага, хоробрий гетьмане, славний кожум’яко*; „прикметник на позначення позитивного ставлення до співрозмовника + іменник на позначення роду діяльності чи професії співрозмовника”, наприклад: *великий полководцю/візирю, достойний воєводи, глибокошановний пане Президенте, вельмишановний професоре, шановний отамане*.

Звертання, що позначають професійну і службову належність, до складу яких входять атрибутивні поширювачі, в досліджуваній тактиці можуть супроводжуватися присвійними займенниками (*мій, наш*) та вигуками (переважно *о*).

Показовим є те, що звертання на позначення службової належності, застосовуються переважно нижчим у посаді щодо вищого. У такий спосіб нижчий у посаді / за званням прагне підкреслити вищий службовий ранг співрозмовника.

Звертання на позначення родинних взаємин. Звертання-імена родинності в маніпулятивній стратегії позитиву представлені: а) нейтральними формами іменників: *батьку, тату, дядьку, тітку, мамо, свахо, сестро, кузине/кузино, брате, брати, сину, дочко, дитино, діти,*

тестю; б) пестливими й емоційно забарвленими формами іменників: *папашо, таточко, татусю, батечку, батечки, мамцю, мамочко, матусю, мамуню, мамціоню, тітонько, тіточко, дядечку, синачку, синку, синачки, сестричко, сестрице, кузиначко, братику, братку, браття, братове, донечко, доцю, доню, дитинко, дітки, дитя* (моє), *тестоньку, дідусю, дідусику, бабусю, бабцю, бабусечко, бабунечко* і под.; в) субстантивованими прикметниками: *рідний/рідна, ріднесенький/ріднесенька, ріднюсінький/ріднюсінька*; г) словосполученнями: „іменник на позначення родинних зв'язків + прикметник + присвійний займенник *мій/моя, моє, мої*”, наприклад: *далекій мій родичу*.

Іменами родинності постають також номінації, вживані у вторинному значенні щодо незнайомих або щодо знайомих як бажані номінації, які не відповідають дійсності, наприклад: лексема *мамо* до „потенційної” тещі: (Гострохвостов прийшов на іменини до матері дівчини, до якої залицяється, із наміром сподобатись)

[ГОРПИНА. *Хто тут уліз у хату? Чого це Педора репетує? Чи це ви, Свириде Івановичу?*]

ГОСТРОХВОСТИЙ. *Це я, **мамо!** [Добридень вам в вашій господі] (І. Нечуй-Левицький).*

Вторинні номінації родинності щодо незнайомих є оцінно-конотативними й соціально забарвленими. Вони, „скорочуючи дистанцію між співрозмовниками, ніби програмують позитивне ставлення і тому часто передують проханням” [Городникова: 88]. В. Е. Райлянова вважає, що оцінка людей, із котрими мовець не пов'язаний родинними зв'язками, яку містить таке звертання, „дається не тільки і не стільки адресату мовлення, скільки ситуації спілкування в цілому як такий, що репрезентує певний проміжок об'єктивної дійсності” [Райлянова: 5].

У ролі вторинних номінацій родинності в досліджуваній стратегії часто функціонують лексеми *батьку, брате, братику, братове, сестро, сестричко, сестрице, доню, сину, синку, синачки, дитино, діти, дитя, бабусю*, наприклад:

(Нухим хоче дешево купити нивку в старої Грицихи)

[– *А тебе ж яка хвороба так пізно носить? Не міг зачекати до рана?*

– *Що хвороба? Нащо хвороба має носити?*] *Я до вас за інтересом, мамуню.*

[– *Сусе Христе! Забрав'єсь мені рідні діти, а тепер мене такий паршак мамунєю кличе! – бурмотіла під носом...*] (Б. Лепкий).

При вторинних номінаціях родинності до складу звертань часто входять присвійні займенники й атрибутивні поширювачі *рідний/рідна, ріднесенький/ріднесенька*.

У робочій картотечі є приклад, у якому лексема *брати*, вжита в значенні вторинної номінації родинності, сполучається з лексемою „пани”, наприклад: (отаман виступає перед козаками з промовою, надихаючи їх на перемогу у битві) – *Оце прибули ми, **пани брати**, до Тавані-острова, що на ньому бусурманський Аслан-город стоїть* (Марко Вовчок).

Звертання, що прямо виражають позитивне ставлення до співрозмовника. Такі звертання-номінації в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву представлені: а) іменами дружності, за допомогою яких створюється дружня тональність спілкування: *друже, дружище, друже сотнику, подруго, приятелю, побратиме, земляче, старина, старий, друзі, товариство, славне лицарство запорозьке*; б) іменниками на позначення влади, володіння: *володарю/володарко, владичиче, велителю/велителько, повелителю/повелителько*, що часто поширюються прикметниками (*дорогий, великий, преславний* і под.); в) словосполученнями: „атрибутивний поширювач + (присвійний займенник (*мій, моя, мої, моє, наша/наша, наші*)) + іменник на позначення: міфічних істот і релігійних понять (*ангеле, ангелятко/янголятко, ангелику, русалко, богине*), персоніфікованих найменувань, серед яких вирізняються: 1) назви рослин (переважно квітів): *південна троянда, запашна троянда Шіразу, чудова квіточка Едему, лотосовий квіте*; 2) назви органів людського тіла: *серце, серце моє кохане, моє серденько любе*; 3) назви предметів: *щіточко, пуколько, посуде іскусительний, найцінніша перло держави Османів*; 4) назви птахів: *голубе, голубоньки, голубчику, голубонько, зозулько, лебедик, соколику, куріпочко, качечка, соловейчко, вуточко, соколики, ластівко, орли*; 5) назви тварин: *зайчику, котику, лева, ясочко*; 6) назви явищ природи: *чиста краплинка роси*; 7) назви небесних світил: *сонце, сонечко, сонінько наше красне, зірочко, зірко, найкраща зірка світу*; г) пестливо-зменшувальними словами: *лапочка, золотко, крихітонько* та под.; д) субстантивованими прикметниками: *цяцяний, любий, коханий, діамантовий, брильянтовий*

(розм.), *дорогий, дороженький, дорогесенький, солодкий, солоденький, вафельний, ясний, ясновельможний, преславний, єдиний, золотий, милий, сердечний, найсвітліший, ласкавенький, чудовий* і т. п.; е) абстрактними іменниками: *радосте, щастя, щастячко, раю, кохання, життя, душе, душенька, скарбе, золото, у(в)тіхо, порадонько, доленько, світ моїх очей, мріє*".

Серед звертань цієї групи спостерігаються й індивідуально-авторські найменування на зразок *ліпото уязвляющая, ласа хвилино, притулок щастя*, наприклад: (дяк залицяється до молодиці Солохи) ДЯК.] *О, ліпото уязвляющая, сосуде іскусительний!* [Хитриш, а розумієш добре, чого алчет душа моя!] (М. Старицький).

Звертання, що дають позитивну оцінку співрозмовнику. Звертання-оцінні номінації в досліджуваній стратегії можуть бути виражені іменниками, субстантивованими прикметниками, словосполученнями „прикметник + іменник”, „іменник + іменник”, за допомогою яких дається оцінка співрозмовнику, зокрема його: а) розумових здібностей: *найсвітліший, наймудріший, хранителю мудрості пророка* і т. п.; б) моральних якостей: *добродію, добродієчку, благодійнику, добрий/милостивий, ласкавий, великодушний пане, хороша дівчино, добродії, люди добрі, наші добрі і вірні люди, чесні лицарі* та ін.; в) зовнішності: *красунечко, красуне, красунчику/красавчику, красна дівчино, чарівна королево, чорноброва/чорнобрива, мої молодички гарнесенькі* і под.; г) особистісних якостей: *хоробрий молодче, сміливці, хоробрі мужі варязькі, відважні мої слідопити* і т. п.; д) різних якостей і заслуг, наприклад: (бідний селянин запевняє податкового інспектора, який прийшов накласти на нього штраф через несплату податків, що йому нічим сплатити борг) – *Хороми?! Ей де! Хоромів нема, проше пана, штири голі стіні, та й по всьому. Бідно си діє,* ***пишний, та й годний, та чемний панчіку!*** (М. Черемшина).

Звертання-кваліфікувальні назви часто мають складну структуру, що утворюється внаслідок об'єднання кількох лексем та їх поширювачів у сурядні ряди. У тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву частотними є кваліфікувальні звертання складної будови, наприклад: (візир Агмед-баша домагається грошей від султанки за повідомлення цікавої для неї інформації) – *О, найкраща з жінок Падишаха, о Радісна Мати Принца Селіма, нехай Аллаг буде йому прихильний від колиски до гробу. Я прийшов зло-*

жити чолобитню наймогутнішій з жінок султана в тій надії, що вона буде й наймилостивіша для вірного свого слуги (О. Назарук).

Кваліфікувальні звертання на позначення позитивної оцінки співрозмовника можуть мати вигляд фразеологізованих сполук на зразок *наймудріший серед скіфів, найхоробріший з найхоробріших, лицарю між лицарями* тощо.

Отже, звертання є активним мовним засобом впливу, що, крім своєї основної функції привертання уваги, може спричинити зміну ментального й емоційного стану адресата. У межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву представлено такі групи звертань-загальних назв: етикетні звертання; звертання, що маркують стать, вік, місце проживання, соціальну роль, соціальний статус, віросповідання, посаду, професійну належність адресата; звертання на позначення родинних взаємин; звертання, що прямо виражають позитивне ставлення до співрозмовника; звертання, які дають позитивну оцінку співрозмовнику.

Перспективу подальших мовознавчих студій становлять дослідження прийомів, що дозволяють підсилити маніпулятивність звертань при створенні мовцем позитивної тональності спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

- Арутюнова: Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. Изд. 4-е, стереотипное – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 384 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
- Гольдин: Гольдин, В. Е. Обращение: теоретические проблемы. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 130 с.
- Городникова: Городникова М. Д. Гендерный аспект обращения как фактор речевого регулирования // Гендер как интрига познания: сборник статей. – М.: Рудомино, 2000. – С. 81-92.
- Загнітко: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 265-269.
- Леонтьев: Леонтьев А. П. Обращение как компонент высказывания // Вопросы грамматики русского языка. Функциональный анализ единиц морфолого-синтаксического уровня: сборник научных трудов. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1981. – С. 81-94.
- Райлянова: Райлянова, В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – 17 с.

Скаб 2003: Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові: навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2003. – 80 с.

ЯКМИСЛ: Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д., Бабаева Б. Э. и др. Языковая картина мира и системная лексикография / Отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 912 с.

Iryna Shkitska. Manipulative Value of Adresses by Common Names

Peculiarities of realization of manipulative value of addresses by common names as a tactics of intensifying the importance of interlocutor are analyzed. Groups of addresses by common names are arranged, peculiarities of their functioning as a means of influence and their role in the utterance are defined.

Key words: address by common name, tactics of intensifying the importance of interlocutor, manipulation strategy of positive.

УДК 81*367.7

Оксана Мисик (Тернопіль)

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ЯК ВИЯВ АВТОРСЬКОГО СВІТОБАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ)

Стаття присвячена аналізу персоніфікацій в авторській картині світу І. Калинця. У ході дослідження описано функціонально-семантичні особливості уособлень, які характеризують світобачення Ігоря Калинця, та визначено їхню національно-ментальну специфіку в ідіолекті поета-шістдесятника.

Ключові слова: персоніфікація, троп, індивідуально-авторська картина світу, Ігор Калинець.

У сучасних наукових розвідках метафору розглядають не лише як троп, а й як засіб формування понять, що здатний відображати та зберігати особливості певної культури, у ній відбивається генетична

пам'ять та соціальний досвід людини, вона виражає національні особливості мовної картини світу. Художня метафора являє собою окремий варіант концептуалізації позамовної дійсності, який сформувався у результаті взаємодії індивідуального й загальнонародного, емоційного й раціонального чинників у свідомості письменника. Вона відображає, з одного боку, універсальні закони світобудови, а з другого – індивідуально-авторські уявлення про дійсність. З огляду на це перспективним напрямом українського мовознавства залишається дослідження метафоричних одиниць в ідіолектах окремих письменників.

Об'єктом аналізу в запропонованій статті стала персоніфікація у поетичній мові І. Калинця. Завдання нашого дослідження з'ясувати роль персоніфікації як механізму моделювання й інтерпретації художньої картини світу, встановити семантичний потенціал образів у персоніфікаціях, а також їх національно-ментальну специфіку. Матеріалом послужила художня спадщина І. Калинця, поета, який репрезентує „шістдесятництво” як загальнокультурне явище, що пробуджувало національну свідомість, зберігало етногенетичну пам'ять, вражало глибиною мислення.

Образність поезії І. Калинця ґрунтується на міфологічних та фольклорних пластах українського народу. Як зазначає О. Гнатюк, „саме заглибленість у нашарування культури, постійне в-неї-буття, намагання осмислити традицію й показати її промінювання під сучасну пору, свідчать, що поезія Калинця неповторна, його світ приваблює і заманує читача углиб, бо це не просто перевірені національні перекази, міфи, історичні сюжети, а поетично зображене сьогодення з глибокою (в буквальному і переносному значеннях) ретроспекцією” [Гнатюк: 20].

Персоніфікація пояснюється як троп, що утворюється перенесенням ознак особи на предмети, речі, явища, тваринний і рослинний світ [Мацько: 446]. Подекуди поняття „персоніфікація” пояснюють як олюднення лише абстрактних найменувань – узагальнених понять, ознак, властивостей, дій. Наприклад, філософ та філолог О. Лосєв убачав у цьому тропі „тільки таке уособлення, де абстрактне поняття постає як особа, особистість, але вже з перевагою значення якраз цього абстрактного поняття” [Лосєв: 433].

Близькою до психологічного паралелізму персоніфікацію вважав О. Веселовський. Паралельні зображення людини та природи науковець мотивував особливістю нашої свідомості, яка „живе у сфері зближень і паралелей, образно засвоюючи собі явища навколишнього світу, вливаючи в них свій зміст і знову сприймаючи їх уже олюдненими” [Веселовский: 107]. Мова ж поезії, на думку дослідника, продовжує психологічний процес, користуючись образами мови і міфу, їх метафорами та символами.

Персоніфікація „закорінена у народному міфологемному світосприйнятті, притаманному українській ментальності, з погляду якої природа є жива” [Літературознавчий: 548]. Наголошуючи на значній ролі персоніфікації, передусім у художній творчості, як медіатора між архаїчним, міфологічним і сучасним раціональним мисленням людини, посередника між космоцентричною та антропоцентричною моделями світу, Н. Слухай кваліфікує цей троп як:

- перенесення людських ознак і властивостей на феномени світу живої і неживої природи – панпсихізм;
- перенесення ознак і властивостей одних феноменів світу живої і одухотвореної природи на інші феномени світу природи, або панкосмізм; цей тип персоніфікацій включає перенесення ознак світу природи на людину;
- метонімічне перенесення, або перенесення ознак і властивостей живого і одухотвореного за віссю частина – ціле, тобто за синекдохічною або власне-метонімічною моделлю;
- перенесення ознак і властивостей живого на абстрактні реалії психічного і етичного планів [Слухай].

Отже, з логіко-лінгвістичного погляду персоніфікацію розглядають як синкретичний троп осі псевдототожності та суміжності [Охріменко: 13].

У творчості І. Калинця, естетизм поезій якого ґрунтовно вибудований на народних матрицях світосприйняття [Мафтин: 60], персоніфікація посідає значне місце. У його творах цей троп репрезентований різними семантичними групами лексики та є яскравим маркером авторського поетичного мислення. Це, в свою чергу, підтверджує той факт, що „для поезії І. Калинця надзвичайно

суттєвим є поняття пам’яті – родової, історичної, генетичної” [Мафтин: 59].

Найчисельніший тип персоніфікацій в авторській поетичній мові складають уособлення феноменів світу природи. За частотністю реалізації центральне місце серед них посідає вегетативна модель (модель – конструкція, структура, зразок, за яким побудована певна одиниця мови [ВТССУМ: 683]: *на цвинтарі спить останній твій майстер, / куцї глоду береже його спокій* [Калинець: 32]; *позбігалися будяки до храму Божого / та й гатять головами у трухляві двері* [Калинець: 40]; *рушили ордою по підсоннях соняшникові хаці* [Калинець: 41]; *повзуть куці по лагідній горі* [Калинець: 47]; *край перелазу лузає соняшник безслів’я* [Калинець: 55]; *терен / голки / для грамофонів / розпродує* [Калинець: 65]; *скачуть / куці / під вітрову / дудку* [Калинець: 66]; *шикуються у лави жовтодзюбі лози / враз оголивши списи літорослів* [Калинець: 99]; *отари куців блеяли б уздогін / і квіти покинули б райські луки / пелюстками лижучи твої п’яти* [Калинець: 207]; *тільки ситі гарбузи / вилігуються у кублах / до морозів* [Калинець: 227]; *на хвильку / перебувають / ясну розмову ромашок / що пропонують себе / сонцеві* [Калинець: 237].

У циклі „Пробуджена муза” спостерігаємо традиційне для українського фольклору ототожнення людського тіла із деревом: *і дерево кричить до віч. / Але стривай-но, придивися: / хіба се дерево? Се ти – / стоїш, як дерево без листя, / уся нага до срамоти ... Знов ти, безпомічна і гола, / самотнім деревом стаєш* [Калинець: 98]. Персоніфікуються у текстах насамперед дерева, які відіграють в національній свідомості народу символічну роль. Так, ясен символізує стрункого козака, хлопця, парубка [Жайворонок: 665]; калина виступає символом духовного життя жінки, уособлюючи її дівочість, красу та кохання, заміжжя, радість та горе, родинні почуття [Жайворонок: 269]; явір, персоніфікує красу, стрункість, силу молодого хлопця, парубка, козака, коханого, тугу, печаль дівчини, розлученої з милим [Жайворонок: 660]. У поезії І. Калинця такі метафоричні перенесення засвідчують тексти: *в цупкі обійми взяв тебе корінням ясен* [Калинець: 19]; *запрошує людей на обійстя калина, / вдягнувши в китиці багрові жовту плахту* [Калинець: 28] тощо. Традиційне тлумачення образу липи, яка, за визначенням М. Малохи, символізує жіноче начало, є берегинею роду [Малоха: 104],

реалізоване у тропі: *опікунко родинного тепла / прамамо двору лито / впусти нас до свого дупла / як до собору на молитву / ... вже подавився поговор / дзвенить весільний поїзд / опікунко сім'ї вповіж / свою предвічну повість* [Калинець: 99].

У поезії „Палка ніч” актуалізується фразеологізм „скакати у гречку”, репрезентований у такому контексті: *Танець жаги витинала троїста всоте, в духмяні ложка манила лукава гречка* [Калинець: 27].

Модель першоелементів буття представлена уособленнями вітру (*А вітер вороний сурмив / над сніговим сумним сувоєм* [Калинець: 18], *Гасає вітер свавільно на майдані за ринком* [Калинець: 35]); вогню (*Молимося вогню, що тужить нашою кров'ю ... / „Очисти нас від скверни, ватро Купала, / ти ж сонце годуси свого полум'я вим'ям...”* [Калинець: 30]); води (*Богине в розмаїтих одмінах / прообразе багатолікого стовпа / з-над Збруча / нині ниспошли себе / виснаженій землі / ... і визволь нас / від тягара скорбот / пекучою сльозою* [Калинець: 119]). Вогонь, вода здавна пошановуються як святі, їм поклоняються й до нашого часу [Жайворонок: 106]. Тому поетичні звернення до вогню, води у текстах І. Калинця звучать як молитва-прохання. З цього приводу науковці зазначають, що „молитва як поетичний жанр, завдяки Калинцеві, в українській поезії другої половини ХХ ст. переживає свою ренесансну пору” [Мафтин: 61].

Здавна відома і тісна прив'язаність українського народу до землі, материнського лона, в якому формується не лише фізичний, а й духовний генотип людини. Ще з язичницьких часів земля шанувалася та обожнювалася як мати, що родить (дає) людям усе, потрібне для життя, і забирає до себе по смерті; в народній уяві земля виступає персоніфікованою істотою [Жайворонок: 243]. У досліджуваній поезії простежується особливе емоційне ставлення до землі, яка сприймається як жива істота: *спить земля прабатьків під цвинтарним плотом* [Калинець: 74]. У поезії „Зима” О. Кульчицької за допомогою метафоризованих дієслів автор створює цілісний персоніфікований образ землі-людини: *Спала Земля, / підібгавши під себе ноги, / в затишнім / сніговім наметі, / а поруч у віковічних барлогах / зимували старі ведмеді /... Землі було тепло в наметі, / і уста вона склала в усміх, / Бо їй снилось, / що ведмеді ласують медом, / а зайці мають молоду капусту* [Калинець: 47].

Особливу увагу привертають персоніфікації астральних понять: місяця, зір, сонця. У поезії І. Калинця об'єктивується традиційний народнопісенний образ місяця як уособлення коханого [Жайворонок: 369], наприклад: *іде до калини свататися місяць, / і дід поважно піде відчинять ворота* [Калинець: 29]. У вірші „Палка ніч” актуалізується традиція обмазування дьогтем воріт тих дівчат, які позбулися цноти до шлюбу: *Заздрісний місяць зеленим дьогтем / всі ворота в селі у ту ніч обмазав* [Калинець: 28]. Окрім антропоморфних перетворень астронімів, знаходимо і зооморфні: *З левади, де зорі пасуться, найтахучіше сіно /... до Воза Великого запрягався місяць / і відьмі привозив сіна цілу копицю* [Калинець: 36].

У фольклорі України збереглася пам'ять про найдревніші божества астрального культу. Сонце, син Сварога, називається вогнем, йому молилися наші предки. Вони розпалювали священний вогонь на Купала, щоб задобрити небесний вогонь – Сонце, аби дарувало їм очищення – духовне й тілесне, щедрий урожай, продовження роду [Мафтин: 61]. У поезії І. Калинця персоніфікація сонця актуалізує ці давні вірування: *і сонце що через багаття стрибало як на Купала* [Калинець: 161].

Персоніфікуються також предметні природні феномени таких моделей, як: анімальна (*оп'яніли горобці від дикого винограду* [Калинець: 48], *а куди котик / червоний клубок / сонця котить / а де він / козушка / купив / аж по вушка* [Калинець: 65]); часова (*в травах / травень нас звінчав* [Калинець: 25], *вже вечір хмару настромив на місяця вила* [Калинець: 31], *вечір на вечерю собі забаг / місяця диню і сузір винограду* [Калинець: 32], *крутяться / ліниво / як платівки / осінні дні / вересень / мелодії / на них записує* [Калинець: 65]); географічних об'єктів (*і, вписані в лагідні гори, / востаннє хиталися бані* [Калинець: 37], *залишилися / кучеряві пагорбки / що паслися вздовж залізниці* [Калинець: 84]).

Інший тип персоніфікації репрезентований уособленнями побутових предметів, наприклад: *мила, скрипка вмерла* [Калинець: 18]; *в білім футлярі скрипка, яка не спить* [Калинець: 27]; *спить мосі доні рожевий возик* [Калинець: 28]; *осей світильник забув свого горшколіпа* [Калинець: 73]; *хвоста задерши пергамент по луці брикає* [Калинець: 67]; *сріблясте перо сумує за птахом* [Калинець: 150]; *недописаний лист як равлик ховається в себе* [Калинець: 236] тощо.

Більшість персоніфікованих як природних феноменів, так і предметних, є яскравими виразниками міфологічного мислення людини. Разом з тим уособлюються предмети, які мають безпосереднє відношення до християнства: *востаннє хиталися бані, / вмирали ясно і гордо, / так, як вмирають останні* [Калинець: 37]; *і шукали між бур'янами / вічний спочинок ікони* [Калинець: 38]; *росте дзвіниця стрімко, як смерека* [Калинець: 47]. Як зазначають дослідники, в основі Калинцевої поетики – титанічна робота, що може бути визначена як реконструкція українського менталітету, де живуть химерно злиті язичництво і християнство [Мафтин: 59].

Наступний тип персоніфікацій складають метонімічні уособлення, представлені власне-метонімічним і синекдохічним різновидами. У досліджуваних текстах їх засвідчують такі власне-метонімічні уособлення, як: *Я все забув. Чекала інша. / І вже не дві, одна, єдина / не лебедина і не ніжна / революційна Україна* [Калинець: 19]; *Польща знову сидить на своєму ослінчику і миє ноги тільки в одному морі, і Литва сидить на своєму і сама миє ноги у тому ж морі, а Вітчизна наша марить, як і марила, золотим стільцем* [Калинець: 222]; *Чигає на мене провінція /.../ каменеє мене провінція /.../ каже провінція / ославив ти мене / малесеньку / на цілу більшеньку* [Калинець: 113].

Метонімічні персоніфікації складають також уособлення синекдохічних субститутів людини, наприклад: *сплять коханої коси / сплять коханої перси* [Калинець: 109]; *мовчить Ваш язик* [Калинець: 126].

Окремий тип персоніфікацій формують уособлення абстракцій. Людські почуття, емоції, переживання стають доступними для візуального, акустичного, тактильного сприймання, наприклад: *замість весільної фати нап'яв фатум чорну намітку на ясні очі* [Калинець: 42]; *і торкнув їй спокій вічі, слід сльози з лица зітериши* [Калинець: 48]; *танцювала на кінчику полум'я наша журба* [Калинець: 72]; *примітивна уява водить / його по колу* [Калинець: 86]; *двома пальчиками / тримає мене туга* [Калинець: 135]; *бачу дзигу суєтності / що чекає / мене мов пес* [Калинець: 237] тощо.

У цілому загальний перелік засобів персоніфікації (Н. Слухай) І. Калинця є надзвичайно різноманітним. З-поміж них найактивнішими є: предикація типових дій людей: *в срібні ризи /*

облачилась / зима [Калинець: 60], *терен / голки / для грамофонів / розпродує* [Калинець: 65]; предикація якостей людини: *і, вписані в лагідні гори, / востаннє хиталися бані* [Калинець: 37], *а вернувся апостолом з бунтарською бородою* [Калинець: 20]; предикація форм спілкування, характерних для світу людей: *шептала мушля у тиші / про сплески панчіх на підлогу* [Калинець: 102], *схвилювано промовляє / вікно до краплин* [Калинець: 236]; предикація людських стосунків: *у небі раптом віти / засперечаються з вітрами* [Калинець: 23], *їде до калини свататися місяць* [Калинець: 29]; використання метафоричних звертань: *вежо / єдине / моє прибіжище* [Калинець: 237], *земле ... / визволь нас / від тягара скорбот / пекучою сльозою* [Калинець: 119]; предикація людських емоцій, почуттів: *зелене деревце / що боїться назвати / дідиною / грудку перегною* [Калинець: 186]; руйнування фразеологічного звороту: *Танець жаги витинала троїста всоте, в духмяні ложка манила лукава гречка* [Калинець: 27]; предикація дій, притаманних тваринам та рослинам: *де димарі старих замілих хат / завітли білим квітом диму* [Калинець: 47], *зів'яв дзвін / як гарбузова квітка* [Калинець: 62], *з левади, де зорі пасуться, найпахучіше сіно /.../ до Вожа Великого запрягався місяць / і відьмі привозив сіна цілу копицю* [Калинець: 36].

Проведені нами спостереження засвідчують, що персоніфікації, об'єктивовані лексикою різних семантичних груп, в індивідуально-авторській картині світу І. Калинця відіграють важливу роль не лише як засіб відтворення дійсності та досягнення образності, а й як спосіб мовомислення поета, витоки якого закорінені у народному світогляді. У Калинцевих персоніфікаціях реалізуються й традиційно етнічні, й індивідуально-авторські риси, що дозволяє змодельовати мовно-концептуальну картину світу українського народу певного періоду. У цьому вбачаємо перспективність подібних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Веселовский: Веселовский А. Н. Психологический параллелизм и его формы в отображениях поэтического стиля.–М.: Высш. шк.,1989.– 405 с.
- ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

Гнатюк: Гнатюк О. Від упорядника збірки // І. Калинець. Пробуджена муза. – К., 1992. – С. 3-27.

Жайворонок: Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

Калинець: Калинець І. М. Поезії. – Львів: Піраміда, 2008. – 608 с.

Літературознавчий: Літературознавчий словник-довідник / Уклад. Р. Т. Гром'як та ін. – К.: Академія, 1997. – 457 с.

Лосев: Лосев А. Ф. Проблема вариативного функціонування поетического языка // Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во Московского университета, 1982. – 479 с.

Малоха: Малоха М. Образ липи и калины в традиционной культуре и языке славян // Матеріали V конференції. Мова і культура: в 5 т.: Т. IV. – Київ: Collegium. – 1997. – С. 102-109.

Мафтин: Мафтин Н. „Знов сниться нації легенда про ностальгійний дар євшану” // Дивослово. – 2004. – №7. – С. 59-63.

Мацько: Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: підручник / За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

Охріменко: Охріменко Т. В. Еволюція системи тропів псевдототожності в російському поетичному мовленні (на матеріалі фольклорних творів і текстів у жанрі фольклорних стилізацій XVII-XX ст.): автореф. дис. канд. філол. наук. – Київ, 2009. – 20 с.

Слухай: Слухай Н. Персоніфікація в поетичній мові Т. Шевченка / <http://www.utoronto.ca/tsq/20/slukhai20.shtml>

Oksana Mysyk. Personification as special feature of author's word view (after Ihor Kalynets' poetry)

The article deals with the analysis of different after semantics personifications in the author's picture of the world of I. Kalynets. It is described functionally semantic features of personifications, that determine world view of Ihor Kalynets, and found out their national and mental specific in the idiolekt of poet-shistdesyatnyk.

Key words: Ihor Kalynets, individual author's picture of the world, personification, trope.

УДК 81'373.421: 001.4:2

Іванна Ворона (Тернопіль)

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано синонімію в церковно-релігійній термінології, з'ясовано причини появи синонімів у цій термінології, виявлено особливості функціонування синонімних термінів та визначено типи термінологічних синонімів у досліджуваній терміносистемі.

Ключові слова: синонімія, церковно-релігійна термінологія, дублети, структурні синоніми, семантичні синоніми, словотвірні синоніми.

Сучасний стан розвитку вітчизняного мовознавства характеризується підвищенням інтересом до вивчення синонімії в термінології, хоча погляди лінгвістів на це явище не є однозначними. Одні вчені не визнають факту синонімії в терміносистемах, але допускають існування термінів-дублетів (О. Ахманова, В. Даниленко, Б. Головін, А. Капанадзе, А. Коваль, Р. Кобрин), інші підтримують думку щодо наявності термінів-синонімів (Ю. Апресян, Л. Боярова, О. Покровська та ін.).

За останні роки було опубліковано ряд наукових досліджень з баченням проблеми синонімії в різних терміносистемах, зокрема у музичній термінології (С. Булик-Верхола), термінології цукрового виробництва (Л. Задояна), термінології судово-медичної експертизи (Т. Лепеха), термінології загального землеробства (С. Лбаюрський), науково-технічній термінології (Т. Михайлова), термінології органічної хімії (Н. Цимбал) та ін. Ґрунтовного дослідження потребує також явище синонімії в релігійній термінології. До розгляду специфіки функціонування термінологічної системи, що обслуговує церковно-релігійну сферу життя, спонукає відродження та зміцнення суспільного статусу релігії в Україні. Дослідники цієї термінології уже зробили деякі спроби аналізу проблем синонімії [Наконечна 1998 б:], але це не розв'язує усіх питань щодо термінів-синонімів в досліджуваній терміносистемі. Саме тому вивчення явища синонімії в церковно-релігійній термінології є актуальним і на сьогодні.

Мета нашої статті – виявити та описати синонімічні відношення в українській релігійній термінології. Ми поставили перед собою завдання виявити спільні та відмінні риси синонімії загальноновживаної та термінологічної лексики; визначити причини виникнення синонімії в релігійній термінології; з'ясувати характер синонімічних відношень між термінами цієї терміносистеми та охарактеризувати види релігійних термінів-синонімів.

Традиційно синонімами вважають різні за звучанням слова, які мають тотожні або близькі за змістом значення, але відрізняються своїми значеннєвими відтінками чи емоційно-експресивними забарвленнями і сферою стилістичного використання [Ганич: 249]. Хоча термінологічну синонімію і вважають не бажаною, але вона є неминучим явищем, тому що термінологія є складовою загальноновживаної лексики і розвивається за її законами.

Ознаки синонімів у термінології частково збігаються з ознаками синонімів в загальномовній лексиці, зокрема вони позначають те саме поняття, можуть позначати той самий предмет, здатні до взаємозаміни в тексті без втрати ними основного значення. Водночас синоніми в термінології мають і свої особливості, які відрізняють термінологічну синонімію від загальноновживаної. Термінні синоніми часто тотожні за значенням і абсолютно не змінюють змісту висловлювання; вони можуть мати відмінності в поняттєвому плані, різнитися семантикою словотворчих елементів, особливостями функціонування. Такі синоніми не можуть бути протиставлені один одному за ознакою емоційно-експресивної значимості, мають стилістичний поділ в межах наукового стилю [Цимбал: 47]. Про експресію чи стилістичну маркованість термінів-синонімів можна говорити, аналізуючи саме церковно-релігійну термінологію, оскільки релігійні терміни є особливими термінологічними одиницями і виявляють часто більшу схожість з лексемами загальноновживаної мови, ніж з власне термінологічними одиницями. Вважаємо, що церковно-релігійна термінологія (ЦРТ) насичена значно більшою кількістю синонімічних одиниць, ніж інші спеціальні терміносистеми окремих наук, тому й сфера її соціального вжитку є набагато ширшою.

Причини виникнення синонімії в ЦРТ зумовлені лінгвальними та екстралінгвальними чинниками: неуніфікованістю цієї терміносистеми; наявністю застарілих назв, які функціонують одночасно з новими;

паралельним вживанням автохтонних та запозичених термінів; взаємодією літературної мови і діалектного мовлення; широким використанням розмовної лексики.

Деякі дослідники зробили спроби класифікації синонімії в релігійній термінології, виділяючи при цьому не лише терміни-синоніми, але й терміни-варіанти. Так Н. Пуряєва, досліджуючи формування та розвиток богослужбової термінології, основним типом синонімії вважає двомовні дублети, виділяючи окремо фонетичні, лексичні, правописні варіанти [Пуряєва: 102]. Вивчаючи історію богослужбово-обрядової лексики української мови, Ю. Осінчук виділяє стилістичну, дублетну, словотвірну-морфологічну, фонетично-правописну синонімію [Осінчук: 6]. С. Бібла застосовує лише термін „варіативність”, класифікуючи такі мовні явища, як варіанти, а не синоніми [Бібла: 260]. У нашій статті ми будемо користуватися лише терміном „синоніми”.

Спираючись на визначення Г. Наконечної, синонімами в церковно-релігійній термінології вважаємо „як лексеми, що виражають відтінки значення поняття чи мають певні стильові особливості, так і словотвірні-фонетичні варіанти” [Наконечна 1998 б: 217].

Синоніми в термінології розрізняються „за будовою (прості слова, композити, словосполучення), етимологією (власне українські, запозичені), семантичними особливостями елементів, ступенем новизни (застарілі та нові слова), сферою вжитку та поширеністю (літературні, діалектні)” [Овчаренко: 39].

У межах сучасної ЦРТ виділяємо такі типи синонімії:

1) Абсолютна (дублетна) синонімія. У мові релігії активно функціонують слова, які не мають відмінностей у значенні, тобто є абсолютними синонімами. Як зазначає О.І. Нечитайло, „абсолютні синоніми існують у мові і входять у загальну систему протиставлень за значенням, але відтінок значення таких слів дорівнює нулю” [Нечитайло: 18].

Кількість абсолютних синонімів в ЦРТ, зважаючи на джерела формування терміносистеми, є відносно значною. Виділяємо велику групу дублетних пар, які складаються з утворень, що виникли на слов'янській основі, поряд з утвореннями іншомовного – грецького чи латинського походження. Дублети такого типу характерні для будь-якої термінології початкового періоду становлення. Серед них не є

винятком і церковна термінологія: *сакрамент – таїнство, Літургія – Обідня, параклис – молебень, конфесія – віросповідання, образ – ікона, теологія – богослов'я, Євангеліє – благовіст, євхаристія – причастя, єпитимія – покута*. Трапляються випадки вживання дублетних термінів і терміносполук у ЦРТ національної мови: *Господня молитва – „Отче наш”, шлюб – вінчання*.

2) Понятійна (семантична) синонімія. Поняттєві синоніми у сакральному стилі є засобом вираження особливостей одного поняття, тобто передають різні додаткові смислові відтінки. Семантичні синоніми представлені в ЦРТ такими рядами термінів, які пояснюють багатоаспектні поняття, і кожна назва такого поняття висвітлює якусь нову якість, властивість: *Господь Бог – Бог – Єдиний у Пресвякій трійці – Творець – Небесний Отець – Вседержитель; церква – Христова родина – Тіло Христове – храм – святиня – дім Божий; Ісус Христос – Агнець Божий – Відкупитель – Син Бога Живого – Богочоловік; Пречиста Діва Марія – Пренепорочна Діва – Богородиця – Мати Божя; сповідник – каяник – спасенник; вірні – християни – члени церкви – сини церкви – брати во Христі, Христові воїни – паства – вівці*. Так, наприклад, в синонімічному ряді з домінантою *Діва Марія* синонім *Пречиста Діва Марія* підкреслює дівоцтво Марії, а терміни *Цариця неба і землі, Владичиця* характеризують її значущість як святої. Наявність великої кількості термінів-синонімів, компоненти яких відрізняються відтінками значень, свідчить про особливість релігійних термінів. ЦРТ за своєю природою не є замкненою системою, тому „на неї впливають усі загальномовні закони, у тому числі і закономірність, згідно з якою слово може поступово розвивати своє початкове значення” [Наконечна 1998 б: 17].

3) Стилістична синонімія. Писемну сферу релігійної термінології тривалий час забезпечувала сакрально-культува церковнослов'янська мова, яка виявляла своєрідну тематичну, семантичну та стилістичну спеціалізованість. Завдяки цьому релігійна лексика завжди належала до високого стилю. Із впровадженням української мови в церковно-релігійну сферу, в ній почала формуватися нова норма спеціального спілкування, яку визначала орієнтація на виражальні засоби української мови. Як зазначає Г. Наконечна, „власномовні відповідники старослов'янізмів зайняли місце останніх і, силою факту, мусили б стати „урочистими” й „піднесеними”. Проте дослідники цієї проблеми за-

уважають інше: емоційна наснаженість, урочистість перекладених святих книг трохи знижується, висота стилю втрачається” [Наконечна 1998 б: 20].

У спеціальній сфері функціонування та вживання церковно-релігійної термінології часто протиставляються такі синонімічні пари, компоненти яких мають стилістичні відмінності:

– церковнослов'янізм – власномовне слово: *Агнець – Святий хліб, возглас – виголос, ветхий – старий, одпуст – відпуст, облачення – одяг, муж – чоловік, копіє – стис, елей – олива, жених – наречений, горнє місце – високе місце, невіста – наречена, подвижний празник – рухоме свято* та ін.;

– нейтральне слово – урочисто-піднесена назва: *обіцяти – присягати – давати клятву – прирікати, день Господній – неділя, посуд – сосуди, прапор – хоругва, тиждень – седмиця, година – час, сьогодні – днесь, майбутній – будучий, щоденний – насущний* та ін.;

– урочисто-піднесена назва – розмовне слово: *проповідь – казання, Різдвяний піст – Пилипівка, хресні батьки – куми, іконостас – божник, ієрей – піп, проповідувати – казати, антимінс – покривало, ампулка – чашечка, батько хрещений – нанашко, хрестильна сорочка – риска, ісповідувати – визнавати, ізбавити – визволити, Успіння Пресвятої Богородиці – Перша Пречиста, піст Апостольський – Петрівка* та ін.

4) Поняттєво-стилістична синонімія. Переосмислення і зрушення в семантиці слів зумовлюють процеси розширення семантичного обсягу лексем та утворення нових відтінків значень. Різномановна система інтерпретації явищ релігійного життя та зміна стильових смаків і уподобань визначають неоднорідне інформативно-оцінне значення нової лексики. Поняттєві та стилістичні синоніми відіграють емоційно-оцінну функцію в мові релігії і відображають основні напрямки лексичної і семантичної деривації. У такій неоднорідній терміносистемі, якою є релігійна, неможливо погрупувати терміни за якоюсь однією ознакою. Частина термінів належить до проміжної групи синонімів, що відрізняються і значенням, і виражальною експресією: *прохання – моління – благання, висвячувати – хіротонізувати – ставити – рукопокладати, безнадія – зневіра – розпач – відчай, хреститися – знаменуватися*.

5) Структурна (синтаксична) синонімія. Структурні синоніми не відрізняються один від одного ні семантикою, ні стилістично. Заміну складеного терміна простим можна пояснити бажанням зменшити кількість слів у висловлюванні або прагненням не повторювати його кілька разів [Булик-Верхола: 266].

У сучасній ЦРТ переважають синтаксичні синоніми-конструкції, що співвідносяться за будовою і збігаються за значенням. У релігійній терміносистемі виділяємо три групи синтаксичних синонімів:

а) слово – слово: *анафема – прокляття, мирування – миропомазання, ладан – кадило, фелон – риза, цвинтар – кладовище, церемонія – обряд, свято – празник, священнодіяти – тайнодіяти*;

б) слово – словосполучення: *агіасма – свячена вода, Трефологій – Мінея Святкова, мирствування – мирний виголос, жертovníк – стіл предло́ження, агіасма – вода богоявленська, процесія – хресний хід, Півустав – Часослов Малий, звання – сан духовний, настоятель – парох – священик парафіяльний, семисвічник – семираменний свічник, Середопістя – Хрестопоклонна неділя, хре́щеник – син хре́щений, титарня – скринька церковна*;

в) словосполучення – словосполучення: *бити поклони – класти поклони, благословіння хлібів – освячення хліба, ти́сениці, вина та єлею, Надвечір'я Різдва Христового – Святий вечір, вода свячена – свята вода, дияконський амвон – передівтарний амвон, літургійний день – добо́ве коло богослужінь, Святе Письмо – Священе Писання, собор кафедральний – престольний храм та ін.*

б) Словотвірно-морфологічна синонімія. Словотвірні синоніми вперше в українському мовознавстві описує І. І. Ковалик, виділяючи два різновиди: гомоосновні та гетероосновні. У ЦРТ вживається відносно значна кількість словотвірних синонімів:

а) гомоосновні синоніми: *відпуст – одпуст, побожно – набожно, помазанець – помазаник, середохрестя – середохресний ти́ждень, посвячене – свячене, хре́щениця – похресниця, освячувати – святити, обручати – заручати*;

б) гетероосновні синоніми: *проповідальниця – казальниця, ікона – образ, артос – дарник, проповідувати – казати, хиротонія – рукопокладення, чотка – верви́ця, траур – жалоба, сакральне – свячене, свічконосець – лампа́дник, поку́тник – кая́ник, паломник – прочани́н та ін.*

За словотвірно-морфологічною ознакою в ЦРТ виділяємо такі групи синонімів:

– синонімічні одиниці різних способів творення: *хрестити – класти хрест, Святий вечір – Свят-вечір, освячення води – водоосвячення, схима велика – великосхимник, освячення храму – храмоосвячення, Служба Божа – Богослужба, Петрів піст – Петрівка, Пилипів піст – Пилипівка, Воскресіння Господнє – Воскресіння, Успіння Пресвятої Богородиці – Успіння, Таєнство Миропомазання – Миропомазання*;

– синонімічні утворення різних моделей морфологічного способу словотвору: *каді́ння – ка́дження, обі́т – обі́тниця, висвя́тити – по́святити; частинка – часточка – частка, кропи́ло – кропи́льниця, хре́сти́льня – хре́сти́льниця, анало́й – анало́гій – анало́гійон, престол – пре́столик, жертовник – жертвенник, зі́вздар – зі́взди́ця, ко́тець – ко́тючка, Ірмо́логійон – Ірмо́логій – Ірмо́лой, по́стриг – по́стриження, відпу́ст – одпу́ст, сти́хар – сти́харій, ківорі́й – киво́ріон, собо́рець – собо́рчик, ми́тар – ми́тник, похри́стосува́тися – похри́стоса́тися, ду́хівни́цтво – ду́ховенство, Часослов – Часослове́ць, свя́чене – по́свячене*;

– терміни-синоніми синтаксичного способу словотвору: *причасний день – причасний денний, прийма́ти прича́стя – ходи́ти до прича́стя, Рі́здво Христо́ве – Рі́здво Христа, сти́хари сти́ховні – сти́хари на сти́ховні – сти́хари зі́ сти́хами, хре́стик хре́сти́льний – хре́стик для хре́щення, екте́нія оголо́шених – екте́нія за оголо́шених, і́кона жи́тійна – і́кона з жи́тїєм, тропа́р зау́покійний – тропа́р за упо́кій, мо́литва кади́ла – мо́литва кади́льна та ін.*

7) Фонетично-правописна синонімія зумовлена співіснуванням в українському мовознавстві двох традицій передавання запозичених лексем – східноукраїнської та західноукраїнської: *кафе́дра – кате́дра, амво́н – амбо́н, литі́я – літі́я, Анфо́логійон – Анто́логійон, ака́фист – ака́тист, ка́физма – кати́зма Фо́мина неді́ля – То́мина неді́ля, фимі́ям – тимі́ям, Еванге́ліє – Єванге́ліє, Йо́ан – Іва́н, є́питимія – епі́тимія*.

Причини виникнення синонімії в ЦРТ вбачаємо насамперед у паралельному використанні власне українських та запозичених термінів, збереженні застарілих назв релігійних реалій, функціонуванні місцевих назв. На основі зробленого аналізу виділяємо групи термінів-синонімів за етимологією, ступенем новизни та сферою вжитку. За-

лежно від джерела походження в українській ЦРТ виділяємо такі групи термінів-синонімів:

а) запозичений термін – український термін: *анагност* – *читець*, *ігумен* – *абат* – *настоятель*, *астериск* – *зірка*, *Октоїх* – *Восьмиголосник*, *амвон* – *казальниця*, *апостоли* – *Христові учні*, *Біблія* – *Святе Письмо* – *Божє Слово*, *целібат* – *безшлюбність*, *сакрамент* – *тайна*, *тропар* – *піснеспів*, *агіасма* – *вода богоявленська*;

б) власномовний термін – власномовний термін: *дверник* – *воротар*, *шлюб* – *вінчання*, *сорочка хрестильна* – *крижмо*, *П'ятниця Велика* – *Страшна П'ятниця*, *виголос* – *виголошення*;

в) запозичений термін – запозичений термін: *монах* – *інок* – *калугер*, *архієрей* – *єпископ*, *сиаксар* – *Пролог*, *Літургікон* – *Служебник*, *панахида* – *парастас*.

Особливістю релігійної термінології є наявність синонімічних рядів, до яких відносимо сучасні терміни та застарілі з погляду сучасної української мови назви церковно-релігійних понять: *дзвін* – *кампан*, *дарохранильниця* – *перистерій*, *поклін* – *метанія*, *проповідь* – *гомілья*, *хрестильна сорочка* – *анаволій*, *дароносиця* – *артофор*, *хори* – *емпора*, *батько вінчальний* – *восприємник*, *Часослов* – *Орологій*, *хор* – *лик*, *тиждень церковний* – *седмиця*, *Требник* – *Євхологій*, *Святки* – *Дванадцятиднів'я*, *поклін* – *метанія* та ін.

Процес проникнення української мови в релігійне життя сприяв активізації ненормативної термінологічної лексики, що спричинило поділ термінів-синонімів за сферою вживання. Саме тому ми виділяємо групу, до якої входять терміни літературної мови та діалектні церковні терміни, що часто навіть не тяжіють до літературної норми: *Антипасха* – *Біла неділя* – *Провідна неділя*, *дароносиця* – *бурса*, *дарохранильниця* – *пушка*, *священик* – *батюшка* – *офіровник* – *арциоферник*, *Надвечір'я Різдва Христового* – *Вишестя*, *панікадило* – *павук*, *звізда* – *астериск*, *ризниця* – *захристія* – *дияконник*, *стручок* – *мирувальник* – *помазок* – *ціточка* та ін.

Усі групи синонімів не можна розглядати ізольовано, оскільки тодин і той самий термін може одночасно входити в різні синонімічні групи. Хоча синонімія є небажаним явищем у термінології, на відміну від загальноновживаної лексики, і свідчить про початкову стадію формування терміносистеми, проте, враховуючи специфічні та вкрай несприятливі умови формування церковно-релігійної термінології в

стані бездержавності, наявність значного розмаїття при найменуванні реалій релігії варто вважати явищем позитивним. Погоджуємось з думкою Г. Наконечної, що релігійна термінологія – „це велика за обсягом, різнорідна за походженням елементів система. Але ця термінологія не еклектична, якраз навпаки – її синонімічність є виявом органічного сплетіння, нерозривної єдності цих різнорідних елементів системи” [Наконечна 1998 б: 26].

Отже, внаслідок аналізу церковно-релігійних терміносинонімів з'ясовано, що синонімічні відношення досліджуваної терміносистеми різнотипні і різноаспектні. Синоніми в церковно-релігійній терміносистемі – це терміни, що стосуються того самого поняття, але мають деякі відмінності в поняттєвому плані і розрізняються структурно-граматичними особливостями, походженням, способом творення, часом творення і терміном функціонування. Наявність великої кількості одиниць, що вступають у синонімічні відношення, є результатом тривалого шляху формування ЦРТ та свідченням подальшого розвитку цієї терміносистеми. Синонімія в ЦРТ є закономірним і поширеним явищем, що зумовлено лінгвальними та екстралінгвальними чинниками і потребує постійної уваги з боку мовознавців.

ЛІТЕРАТУРА

- Бібла: Бібла С. Види та джерела варіативності в системі української церковної термінології // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали всеукр. наук. конференції, 13-15 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С. 258-264.
- Булик-Верхола: Булик-Верхола С. З. Синонімія в українській музичній термінології // Вісник Харківського національного університету. Серія філологічна. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Ф. Наконечного. – Харків, 2000. – № 491. – С. 264-267.
- Ганич: Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
- Наконечна 1998 а: Наконечна Г. З досвіду укладання „Словника богословських синонімів” // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали всеукр. наук. конференції, 13-15 травня 1998р. – Львів, 1998. – С. 215-226.

- Наконечна 1998 б: Наконечна Г. Про синонімію в богословській термінології // Єдиними вустами. – Львів, 1998. – №2. – С.16-27.
- Нечитайло: Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії. – К., 1987. – 150 с.
- Осінчук: Осінчук Ю.В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціальність 10.02.01. – українська мова / Ін-т української мови НАН України. – К., 2008. – 20 с.
- Пуряєва: Пуряєва Н. Варіантність у сучасній церковно-обрядовій термінології: проблема термінографічного відображення // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції. – К., 2000. – С. 101-111.
- Цимбал: Цимбал Н. Л. Сучасна українська термінологія органічної хімії. – Умань: РВЦ „Софія”, 2007. – 135 с.

Ivanna Vorona. The problem of synonymy in church religious terminology

The problem of synonymy in church-religious terminology is reviewed in the article. The factors of synonym appearance, the peculiarities of synonym functions and the types of terminological synonyms in the researched terminological system are analyzed.

Key words: synonymy, church-religious terminology, doublets, structural synonyms, semantic synonyms, word-forming synonyms.

УДК 81.271.1

Оксана Вишньовська (Тернопіль)

**РОЗШИРЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ
СЛОВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ НАПРЯМ
СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЛЕКСИКИ
СУЧАСНОЇ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ**

У статті на лексикографічному матеріалі проаналізовано один із домінантних динамічних мовних процесів – розширення семантичної структури слова. Розглянуто схеми трансформацій семантичної структури лексем.

Ключові слова: динаміка словникового складу мови, лексема, лексико-семантичний варіант, семантична структура слова, неосемант.

Мова кожного народу перебуває в постійному русі. Глобальні трансформації у житті детермінують інтенсивні зміни у лексиці. Словниковий склад модифікується, реагуючи на всі зрушення у суспільстві та мовній свідомості соціуму. Кінець ХХ - початок ХХІ ст. якраз і є тим насиченим подіями часовим відтинком, який спричинив значні зміни у мові.

Проблема динаміки словникового складу української літературної мови становила предмет наукового пошуку багатьох лінгвістів (Л. Мацько, Н. Клименко, М. Дудика, Л. Струганець, О. Стишова, Т. Коць, Д. Мазурик, О. Кабиш та ін.). Підкреслюючи вагомість цих наукових студій, зазначимо, що дослідження лексико-стилістичних та лексико-семантичних процесів усе ж залишається актуальною проблемою у мовознавстві, оскільки трансформації у лексиці відбуваються неперервно і зміни словникового складу потребують детального вивчення на кожному етапі розвитку літературної мови. Додамо, що особливу увагу слід приділити дослідженню семантичних трансформацій лексики масової культури, оскільки це тематичне угруповання активно розвивається. Тому мета нашої розвідки – проаналізувати семантичні трансформації лексичного складу тематичної групи „Масова культура”.

Розвиток лексичної системи будь-якої національної мови експлікується у лексикографічних працях, які фіксують нормативність лінгвального явища літературної мови, визначають сферу функціонування лексичної одиниці, підсумовують семантичне наповнення слів на певному історичному етапі. Джерельною базою нашого дослідження послужили загальномовні словники кінця ХХ - початку ХХІ ст.: СУМ, СІС-85, СІС-2000, ВТС, СТС. На основі декількох лексикографічних праць з'ясовуємо типи семантичних трансформацій, простежуємо історію окремих лінгвальних явищ.

Як відомо, розвиток лексико-семантичної системи літературної мови відбувається не лише шляхом входження нових лексем, але й шляхом зміни семантико-стилістичних характеристик уже наявних у мові лексичних одиниць. Серед динамічних мовних процесів один із домінантних – процес розширення семантичної структури слова.

Розширення значеннєвого обсягу слова у лексикографічній практиці підтверджується уведенням нових лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) у семантичну структуру слова. Нарощення значення може відбуватися лише шляхом семантичної інтродукції (такі семантичні трансформації називаємо однотипними) або ж супроводжуватись іншими змінами, зокрема елімінацією окремих ЛСВ (такі семантичні перетворення характеризуємо як різнотипні) [Струганець: 178]. Для увиразнення значеннєвих зрушень у нашому дослідженні використовуємо моделі і схеми трансформацій семантичної структури лексем.

Детальне вивчення реєстрів загальномовних словників кінця XX - початку XXI ст. засвідчило, що серед семантичних трансформацій лексики домінує розширення семантики слова. Розглянемо, для прикладу, семантичні модифікації слова *вестерн*. Першу фіксацію лексеми знаходимо у СІС-85 із значенням “пригодницькі фільми і літ. твори, сюжети яких побудовані на історії західних штатів США і героями яких є ковбої” [СІС-85: 151]. Перебудову семантичної структури слова *вестерн* простежимо на основі кодифікаційних праць, таких як СІС, ВТС, СТС. Динаміку змін відображає модель

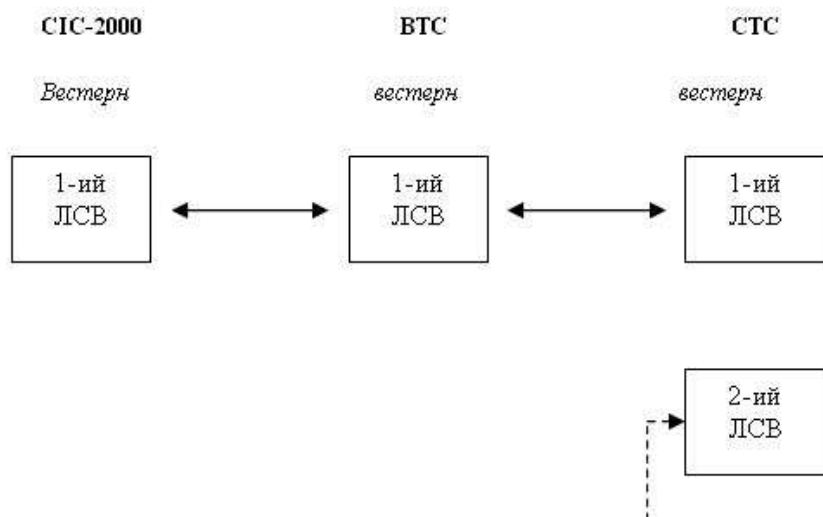

Рис. 1. Схема трансформацій семантичної структури слова *вестерн*

Схема репрезентує кореляцію перших ЛСВ „пригодницький кінофільм про життя північноамериканських західних штатів у XIX ст., головними героями якого є ковбої” [СІС-2000: 213], а також інтродукцію неосеманта: „2. *перен.* Бойовик з яскравими персонажами та сценами, бійками, перестрілками й погонями; напрям американської літератури пригодницького жанру” [СТС: 105]. Відбулась однотипна зміна семантичної структури слова.

Таким же способом пройшло розширення семантичного обсягу слова *хіт-парад*. Уперше лексему фіксує СІС-2000. Зміни у значеннєвій структурі засвідчує модель “1 ЛСВ (СІС) 2 ЛСВ (ВТС)” і схема на рис. 2.

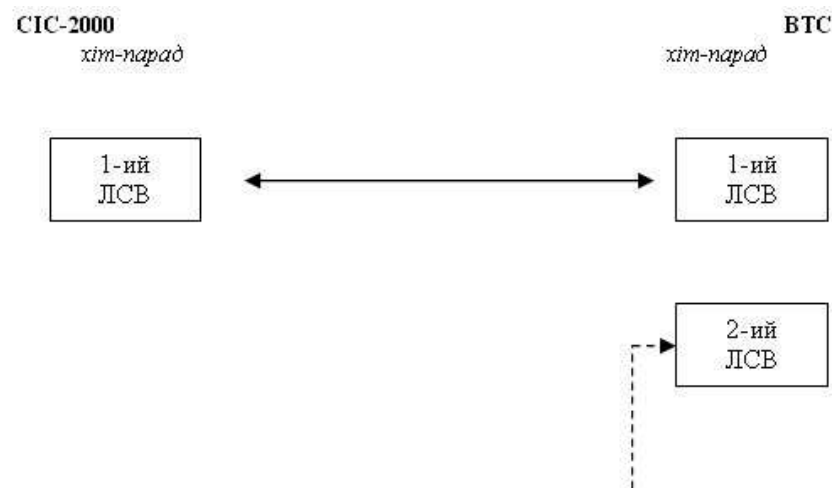

Рис. 2. Схема трансформацій семантичної структури слова *хіт-парад*

Схема відображає співвідношення між першими ЛСВ „список виконавців, нагороджених і вибраних глядачами, читачами, слухачами за популярні твори”, а також входження неосеманта „перелік модних, популярних творів мистецтва, моди і т. ін.” [ВТС: 1345]. Аналогічним шляхом відбулось розширення семантичного обсягу великої кількості

лексем української мови, зокрема таких: *хіт*, *ді-джей*, *клуб*, *блокбастер* та ін.

У тематичній групі лексики “Масова культура” виявлено і різнотипну перебудову семантичної структури слова на прикладі лексеми *аранжування*. Першу фіксацію лексеми знаходимо у СУМі. Динаміку змін відображає модель “1 ЛСВ (СУМ) 3 ЛСВ (СІС) 6 ЛСВ (ВТС)” і схема на рис. 3.

У СУМі семантичне наповнення слова *аранжування* представлено таким чином: “1. Пристосування музичного твору, написаного для певного складу інструментів (голосів), до виконання іншим складом інструментів (голосів) [СУМ I: 57].

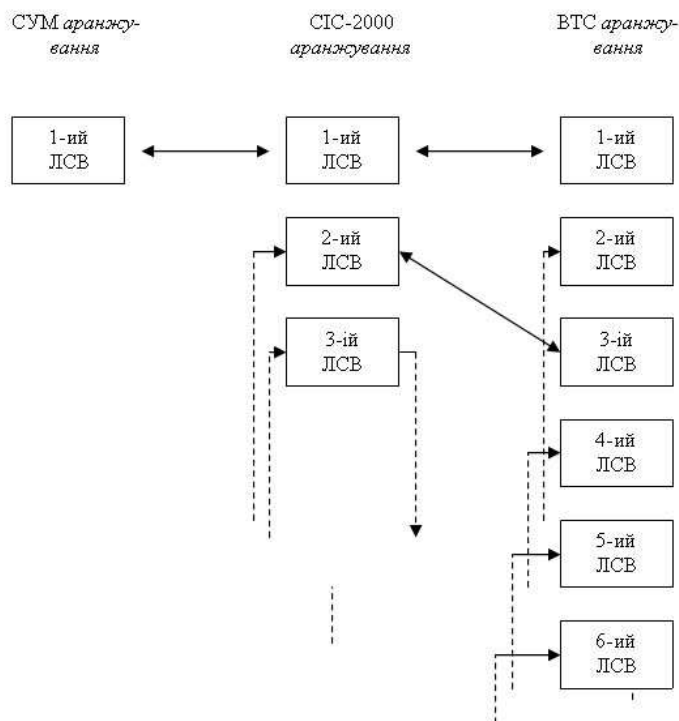

Рис. 3. Схема трансформацій семантичної структури слова *аранжування*

До семантичних інтродуктивів (нових значень) у лексемі відносимо два значення, репрезентованих СІСом, а саме: „2. Полегшений виклад музичного твору для виконання на тому самому інструменті” та „3. У джазі – різноманітні зміни, що вносяться безпосередньо під час виконання і пов’язані з імпровізаційним стилем виконання” [СІС-2000: 105]. СТС репрезентує чотири нові ЛСВ „2. Обробка мелодії для виконання на музичному інструменті або для голосу з супроводом”, „4. В естрадній музиці – гармонізація та інструментування нової або добре відомої мелодії”, „5. У джазі – спосіб закріплення загального задуму ансамблевої і оркестрової інтерпретації і головний носій стильових якостей”, „6. Створення композицій, букетів із різних кольорів, рослин як вид мистецтва”. Спостерігаємо у семантичній структурі переміщення другого ЛСВ із СІСу-2000 на третю позицію у ВТСі, а також аутування третього значення у СІС-2000, оскільки у ВТСом такий ЛСВ не фіксується.

Таким же способом пройшло розширення семантичного обсягу слова *модель*. Динаміку змін відображає модель „5 ЛСВ (СУМ) 7 ЛСВ (СІС-85) 7 ЛСВ (ВТС)” і схема на рис. 4.

У СУМі семантичне наповнення слова *модель* представлено п’ятьма ЛСВ „1. Зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось”, „2. Тип, марка конструкції”, „3. Предмет, відтворений у зменшеному, іноді у збільшеному або натуральному вигляді”, „4. Те, що є матеріалом, натурою для художнього зображення, відтворення. // Особа, яка позує перед живописцем або скульптором; натурщик, натурщиця”, „5. Зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі” [СУМ IV: 776].

До семантичних інтродуктивів (нових значень) у лексемі відносимо два значення, репрезентованих СІСом-85, а саме: „6. *лінгв.* Теорія чи аналог до оригіналу, реальної мови (модель фонологічна, морфологічна, синтаксична або семантична)”, „7. Схема для пояснення якогось явища або процесу” [СІС-85: 552]. СТС репрезентує один новий ЛСВ, пов’язаний зі сферою масової культури: „7. Манекенниця; людина, яка демонструє одяг, аксесуари тощо” [СТС: 485]. Спостерігаємо у семантичній структурі переміщення другого ЛСВ із СУМу на третю позицію у СІСі-85, третього ЛСВ із СІСу-85 на другу позицію у СУМі, а також переміщення другого ЛСВ із СІСу-85 на третю позицію у СТС, перехід третього ЛСВ із СТСу на другу позицію у СІСі-85, переміщення сьомої позиції із СІСу-85 на шосту позицію у

СТСі. Відбулось аутовання шостого значення у СІСі-85, оскільки у СТСі такий ЛСВ не фіксується.

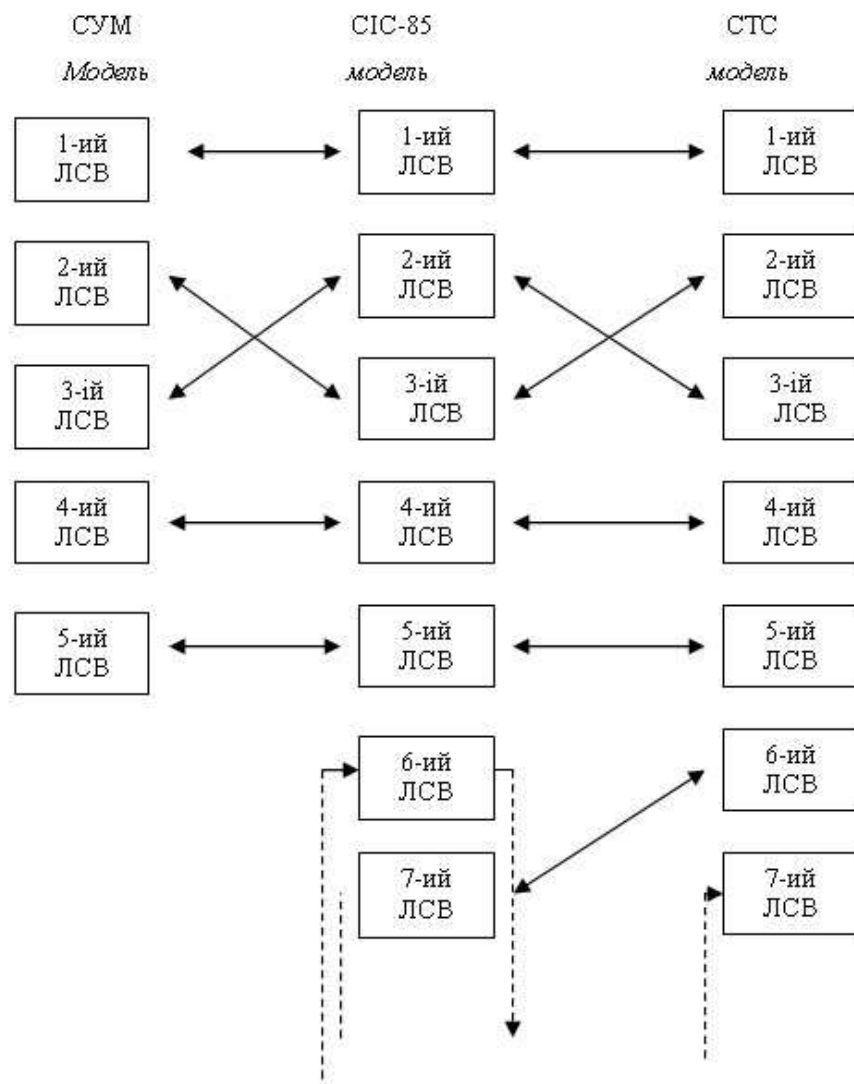

Рис. 4. Схема трансформацій семантичної структури слова
модель

Аналогічні зміни констатуємо у значеннєвій структурі слів *дис-котечка, модельєр* та ін.

Отже, дослідження засвідчило, що семантичні трансформації у лексиці сучасної масової культури відбуваються досить активно. Домінує розширення значеннєвих меж лексем. Лексико-семантичні процеси поєднуються із лексико-стилістичними. Специфіку взаємодії таких параметрів відображає лексикографічна практика. Вважаємо, що об'єктивна і своєчасна наукова кодифікація лексичних норм – запорука стабільності літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- ВТС: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
- СІС-85: Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – Вид. друге, випр. і доп. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
- СІС-2000: Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
- СУМ: Словник української мови / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т. 1-11. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
- Струганець 2002: Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.
- СТС: Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД „Школа”, 2008. – 1008 с.

Oksana Wyshnyowcka. Expansion of the semantic structure of the word as the defining direction of semantic transformation of the modern mass culture vocabulary

The article is dedicated to analysis of widening of the semantic structure of a word as one of the most active dynamic language processes on the base of lexicography material.

Here the transformational scheme of the semantic structure of a word is considered.

Key words: dynamics of the language stock of words, word, lexical and semantic variant, semantic structure of word, neosemant.

Ірина Заліська (Тернопіль)

ЧИСТОТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРЯМОМУ ЕФІРІ (НА МАТЕРІАЛІ КАНАЛУ „М1”)

У статті проаналізовано особливості мови прямого ефіру розважальної програми „Чіпси Чікси Лавандос” на каналі „М1”, виявлено типові мовні засоби, які експлікують порушення чистоти української літературної мови журналістами.

Ключові слова: комунікативні ознаки мови, чистота мови, мова прямого ефіру, суржик, розмовно-просторічна лексика, жаргонна лексика.

Чистота мови – одна з важливих комунікативних ознак. Вона полягає у вдалому доборі слів, словосполучень, які відповідають нормам літературної мови, тобто це відсутність позалітературних елементів (варваризмів, вульгарних і лайливих слів, діалектизмів, жаргонізмів, слів-паразитів). Чистота мови дуже близька до правильності – основної комунікативної ознаки мови, оскільки ґрунтується на дотриманні літературних норм усіх типів. На взаємодію цих ознак указує М. І. Пентиліук у підручнику „Культура мови і стилістика”. Науковець розглядає їх у парі „правильність і чистота” [Пентиліук: 29-30].

Комунікативні ознаки мови віддавна перебувають у центрі уваги лінгвістів. Так, диференційні риси комунікативних ознак російської мови аналізували мовознавці М. І. Ілляш, Б. Н. Головин, А. Н. Васильєва, української – лінгвісти Л. А. Булаховський, Н. Д. Бабич, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, М. І. Пентиліук, Л. В. Струганець і ін. Однак у сучасному мовознавстві досі немає спеціальних робіт, присвячених актуальній проблемі – конкретному вияву чистоти мови у засобах масової інформації (ЗМІ). Тому мета нашої розвідки – дослідити чистоту української мови на лексичному рівні у прямому ефірі (на матеріалі музичного каналу „М1”). Предметом дослідження послужили лексичні засоби (зокрема жаргонізми, розмовно-просторічні слова, суржик, інвективи) як

репрезентанти порушення комунікативної ознаки чистоти мови у передачі „Чіпси Чікси Лавандос”.

Для аналізу чистоти мови мас-медіа наведемо фрагменти текстів із передач прямого ефіру. На нашу думку, найбільше цю комунікативну ознаку не дотримано у телепередачі „Чіпси Чікси Лавандос”, яка транслюється на музичному каналі „М1”. Вона побудована переважно на діалозі між ведучими, а також на спілкуванні із гостями студії та з додзвонювачами. Діалог – типова форма спілкування в телеефірі. Для прикладу проаналізуємо записаний нами фрагмент програми, яка прозвучала у прямому ефірі названого каналу:

– До речі, мені сьогодні **прикольний** лист написали.

– Він трошки **шарить** насправді.

– Ми зараз хочемо зачитати лист. „Привіт, **чуваки**, перш за все, всю Україну зі святом”. Оплески, будь ласка.

– Дай я продовжу. „Тепер наша **дєвачка** повнолітня. Ура! Ура! Ура!”. І смайлики. Давай читай.

– „Женя та Таня, передайте **прівєт** всьому селу Антоніні”. Селу Антоніні чи селу Антбніні.

– Обидвом селам передаємо привіт.

– „Що у Хмельницькій області. Ми всі вас дивимося зараз. Іван”.

– І потрапили на цей лист і думаємо: **блін**, для Івана і для його селища так зараз важливо чути ось те, як ми читаємо його лист² (24.08.2009, 16:02-03).

У наведеному фрагменті є слова-росіянізми (*дєвачка*, *прівєт*), а також жаргонізми (*прикольний*, *шарить*, *блін*). Уся передача побудована так, щоб ведучі якомога частіше використовували під час спілкування розмовно-просторічну лексику і цим самим залучали молодіжно-підліткову аудиторію. На превеликий жаль, журналісти не дбають про багатство мови, красу слова. Як зауважує Л. О. Ставицька, „у сучасному мовознавстві небезпідставно усталилася думка про утвердження літературно-жаргонного типу мовної особистості журналіста, відмінною рисою якого є свідоме зниження мови через неправильне уявлення про гарну журналістську мову. Небезпека гіпертрофії такого типу мовної особистості журналіста полягає у

² Тексти подаємо дослівно, з особливостями вимови та порушенням літературних норм.

сприйнятті його читачами й теле- та радіослухачами саме як еталону гарної мови. Існує стійка (особливо серед журналістів) думка, що їхня мова – дзеркало мови населення. Насправді мова населення відбиває мову журналістів, під її впливом у суспільстві поширилися знижені слова – як модні. Інакше кажучи, стійка тенденція до жаргонновживання у газетно-публіцистичному дискурсі засвідчує пейоризацію мови „згори” [Ставицька: 272-273].

Можна навести безліч діалогів аналогічного типу, що демонструють не просто порушення норм, а калічення літературної мови. Наприклад:

– *І скажіть, будь ласка, на фіга Таня постійно, от поясніть цей феномен, на фіга вона стрибає постійно, торкається мене, б'є, на мене застрибує, поясніть хто-небудь.*

– *Женя, ти просто якийсь песимістичний чувак.*

– *Бред якийсь. Якщо в п'ятницю я не з'явлюсь, якщо я в п'ятницю не з'явлюсь, знаєте шо, безтрусноє двіженіє в нас буде сьогодні.*

– *Короче, чекайте в понеділок Жеку без трусів* (26.08.2009, 15:37-38).

Окремого коментаря заслуговує змістове наповнення такого діалогу в прямому ефірі. Якщо врахувати те, який великий вплив на особистість молодого людини сьогодні мають ЗМІ, то можна зробити песимістичний висновок, що пропагується низькопробна масова культура, модель далеко не зразкової поведінки і комунікації. Щодо мовного оформлення діалогу, то виділені слова знову засвідчують звернення ведучих до суржику (*бред, безтрусноє двіженіє*), жаргонної лексики (*на фіга, чувак, короче*), порушення правил вимови шиплячих (*шо*).

Яскравим прикладом засміченої мови уже традиційно вважають суржик [Волкотруб: 9], тобто штучне змішування мов, гібрид української та російської мов, що, безперечно, є загрозою для існування рідної мови, соціальним злом. Суржик охоплює всі мовні рівні. Особливо потерпає від нього усна українська мова, а отже, вимова слів [Мацюк: 58-59]. Справді, надмірне вживання суржику не тільки псує мову, а й робить її беззмістовною [Пентиліук: 65]. Наприклад: *це особливий гость у програмі* (26.08.2009, 15:43); *п'ятьорочку* (26.08.2009, 15:44); *наступний буде радувати скоро Тімати* (26.08.2009, 15:56); *ми вас будемо радувати* (26.08.2009,

16:14); *назад у шкаф, короче* (26.08.2009, 16:16); *тіха* (26.08.2009, 16:18). Такі ж помилки помічаємо у додзвонювачів. Мова співрозмовника впливає на мову ведучих, оскільки вони часто послуговуються словами, які лунали під час діалогу із глядачем, чи взагалі переходять на російську мову. Наприклад:

– *Привет, ребята* (додзвонювач).

– *О, здоров.*

– *Привет.*

– *Как дела?* (додзвонювач).

– *Харашо...* (24.08.2009, 15:59);

– *А що Україні хочеш побажати?*

– *Больше независимости* (додзвонювач).

– *Больше?* (24.08.2009, 16:00).

Про порушення чистоти мови свідчить і ненормативне звертання до мовця, зокрема намагання наслідувати сучасну молодіжну вимову:

– *Чого нам телефонуєш, Катюх?*

Хотіла з вами пообщатися (додзвонювач) (26.08.2009, 16:18).

У програмі „Чіпси Чікси Лавандос” дуже популярна також розмовно-просторічна лексика: *чи сидіти в хуццовці на четвертому поверсі* (26.08.2009, 15:45). Ведучі часто звертаються до глядачів словом „народ”.

– *Народ, щоб ви знали, під час Радянського Союзу не було не тільки „кексу”, але й музичних каналів взагалі не існувало.*

– *Брешиш, брешиш.*

– *Не існувало українських музичних каналів. Взагалі музичні канали існували* (24.08.2009, 15:32).

Додаткового іронічного звучання набувають слова із суфіксом –к-. На нашу думку, вони побутують у повсякденному спілкуванні, проте такі лексичні засоби не повинні перевантажувати телевізійний ефір:

– *Ну, ладно.*

– *Лише можемо подарувати тобі і твоїй коханій людині української музики незалежної.*

– *Займайтеся незалежним коханням і майте незалежні класні стосунки під цю музичку. А зараз двоє незалежних людей, двоє незалежних чувачків, які не так давно спілкувалися з нами в прямому*

ефірі і всі дівчата плакали отакими крокодилячими сльозами (24.08.2009, 15:33).

Зазначимо, що українське суспільство перебуває в стані лінгвоонтологічної напруги, з культурним „екзистенційним” статусом зниженої мови. Такий стан-перебування уможливорює існування стилістичного ефекту від зіткнення високого і низького у різнотипних дискурсах, перелицювання класичних культурних цінностей [Ставицька: 168]. На жаль, окремий великий пласт у програмі „Чіпси Чікси Лавандос” займають жаргонізми, які псують українську мову, засвідчують брак мовної культури телеканалу і, щонайгірше, стають взірцевими для глядачів і слухачів. Оновлення вибору виражальних засобів мови має йти правильним шляхом. Як вважає Л. О. Ставицька, завжди цей процес „має супроводжуватися ретельним добром нововведень, „виваженням” їх властивостей із погляду придатності для комунікативних потреб культурного суспільства. Наділений чуттям і смаком мовець видобуде з потоку жаргонних слів і зворотів ті вислови, які можна вжити й у літературній мові (з певним стилістичним забарвленням і головню у невимушеному спілкуванні)” [Ставицька: 169-170].

Констатуємо, що ведучі без ретельного відбору послуговуються великою кількістю жаргонної лексики, зокрема: *стосовно того, що ти зараз, міна, не досить впевнений в тому, в своїх силах і так далі* (24.08.2009, 15:48); *зараз будемо слухати тільки музику, ніяких анекдотів, ніяких, міна, буде нічого не буде...* (26.08.2009, 15:17); *круті тачки* (26.08.2009, 15:38); *мій пошлятік* (26.08.2009, 15:43); *з пацаном гуляти* (26.08.2009, 15:45); *короче, в нас з’являється Тімагі* (26.08.2009, 15:56); *він такий же оголений міна* (26.08.2009, 16:08); *я пошаруся* (26.08.2009, 16:15); *щоб на ній лажати* (26.08.2009, 16:15); *я там пацанів благала* (26.08.2009, 16:17); *що вони зустрілися на вулиці з чуваками* (26.08.2009, 16:19); *Катя, скажи, будь ласка, на фіга і що далі* (26.08.2009, 16:19); *пацани получили від дівач, прикинь* (26.08.2009, 16:19); *молодець дівача, навалила своєму ж пацану* (26.08.2009, 16:20); *які постійно базарять* (26.08.2009, 16:21); *окай* (26.08.2009, 16:21).

Данина моді змушує ведучих максимально відображати сучасний стан шоу-бізнесу. Для цього вони використовують у формулі звертання англійські вирази: *Спеціальний сюрприз Тані. Зараз на дроті*

програма „Чіпси Чікси Лавандос” з’являється black star niger, якого зовуть Тімагі (26.08.2009, 15:56).

Телепередача „Чіпси Чікси Лавандос” твориться на основі музичного матеріалу. Мова пісні – визначальний чинник побудови висловлювань у прямому ефірі. Ведучі у діалозі використовують фрази із пісні, яка щойно пролунала, однак це порушує закони лексичної сполучуваності. Наприклад, після музичної композиції „Не люби мене мозги” Потапа і Насті Каменських чуємо слова ведучої: *будемо „любити мозок” нашому наступному глядачеві* (24.08.2009, 15:44). Дослівний переклад, словесне оточення використаної фрази демонструє вплив російської мови на українську.

„Чіпси Чікси Лавандос” є молодіжною телепрограмою. Зрозуміло, що ведучі намагаються максимально зацікавити глядацьку аудиторію, тому часто темою для розмови є стосунки між хлопцем та дівчиною. Проте ведучі вдаються в такі деталі, що глядачам малого чи підліткового віку не годиться чути, добір лексики на позначення інтимних стосунків, органів людини лунає з екрану телевізора протягом 15:00-17:00 у будні.

Чистота мови вимагає уникнення вульгарних і лайливих слів, які не відповідають нормам літературної мови і людської поведінки [Пентилюк: 65]. Як зауважує Я. К. Радевич-Винницький: „Заборона вживати інвективні слова, вирази, невербальні знаки ґрунтуються на етичних і/або естетичних засадах. Табування цих одиниць в етикетному спілкуванні може бути як постійним, так і ситуативним. Табу на інвективну лексику, фраземіку, інвективні невербальні знаки є, так би мовити, вічним: вихована, інтелігентна людина за жодних обставин не лятиметься матірню і не плюватиме в бік співрозмовника” [Радевич-Винницький: 254]. Ведучі каналу „М1” не оперують усім вищезазначеним „багатством”, проте загалом у прямому ефірі вони не дотримуються вимог стосовно етикетності і культури спілкування, вживають вульгаризми. Наприклад: *Треба мати девіз: „Все пофік”. І тоді все нормально* (24.08.2009, 15:47); *отак ми, пара дурнуватих* (24.08.2009, 15:59).

Отже, найчастіше у мові прямого ефіру комунікативна ознака чистота порушується через проникнення у мову ЗМІ таких позалітературних елементів, як жаргонізми, суржик, розмовно-просторічна лексика, а також інвективи. Безперечно, уживання таких

мовних засобів детерміноване екстралінгвальними чинниками, зокрема чистота мови порушується через низькопробну масову культуру, невисокий інтелектуальний рівень ведучих, данину моді, орієнтацію на мову ЗМІ зарубіжних країн, передусім Росії та Америки. Ведучі каналу „М1” працюють у прямому ефірі, їхній мовний матеріал не є заздалегідь підготовленим, ретельно прописаним. За нашими спостереженнями, основною причиною порушення чистоти є навмисне копіювання ненормативних молодіжних висловів. Мова ЗМІ як важливий чинник мовної культури глядачів потребує постійних наукових студій для створення дієвої програми удосконалення мовної комунікації журналістів.

ЛІТЕРАТУРА

- Волкотруб: Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навч. посібник. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 256 с.
- Мацюк: Мацюк З. О. Українська мова професійного спілкування: Навчальний посібник, 3-є вид. – К.: Каравела, 2010. – 352 с.
- Пентиліук: Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
- Радевич-Винницький: Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
- Ставицька: Ставицька Л. О. Арг, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

Iryna Zalipska. The cleanness of the Ukrainian language on the live air (on the material of the channel „M1”)

The peculiarities of language speech on the live air of pleasure programme “Chipsy Chiksy Lavandos”, the channel “M1”, is analised in the article. The typical language’s facilities, which express the breach of cleanness of the Ukrainian language, is presented by journalists.

Key words: language’s communicative features, cleanness of the language, the language of the live air, surzhyk, colloquial speech, jar-gon words.

УДК 81’367.4:821.161.2.1/7.08

Ірина Данилюк (Тернопіль)

АПОЗИТИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ Д.ПАВЛИЧКА: ТРОПЕІЧНІ ФУНКЦІЇ

У статті на багатому матеріалі проаналізовано апозитивні словосполучення образного характеру в поезії Д. Павличка. Обґрунтовується розмежування образних прикладок на епітети та метафори, що підтверджується переконливими поетичними ілюстраціями.

Ключові слова: апозитивне словосполучення, прикладка, епітет, метафора.

Поезія Д. Павличка, без сумніву, стала реальним і вагомим набутком української літератури, успішно поєднавши в одне ціле різні етапи літературного процесу – творчість фундаторів новітньої поезії і поетів-шістдесятників. Як митець великого поетичного обдарування, він є одним із творців, за визначенням Л. Ставицької [Ставицька 1998: 36], художньої норми поетів-шістдесятників. Першорядні поети цього напрямку характеризуються загостреним, суто лінгвістичним чуттям слова, яке дозволяє їм розширити практично до безкінечності смислової валентності слова [Лосєв: 114-124]. Це пояснюється тим, що у своїй онтологічній якості поезія заперечує дійсну реальність, безпосередньо зосереджується на слові, актуалізація художньої семантики якого створює ідеальні умови для конструювання іншої, поетичної реальності [Ставицька 1996: 7].

Важливим засобом формування іншої реальності, індивідуальної репрезентації дійсності в поезії є тропи, зокрема епітети. У сучасному мовознавстві серед граматичних засобів вираження епітетів, крім прикметників та прислівників, розглядаються й іменники [УМ: 160-161]. І якщо в енциклопедії не називається їх синтаксична функція (серед прикладів є і прикладка *Всіх владарка ніч покорила* (Леся Українка), і неузгоджене означення *Була у нього усмішка дитяти* (Д. Павличко), то в пізнішій праці автора цієї словникової статті епітету, вираженому іменником-прикладкою, відводиться окремий підрозділ [Мацько: 354-355].

Одна з дослідниць естетичній функції апозитивних іменників зазначає, що „це важливий і традиційний для української поезії спосіб образної маніфестації дійсності, одна зі складових характерної для неї в цілому і зокрема поетичної моделі” [Пархонюк: 218]. Л. Пархонюк безспідставно вважає, що в поезії невідокремлена прикладка лежить в основі не лише епітета, а й метафори, хоч, звичайно, епітетна функція є для неї первинною.

Мета нашої розвідки – проаналізувати апозитивні епітети та метафори в поезії Д. Павличка і простежити, як поєднуються в них характерні для ідіостилю митця традиціоналізм та новаторство.

Означуваний іменник разом з невідокремленою прикладкою утворює апозитивне словосполучення, яке становить один структурно-семантичний та ритміко-інтонаційний комплекс. Проілюструємо цю тезу прикладами з поезії Д. Павличка: *берізки-яголи* (II, с. 168), *скови-ланцюги* (I, с. 430), *вікна-сліпачі* (II, с. 40), *гордячка-слава* (II, с. 384), *грань-жарина* (II, с. 513), *смаглявка-ніч* (I, с. 292), *вітер-весновий* (I, с. 310), *поет-побратим* (II, с. 334), *поет-бунтівник* (I, с. 322), *джигун-музика* (II, с. 283), *син-пустунчик* (I, с. 434), *мисливець-мастак* (I, с. 252), *жебрак-скрипаль* (I, с. 131), *кпини-паничі* (I, с. 85), *олень-злоторіг* (II, с. 139), *драпіжники-вовки* (II, с. 86), *котик-зух* (II, с. 550), *клен-юнак* (I, с. 124), *хлопці-ясеночки* (I, с. 132), *лілей-свічі* (II, с. 315), *ринва-саксофон* (I, с. 292), *фари-очі* (I, с. 320), *вікна-очі* (I, с. 433), *кат-король* (I, с. 405), *Франко-сіяч* (II, с. 52), *руки-коржі* (II, с. 448), *рука-джаган* (II, с. 6), *вуха-антени* (II, с. 494), *слово-човник* (I, с. 118), *килимок-розмова* (I, с. 119), *блискавка-мисль* (I, с. 106), *мисль-ластівка* (I, с. 106), *думки-ластів'ята* (I, с. 106.). Таке словосполучення пишеться через дефіс і сприймається як складне слово. У поезії це робить його місткою й лаконічною тропеїчною формою, придатною для створення глибокого й складного образу. Сприятливим чинником цього виступає й частиномовна належність: апозитивний іменник разом з увиразненням ознаки предмета (функція інваріантного прикметникового епітета) дає йому іншу назву. У такий спосіб пробуджується уявлення про предмет

водночас за кількома ознаками: *лілей-свічі* (свічі, подібні до лілей і за формою, і за кольором, а можливо, й за запахом), *слово-човник* (слово, що, як ткацький човник, тче розмову-діалог). Звичайно, апозитивний іменник може й називати предмет як носія ознаки: *олень-злоторіг* (злоторогий олень), поет-*бунтівник* (поет, що бунтує). Таким чином, апозитивне словосполучення-троп дає поетові можливість створити цілісніше, порівняно з атрибутивним прикметниковим враження від предмета зображення на зразок: *гарячі сльози*.

При з'ясуванні тропеїчних функцій апозитивних словосполучень показовим є те, яке саме коло іменників потребує апозитивної характеристики. Матеріал нашого дослідження – поезія Д. Павличка – дозволяє виділити кілька лексико-семантичних груп означуваних іменників. Це номінації:

осіб: *поет, музика, мисливець, хлопчина, син, доня, скрипаль, паничі, мама, шинкарі, каліки, король, фрейліни, Франко, Мойше;*

частин тіла: *руки, вуха, очі;*

тварин: *олень, злоторіг, хижак, верблюд, вовки, рисі, кінь, котик, Мартин (кличка), мрійник (кіт), жабка;*

психічних реалій: *мова, слово, розмова, мисль, думка, сміх, слава, світ, душечка;*

рослин: *пальма, клен, ясеночки, сосни, берізки;*

предметів: *меч, криця, шнур, ланцюги, доріжка, вікна, ворота, тятива, свічі, ринва, фари, журавель (криниця);*

явищ природи: *ніч, промінь, вітер, сніжинки.*

Відомо, що апозитивної характеристики потребують передовсім назви осіб, предметів та психічних реалій. Це може бути одним із свідчень громадянської стривоженості, за визначенням В. Моренця [Моренець: 11], поетової музи.

Апозитивні іменники при цих номінаціях виконують дві основні тропеїчні функції – епітета та метафори. Можна твердити, що Д. Павличко використовує обидва художні засоби рівною мірою. Почнемо з аналізу апозитивних епітетів, оскільки саме епітетна функція є первинною для прикладки, що пояснюється її синтаксичною природою, адже це, за визначенням синтаксистів, іменникове означення.

Найбільша кількість апозитивних епітетів використовується серед назв осіб. Це переважно оцінні лексеми, причому домінують серед них

* Номер тому за виданням: Павличко Д. В. Твори: В 3-х т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. Поезії / Авт. передм. В. П. Моренець. – 501 с.; Т. 2.: Поезії. – 542 с.

позитивно-оцінні: *Був господар мисливець-мастак, настрілявся – будьте здорові...* (I, с. 252); *Бо у нашого старого двірника цяця-доня є мальована така...* (I, с. 155); *Був цимбаліст у нас, молодий чарівник-музика...* (I, с. 296); *Літа, літа пройшли відтоді, як я, хлопчина-сирота, просив роботи в цій господі* (I, с. 161); *Видно, наймишка-небога виросла в біді* (I, с. 267); *Хлопчина співає на греблі, з кохання він захмелів. З кохання та з величання поета-бунтівника* (I, с. 322).

Зрідка позитивно-оцінний апозитив у вірші може набувати іронічного значення:

*Я на них, немов на ескалатор,
У лінивстві вбогім не стаю, –
Хай, мовляв, несе поет-новатор
І мене у новизну свою* (I, с. 270);

*Дивитесь крізь мене,
Як поет-побратим* (II, с. 334);

*Ти не любив нічого, тільки владу,
Мізинець-князь, мурах під лепехою* (II, с. 237).

Негативно-оцінні апозитивні епітети у Д. Павличка – це ті лексеми, які дослідники відносять до власне оцінних, таких, у яких оцінка як конотативний елемент входить до семантичної структури слова [Вільчинська: 6]: *Вміють із хлопа три шкури зідрати ті хитруни, шинкарі-вороги* (I, с. 68); *Аж одного рана у село прийшов указ короля-тирана* (II, с. 483); *І найзліші були в прокльонах перевертні-колишні гусити* (I, с. 233).

Спостерігається у групі назв осіб така особливість: апозитивні словосполучення епітетного характеру, вживаючись у складі образних засобів, набувають переносного значення. Так, *жебрак-скрипаль* є поетичною номінацією вітру: *...І вітер під вікном – жебрак-скрипаль* (I, с. 131); *фрейліни-панії* – своєрідна родова назва домашніх птахів: *...Кури, гусині, качки, як фрейліни-панії, хвалебні ведуть балачки про індики – свого Луї* (II, с. 514).

Поодинокими виступають у групі назв осіб апозитивні епітети, у яких оцінна конотація досягається за допомогою афіксів, зокрема зменшено-пестливого -чик: *син-пустунчик* (I, с. 434), *Мойше-мізинчик* (I, с. 257).

Трапляються й віддієслівні безафіксні повтори, так звані субстантивні транспозити (Никитин: 247): *кпини-паничі* (I, с. 85).

У групі назв тварин також використовуються оцінні апозитивні епітети:

1) позитивно-оцінні: *котик-зух* (II, с. 530), *Золоторіг-бідак* (II, с. 468);

2) негативно-оцінні: *драпіжники-вовки* (II, с. 86), *хижаки-дрануги* (II, с. 458).

Ефективними оцінними образними засобами виступають апозитивні новотвори: а) афіксальні: *На пустизні верблюд-бідачисько випасає колючий дріт* (II, с. 339), *Жив би тут Мартин-спанько, тут була б його домівка* (II, с. 530); б) безафіксні, утворені від композитних прикметників-неологізмів: *золоторіг (злоторіг), вогняногрив*. Якщо перший апозитивний епітет у дитячому творі сприймається як експресивний еквівалент атрибутивного словосполучення *золоторогий олень* (назва поеми), то в поезії „Сонет” *злоторіг* – це вже надзвичайно влучний іменниковий епітет у складі багатокомпонентної порівняльної конструкції:

*Стрункий сонет з'являється в уяві,
Неначе в лісі олень-злоторіг,
Чутливий і принадливий, як гріх,
Далекий, мов зоря в небесній мряві* (II, с. 139).

Подібне спостерігаємо і в поезії „Сіач”:

*Неначе кінь-дикун вогняногрив,
На виднокрузі сонце заіржало* (II, с. 51).

Як бачимо, у складі порівняльних конструкцій такі апозитивні словосполучення набувають переносного значення. Це ж виявляється і в апозитивному словосполученні *мрійник-ледар*, яке є поетичною номінацією тварини: *Мрійник-ледар, котик-зух, помисли плекав незвичні* (II, с. 530).

Апозитивні словосполучення – епітетні поетичні номінації назв предметів, явищ природи та психічних реалій – менш поширені в поезії Д. Павличка. Спільною рисою цих апозитивних епітетів є помітна кількість новотворів: а) безафіксних транспозитів: *сковиланцюги* (I, с. 430), *шнур-припона* (II, с. 147), *сміх-погорда* (I, с. 98); б) афіксальних з конотативними суфіксами: *кривулька-доріжка* (I, с. 71),

смаглявка-ніч (I, с. 292), *гордячка-слава* (II, с. 384), *вікна-сліпарі* (II, с. 40); в) композитів: *вітер-весновій* (I, с. 310).

Як і в попередніх групах, спостерігаємо вживання таких словосполучень у складі інших тропів, де вони набувають переносного значення:

*Чей форми вистиглі, в законах слова стислі, –
Не скови-ланцюги, а одіж мислі* (I, с. 430);

*І заздрості не май до того дзвона,
Що звук йому дається без труда, –
Висить на серці в нього шнур-припона* (II, с. 147)
(Дзвін – метафорична номінація поета);

*Я обіймаю землю молодую,
Сніги палю, як вітер-весновій* (I, с. 310);

Яблуні в інеї – ніби сніжинки-велетні (I, с. 344);

*Зблиск магнію – гордячки-слави зір.
Поглянула й пішла. Ти їй не вір* (II, с. 384).

Близьким до апозитивних епітетів за їх естетико-смысловими функціями в тексті є так звані „асоціативні зближення” [Пархонюк: 222] або „прикладкові сполучення слів” [Шульжук: 100]. Це поєднання в одному словесно-змістовому комплексі синонімів, нерідко градаційних: *криця-харалуга* (II, с. 237), *біда-зажура* (I, с. 82), *горе-кривда* (I, с. 267), *забава-розвага* (II, с. 7), *дорога-путь* (I, с. 60), *ненависть-мста* (I, с. 367), *загибель-смерть* (I, с. 424), *сумнів-сором* (II, с. 528). На відміну від апозитивного епітета, художні функції у таких комплексах виконують обидва компоненти водночас. Ці зближення характерні для фольклорної поетики, і вони надають строфі чи віршу в цілому відповідного забарвлення:

*Зі Львова до Стопчатова,
До рідного села,
Дорога-путь незвідана
Для мене пролягла* (I, с. 60);

*Натерпілось горя-кривди
Чорнокосеє дівча* (I, с. 267).

Епітетна функція апозитивного іменника – це функція, яка визначається самою синтаксичною природою цього іменника, адже прикладка – все-таки іменникове означення. Метафорична ж функція пов’язана з морфологічною формою прикладки. „Оскільки прикладка – це означення, яке дається предмету шляхом добору йому іншої назви, то вже в самому цьому механізмі називання іншим словом закладена можливість метафоризації”, – зазначає Л. Пархонюк [Пархонюк: 222]. Отже, іменникова метафора буває не лише генітивною (*коржі рук*), предикативною (*руки як обпалені коржі*), а й апозитивною: *руки-коржі* (II, с. 448).

Поети використовують усі названі типи субстантивних метафор. У випадку апозитивної метафори для дослідника проблема лише в тому, чим керуватися при розмежуванні апозитивного епітета й апозитивної метафори. Як вважає Л. Пархонюк, „при їх диференціації слід виходити із с е м а н т и ч н о г о критерію, зокрема наявності порівняльного моменту в метафорі (*зорі, як віщі; хвилини, як перлини*) і його відсутності в епітета (*крук-чорнопер* – *чорноперий крук; мужі-герої* – *геройські, славні мужі*)” [там же: 222]. Метафоризація іменника переводить його „з іменної позиції в предикатну” – вважає Н. Д. Арутюнова [Языкознание: 296], а прикладка, загальновідомо, „є наслідком предикації” [Селіванова: 493].

У мовознавстві виділяють такі види метафор: а) перенесення назв тварин на назви осіб: *осел* (дурна людина); б) перенесення назв неістот на неістоти: *злива світла*; в) перенесення назв істот на неістоти: *всміхається сонце* (персоніфікації); г) перенесення ознак назв речей на істоти: *серце-камінь, квітуча жінка* [Мацько та ін.: 329].

У поезії Д. Павличка найбільше метафоричних вживань спостерігаємо в апозитивних словосполученнях – назвах предметів. Причому переважає перенесення назв неістот на неістоти: *журавель-батіг* (I, с. 349); *криниця-рана* (I, с. 115), *житла-гнізда* (I, с. 302), *лілей-свічі* (II, с. 315), *могили-криниці* (I, с. 159), *ворота-грати* (II, с. 485), *ринва-саксофон* (I, с. 292). Трохи рідше використовується перенесення назв істот (частин тіла, фізичних ознак) на неістоти: *вікна-очі* (I, с. 433), *фари-очі* (I, с. 320), *прабабка-тятива* (II, с. 377).

Особливо експресивні ті апозитивні метафори, які пов’язані з іншими образними засобами вірша:

Моя кохана до струни подібна,

В якій живе прабабка-тятива (II, с. 337);

*Переколуйся до кінця,
Що люди й машини – родичі:
Вирвані двигунів серця,
Виколупані фари-очі* (I, с. 320);

*...вже вони (будинки львівські)
Почули, як бринить озон
І грає ринва-саксофон* (I, с. 292).

Порівняно бідно представлена апозитивною метафорою семантична група назв осіб. Спостерігаємо в цій групі перенесення всередині групи: *Франко-сіяч* (II, с. 52), *історики-новії продажні* (I, с. 242), *кат-король* (I, с. 405). Оригінальною є метафорична сполука *божок-тхорище* (II, с. 419) – так іменує Д. Павличко Сталіна у вірші „Камінний чоловік”. Посилують образ суфікси *-ок, -иц-е*, що здатні виражати конотацію в обох компонентах словосполучення, а також оригінальний антрополоморфізм *тхорище*.

Так само невелику групу творять апозитивні словосполучення – назви частин тіла. Деякі метафори можна віднести до традиційних поетичних: *очі-зоряниці* (I, с. 115), *вуха-антени* (II, с. 494). Однак цілком оригінальними і свіжими є апозитивні метафори на позначення руки: *руки-коржі* (II, с. 448), *рука-джаган* (II, с. 6). Відзначимо, що для перенесення використовується галицький діалектизм *джаган*, тобто кайло [Гуцульські говірки: 58].

Апозитивна метафора *коржі* в поезії „Пішачок” створює виразну характеристику нікчемного сина, який соромиться на вулиці матері-селянки:

*Отак вони йдуть собі, ніби справді чужі.
Вона заворожена сином, щаслива.
А він як погляне на ті руки-коржі,
То чується так, як розчавлена слива* (II, с. 448).

У семантичній групі назв рослин Д. Павличко використовує один вид перенесення значення – персоніфікацію: *царівни-сосни* (I, с. 338), *пальма-королева* (I, с. 214), *берізки-янголиці* (II, с. 168), *хлопці-ясеночки* (I, с. 132), *клен-юнак* (I, с. 124).

Апозитивні словосполучення – назви тварин включають традиційно фольклорні метафори: *жабка-рибка*, *жабка-лапка* (II,

с. 495). Цілком оригінальною є апозитивна метафора *маркіз* на позначення півня:

*Піднявшись понад юрму півень,
Поет-маркіз, вистіває славу йому* (II, с. 514).

Найповніше представлена група апозитивних метафоричних номінацій психічних реалій. Помітно виділяються дві семантичні підгрупи:

а) номінації мовленнєвої діяльності, слова: *пісня-мова* (I, с. 243), *грань-жарина* ‘вибір слова’ (II, с. 513), *слово-човник* (I, с. 118), *килимок-розмова* (I, с. 118). Як бачимо, усе це перенесення назв неістот на назви неістот, а метафори – це номінації конкретних предметів;

б) номінації когнітивної діяльності і її елементів: *блискавка-мисль* (I, с. 106), *думка-блискавка* (I, с. 106), *мисль-ластівка* (I, с. 106), *думки-ластів’ята* (I, с. 106). Тут простежується два види перенесень: назв неістот на назви неістот (*блискавка* – швидкість, виразність, влучність), назв істот на неістот (*ластівка*, *ластів’ята* – емотивно-оцінні номінації в значенні ‘милі, близькі’).

Як і в інших групах, помітна така особливість, що засвідчує високу поетичну майстерність Д. Павличка: метафорична прикладка тісно пов’язана з іншими образами вірша, а іноді й викликана ними:

*У небесах схоластики
Не видно мислі-ластівки,
Не видно думки-блискавки,
Що бігає навискоки* (I, с. 106);

*Вечір. Дощ осінній. Ми йдемо по Львову,
Тчемо по дорозі килимок-розмову,
Ниточку між нами слово-човник тягне,
Мріяти в цю пору серце моє прагне* (I, с. 118).

Характерно, що останній приклад виступає своєрідним рефреном, пов’язуючи дві частини вірша. Апозитивна метафора *човник* цілком оригінальна, це семантичний новотвір поета. Породжена ж вона іншою, не менш своєрідною метафорою *килимок-розмова*.

Муки у виборі потрібного слова, образу відбиває апозитивне метафоричне словосполучення *грань-жарина*:

*Срібна, злотна, пурпурова
Грань-жарина спалахне,*

*Доки вимовиш три слова,
Вибираючи одне* (II, с. 513).

Отже, проведений нами аналіз тропеїчних апозитивних словосполучень засвідчує високу поетичну майстерність та загострене лінгвістичне чуття слова. Поет уміло поєднує традиційні апозитивні епітети й метафори з індивідуально-авторськими новотворами, серед яких переважають метафоричні.

ЛІТЕРАТУРА

- Вільчинська: Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Львів, 1996. – 16 с.
- Гуцульські говірки: Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Лосев: Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982–480 с.
- Мацько: Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник. Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид. випр. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
- Моренець: Моренець Володимир. Сто робіт і одне начало Дмитра Павличка // Павличко Д. В. Твори. В 3-х т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. Поезії. – С. 5-38.
- Никитин: Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. – С.-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1997. – 758 с.
- Селіванова: Селіванова Олена. Сучасна термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- Пархонюк: Пархонюк Людмила. Субстантивна апозиція як один із способів образної маніфестації дійсності в українській поезії // Gatunki mowy i ich ewolucja. T 1. Mowy piękno wielorakie. – Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – S. 217-225.
- Ставицька 1996: Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. XX ст. (системно-функціональний аспект): Автореф. дис. ...доктора філол. наук: 10.02.01. – К., 1996. – 51 с.
- Ставицька 1998: Ставицька Л. О. Стилїсова норма українського символізму // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 35-40.
- УМ 2000: Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
- Шульжук: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с. (Альма-матер).
- Языкознание: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 3-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Danilyuk Iryna. The appositive combination of words in D. Pavlichko's poetry: functions of tropes

The article deals with the problem of analysis of the appositive combination of words in D. Pavlichko's poetry in aesthetic functions. The author discusses functions of epithet and metaphor.

Key words: appositive combination of words, apposition, epithet, metaphor.

ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'81'373.2

Дмитро Бучко, Ганна Бучко (Тернопіль)

ХАРАКТЕРИСТИКА НОМІНАЦІЇ ПОСЕЛЕНЬ ДАВНО І НОВОЗАСЕЛЕНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ (на матеріалі ойконімії Тернопільщини та Миколаївщини)

У статті зроблено спробу встановити використання чотирьох виділених нами принципів номінації поселень в ойконімії давно заселеної Тернопільщини і новозаселеної Миколаївщини. Аналіз ойконімії цих територій показав, що на території Тернопільщини домінуючим є перший принцип номінації – називання поселення через відображення в його назві іменування окремої особи або групи осіб (Збараж, Зборів, Гусятин; Білоголови, Васильківці, Микулинці), а в ойконімії новозаселеної території Миколаївщини найчастіше використовуються другий і третій принципи: 1) називання поселення через відображення в його назві назв сусідніх об'єктів (Брід, Кринички); 2) через відображення в назві поселення його (поселення) індивідуальних ознак (Воля, Безводне, Товсте).

Ключові слова: ойконім, принципи номінації.

Вивчення номінації об'єктів навколишнього світу стає одним з найактуальніших завдань сучасного мовознавства та загальної ономастики зокрема. Номінація – це складова частина когніції (пізнання об'єктивної дійсності), а тому вона реалізується за участю різних елементів гносеологічної ситуації, найосновнішими з яких є три: 1) людина, що здатна сприймати й пізнавати навколишній світ; 2) реальна дійсність (конкретні об'єкти); 3) мова, мовні знаки, що здатні

фіксувати й відображати у свідомості людини реалії об'єктивної дійсності у формі мовних знаків. Процес сприйняття і пізнання оточуючої дійсності реалізується поетапно: *по-перше*, здійснюється виокремлення певного об'єкта з групи інших (подібних чи відмінних); *по-друге*, відбувається попередній загальний аналіз денотата – особа/неособа, природний/неприродний (створений людиною); *по-третє*, визначаються характерні ознаки об'єкта і його місце в конкретному ряді реалій; *по-четверте*, вибирається конкретна ознака, яка, на думку номінатора, може найкраще презентувати сам об'єкт чи виражати відношення об'єкта до його власника; *по-п'яте*, проводиться вибір такого мовного знака (вербального компонента), який здатний відображати у свідомості людей цю конкретну реалію.

У гносеолого-семіотичному аспекті номінація як кінцевий етап когніції є процесом перетворення фактів позамовної дійсності в надбання системи і структури мови [Яз. номин.: 13]. Слова, в тому числі й власні назви, по суті заступають, репрезентують реальні предмети і об'єкти. Номінація реалій навколишньої дійсності є прямою (первинною) і непрямою (вторинною, опосередкованою). Пряма лексична номінація практично завжди є процесом перетворення фактів об'єктивної реальності у знаки, що мають певне лексичне значення і граматичні категорії. Не можна не погодитися з твердженням Г. Уфимцевої, що акти „прямої (первісної) номінації за допомогою слів важливі тим, що вони одночасно пов'язані з опредмеченням людиною об'єктивного світу, а також з усіма етапами суспільного досвіду та її трудової діяльності” [Уфимцева: 7-8].

Називання об'єктів навколишньої дійсності, якщо йдеться про онімний рівень, здійснюється не стихійно, а у відповідності з певними принципами і способами номінації, а також із закріпленням цього процесу називання у свідомості людей за допомогою певних лексичних (вербальних) одиниць. Словесний знак, на думку Г. Уфимцевої, є основною когнітивною одиницею мовної системи, яка фіксує та зберігає у скритому вигляді форми переходу реальності в мислення, тобто у форму знання, відображаючи разом з цим ступені пізнання” [Уфимцева: 9]. Отже, лесема, в т. ч. й оніми, стають у цьому процесі пізнання замісниками й репрезентантами реальних предметів чи навіть явищ. Вони по суті дематеріалізують і формалізують іменовані об'єкти як фрагменти дійсності. Власне завдяки мовним одиницям у свідо-

мості людей закріплюється дзеркальне та смислове відображення номінованих об'єктів.

Будь-який вираз, як пише Р. Коутс, може бути безпосередньо співвіднесений зі своїм референтом (денотатом), і ця співвіднесеність може бути денотативною, якщо назва виражає зміст денотата, або лише преференційною, якщо назва не виражає суті денотата, а лише називає його. [Коутс: 14]. Першими вербальними одиницями є апелятиви, а другими – оніми.

Номінація об'єктів загальними назвами розпочалася, очевидно, ще на ранній стадії людської цивілізації, а виникнення власних назв об'єктів навколишньої дійсності та формування системи онімів розпочалося відповідно вже на вищому рівні цивілізації, практично після завершення первісної прямої номінації. У природі немає реалій, які мали б власні назви, не маючи загальних. Онімна номінація є фактично вторинною стосовно до апелятивної: онімні лексеми відповідним чином накладаються на апелятивні лексеми. Останні передусім групують конкретні об'єкти у певні ряди, класи, а онімні лексеми вичленовують окремі об'єкти із ряду їм подібних.

Номінація реалій об'єктивної дійсності виявляє свої певні особливості не лише в залежності від рівня номінації (апелятивний – онімний), але й від часових, суспільно-економічних, політичних і інших чинників. Як було уже відзначено, називання об'єктів навколишньої дійсності на онімному рівні відбувається у відповідності з конкретними принципами та способами їх реалізації. Під принципом номінації ми розуміємо основний напрям думки, за яким здійснюється називання конкретного географічного об'єкта з урахуванням відповідних мотивів і чинників цієї дії. Мотив по суті становить собою ту визначальну ознаку об'єкта, яка є своєрідним доонімним значенням назви.

Номінація відповідних об'єктів у різний час і в різних мовах здійснюється не однаково. Це стосується насамперед використання різних критеріїв називання конкретних об'єктів, а також закріплення цього процесу за допомогою відповідних вербальних засобів.

Безперечно, в кожній національній мові в різні історичні періоди використовуються свої критерії та мотиви називання певних об'єктів і разом з тим свої вербальні засоби вираження та закріплення цього процесу в мові.

Вивчаючи ойконімію різних регіонів України, ми виявили суттєві відмінності в структурно-словотвірних ознаках ойконімів цих територій і зокрема у кількісній та якісній репрезентації архаїчних структурно-словотвірних моделей ойконімів. Якщо на давно заселених територіях широко запрезентовані архаїчні моделі ойконімів на *-*jъ* (*-*je*, *-*ja*), *-ичі*, *-ів* (<*-ов*), *-ин*, *-івці*, *-инці*, *-ськ*, *-иця* та ін., а до того ж в основах ойконімів цих територій збережені давньослов'янські (давньоукраїнські) композитні та відкомполітичні імена, то в ойконімії новозаселених територій такі моделі ойконімів узагалі відсутні, а наявні ойконіми найчастіше походять від апелятивів, а відантропонімії назви поселень або містять у своїх основах лише церковно-християнські імена, або ж автохтонні слов'янські відапелятивні імена чи пізніші прізвища.

Мета сьогоденного нашого дослідження встановити особливості реалізації виділених нами чотирьох принципів номінації поселень [Бучко: 41-51] на територіях з різним часом їх заселення. Об'єктом вивчення стали списки назв населених пунктів Тернопільської області (992 поселення) за даними довідника "Тернопільська обл. Адміністративно-територіальний поділ на 1.04.1967р." (Тернопіль, 1967 р.) і Миколаївської обл. (962 поселення) за довідником "Адміністративно-територіальний устрій" України (Київ, 1987 р.).

1. Номінація поселення через відображення в його назві зв'язку з найменуванням окремої особи або групи осіб.

Цей принцип називання поселень передбачає відображення в назві номінованого об'єкта найменування його власника. Відповідно такі назви поселень виражають приналежність. В ойконімії давно заселеної території це значення виражають суфікси *-*jъ* (*-*j-e*, *-*j-a*), *-ів* (<*-ов*), *-ин*, *-івк-а*, *-их-а*, *-(и)ин-а* та ін. Так, в ойконімії Тернопільщини, за даними названого вище довідника адміністративно-територіального поділу з 1967р., ми виявили 409 назв поселень (40,6% від усіх ойконімів регіону), що виражають посесивність, з них з суфіксом *-*jъ* (*-*j-e*, *-*j-a*) – 42, з суфіксами *-ів/-ин* – 157, з суфіксом *-івк-а* – 151, а з іншими формантами – 59 назв.

Територія Миколаївщини належить до новозаселених, адже найдавніші з існуючих тут поселень з'явилися щойно в другій половині XVIII ст., а приналежність в ойконімах цього регіону виражена в основному за допомогою найновіших за часом виникнення суфіксів *-івк-*

а, а ще *-ов-е/-ев-е, -ин-е*, проте далеко не всі ойконіми з наведеними формантами виражають приналежність. Так, із 338 назв поселень Миколаївщини на *-івка* посесивними ми схильні вважати лише 200 (20,79%). Велика частина інших назв на *-івка* вживається з компонентом *ново-*, який свідчить про те, що такі поселення засновані вихідцями з однойменних за назвами, але без компонента *ново-*, населених пунктів, або ж багато назв на *-івка* є відапелятивними новотворами 40-60-х років ХХ ст. на зразок: *Веселівка, Зеленівка, Миролюбівка* та под. Важливим засобом вираження приналежності в ойконімах цієї території є суфікси *-ов-е/-ев-е, -ин-а*. Таких ойконімів засвідчено в довіднику 75 одиниць, але посесивними можна вважати лише 44 (4,57%). Приналежність виражають також ойконіми у формі Родов. відмінка – 13 назв (1,35%), ойконіми на *-иха* – 3 назви (0,31%), ойконіми з іншими формантами – 17 назв (1,77%). В ойконімії Миколаївщини ми виявили 264 назви поселень (27,44%), що виражають приналежність.

1.2. Перший принцип номінації поселень враховує не лише пряме, але й опосередковане відношення “об’єкт – особа/особи”, тобто в назві населеного пункту фіксується найменування не лише окремої особи, а групи людей, які отримали своє найменування від їх патрона чи родоначальника (засновника родини). Такі найменування людей ми називаємо відповідно *патронічними* та *родинними*, а утворені від них ойконіми – *відпатронічними* та *відродинними*. Зразок виникнення таких ойконімів наступний: найменування особи → найменування людей → назва населеного пункту. *Відпатронічні* ойконіми оформлені архаїчними суфіксами *-ич-і, -івц-і/-инц-і*. В ойконімії Тернопільщини вони презентуються таким чином: назв на *-ичі* – 5 (0,5%), назв на *івці/-инці* – 188 (18,66%), разом 193 (19,16%). В ойконімії Миколаївщини назви поселень з цими формантами не вживаються.

Відродинні назви оформлені флексіями *-и/-і*. Їх на території Тернопільщини зафіксовано 102 одиниці (10,02%). В цьому ж регіоні вживаються ще 8 назв типу *Дуліби, Ляхи, Цигани*, а також 12 назв на зразок: *Бобрівники, Конюхи, Пушкарі*. Перші назви ономасти найчастіше називають етнічними (=етнонічними), другі – службовими, тобто дериватами від назв людей за їх родом занять, професією (=відпрофесійними). Проте як перші, так і другі ойконіми могли ви-

никнути і від однойменних антропонімів. пор. *Дуліб, Конюх, Пушкар* і ін. [Редько І: 76-504].

В ойконімії Миколаївщини з різних множинних моделей назв поселень вживаються лише назви на *-и/-і*, усього 16 одиниць, з яких відродинними ми схильні вважати лише 13 (1,35%).

Дещо по-іншому виражають відношення “об’єкт – особа/особи” ойконіми на *-ани/-яни*. Такі назви поселень походять від найменувань людей, що отримали своє наймення за характером, особливостями місцевості, на якій вони первісно оселилися, рідко за назвами поселень, з яких вони переселилися, напр.: *Глиняни, Озеряни, Ставчани; Перемишляни*. На території Тернопільщини ми виявили лише 15 (1,51%) таких ойконімів, а в ойконімії Миколаївщини вони взагалі відсутні. Разом від колективних назв мешканців утворено на території Тернопільщини 315 ойконімів (31,75%).

Отже, за першим принципом номінації поселень на території Тернопільщини утворено 724 ойконіми (72,98%), а на території Миколаївщини тільки 277 (28,79%).

2. Номінація поселення через відображення в його назві зв’язку з назвами сусідніх (зрідка віддалених) географічних об’єктів.

2.1. За другим принципом номінації поселень на території Тернопільщини утворилося порівняно невелике число ойконімів. Найчастіше вони виникали шляхом перенесення назв суміжних гідро-, а також різних рельєфно-ландшафтних об’єктів на створені поруч поселення, напр.: *Білокриниця, Вільшана, Гайок, Зарваниця, Корчуенюк, Раковець*, усього 118 назви (11,89%), а в ойконімії Миколаївщини шляхом перенесення назв водних і рельєфно-ландшафтних об’єктів на суміжні новостворені поселення утворилося 144 назви (15,123%), напр.: *Висунь* (р.Висунь), *Єланець* (р.Єланець), *Біла Криниця, Криве Озеро*.

2.2. За другим принципом номінації поселень виникали також ойконіми при перенесенні назв відомих населених пунктів на новостворені поселення з додаванням часто відповідних афіксів, що виражали демінутивність. На території Тернопільщини вживається 28 таких ойконімів (2,82%), напр.: *Вишнівчик* (пор. Вишнівець), *Дзвинячка* (пор. Дзвиняч), а на території Миколаївщини перенесення назв давніших населених пунктів на новостворені часто здійснювалося також за до-

помогою компонента *ново-* або відповідних атрибутів, напр.: *Дарниця, Львів, Новокиївка, Новополтавка, Нова Одеса, Червоний Київ* і ін, разом 121 назва (12,58%).

2.3. Окремим способом реалізації другого принципу номінації поселень на території Миколаївщини є перенесення найменування церкви на те поселення, в якому вона знаходиться, напр.: *Архангельське, Богородицьке, Вознесенське, Петропавлівка* та ін., усього 17 назв (1,77%).

2.4. Називання поселень через означення розташування місцевості, де вони локалізовані, напр.: *Загороддя, Підгір'я, Прибужжя*. На території Тернопільщини таких ойконімів ми виявили 14 (1,41%), а на території Миколаївщини тільки 5 (0,52%).

За другим принципом номінації поселень на території Тернопільщини утворено 160 ойконімів (16, 29%), а на території Миколаївщини – 270 (28, 35%).

3. Номінація поселення через відображення в його назві індивідуальних особливостей (ознак) самого населеного пункту.

3.1. За третім принципом номінації поселень на території Тернопільщини утворилися ойконіми на зразок: *Волиця, Городище, Дзвенигород, Новосілка Старе Місто*, всього 28 назв (2,82%), а на території Миколаївщини таким способом виникли ойконіми: *Воля, Приют, П'ятихатки, Світла Дача, Трихати*, разом 25 назв (2,59%).

3.2. Третій принцип номінації поселень репрезентують також ойконіми у формі субстантивованих прикметників, що первісно були атрибутами складених назв поселень, або ж відад'єктивні іменники, напр.: *Біла, Кальне, Криве, Лопушина, Солоне, Товсте* і под., разом 30 назв (3,02%). Значне число поселень Тернопільщини на зразок: *Барвінкове, Весняне, Зоряне, Мирне* і ін. виникли у післявоєнний період і є штучними назвами.

На території Миколаївщини ойконіми у формі субстантивованих прикметників в абсолютній більшості є новітніми утвореннями двох типів: перші вказують на розмір, призначення, характер об'єкта напр.: *Безводне, Веселе, Вишневе, Лісове, Морське* (разом 90 назв – 9,35%), другі виражають відношення іменованого об'єкта до іншого населеного пункту (разом 65 одиниць – 6,35%, напр.: *Богданівське, Горохівське, Димівське, Київське, Острогівське* та под., разом 155 назв (16,11%).

Ми свідомі того, що значна частина таких назв є штучними дериватами ХХ ст.

3.3. До утворень за третім принципом номінації поселень зараховуємо і ойконіми, що відображають етнічну приналежність громади, поселення, напр.: *Бесарабка, Богемка, Болгарка, Новоукраїнка*, всього 12 назв (1,25%).

Разом за третім принципом номінації поселень виникли на території Тернопільщини тільки 58 ойконімів (5,85%), а на території Миколаївщини – відповідно 192 ойконіми (19,96%).

4. Номінація поселення через відображення в його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних чи інших факторів. а також пам'ятковості.

4.1. На Тернопільщині за цим принципом номінації поселень виникли ойконіми на зразок: *Демня, Майдан, Рудня* і под., усього 10 назв (1%), а на території Миколаївщини – лише 2 назви: *Агрономія і Тузли* (турецької *tuzla* “солеварня”).

4.2. За цим принципом номінації поселень на території Тернопільщини практично не утворювалися назви поселень у честь конкретних осіб. У той же час на території Миколаївщини на честь переважно російських партійних і військових функціонерів названо 37 поселень (3,85%) на зразок: *Воровське, Кірове, Куйбишевка, Леніне, Мічуріне, Суворовка* і т.п. Одночасно в обох регіонах появилися у ХХ ст. назви населених пунктів, які є своєрідними *ідеологемами*, що створені для декларування здобутків радянської влади на зразок: пов'язані з радянським минулим, напр.: *Жовтневе, Комсомольське, Радянське* і под., усього 19 назв (1,91%) на території Тернопільщини і понад 85 назв (8,83%) на території Миколаївщини, напр.: *Благодатне, Братське, Жовтень, Красне Знамя, Октябрь, Пам'ять Комунарів* і под.

До ойконімів, що виникли в результаті четвертого принципу номінації поселень на території Миколаївщини ми зараховуємо також ойконіми, що з'явилися у 40-их роках ХХ ст. замість чужоземних, крім російських, а також описових чи “немилозвучних”, напр.: *Добрянка* (зам. Рено), *Єфремівка* (зам. Нейфельд), *Знамянка* (зам. Селище радгоспу “Красне Знамя”) і под., усього 55 назв (5,72%).

Разом за четвертим принципом номінації на території Тернопільщини утворилося 19 назв поселень (1,91%), а на Миколаївщині – 179 (18,6%).

Поза виділеними принципами номінації поселень в ойконімії Тернопільщини залишилися 27 назв поселень, які етимологічно та словотвірно є непрозорими, напр.: *Білоскірка, Бліх, Висічка, Нивра* та ін., разом 27 назв (2,72%). На території Миколаївщини таких назв ми виявили 27 (2,8%), напр.: *Волна, Дворянка, Капітанка, Секретарка, Тронка, Чорталка* і под. Крім цього, в ойконімії Миколаївщини вживається ряд назв російського походження, пор. Гражданка, Нечаяне, Октябр, Первомайське, Приют і под.

Підсумовуючи сказане вище, можемо стверджувати, що вирішальне значення при формуванні ойконімії краю має час та спосіб його заселення. Територія Тернопільщини належить до числа давно заселених. Доказом цього є наступне: 1) значне число тутешніх назв поселень уперше фіксується уже в давньоруських літописах, напр.: Збараж, Крем'янець, Тербовль, Шумськ і ін.; 2) наявність в ойконімії Тернопільщини архаїчних словотвірних моделей на *-*jъ* (*-*je, -*ja*), *-ичі, -ів (<-ов), -ин, -івці, -инці, -ськ, -иця* та ін.; 3) територія краю заселялася поступово, еволюційним шляхом. А територія Миколаївщини належить до числа новозаселених, хоча археологічні пам'ятки, які були виявлені в окремих населених пунктах краю, говорять, що тут у далекому минулому було осіле життя, однак назви тих поселень не збереглися. Масове заселення території Миколаївщини розпочалося після завершення російсько-турецької війни. Нові назви поселень найчастіше творилися за допомогою суфікса *-івк-а*, а також суфіксів *-ов-е/-ев-е* та *-ин-е*. Нижче подаємо порівняльну таблицю реалізації чотирьох принципів номінації поселень на території Тернопільщини та Миколаївщини.

Продуктивність принципів номінації поселень на території Тернопільщини та Миколаївщини

№	Принципи номінації	Тернопільщина		Миколаївщина	
		к-сть назв	%	к-сть назв	%
I.	Номінація поселення через відображення в його назві зв'язку з найменуванням окремої особи				

	або групи осіб				
1.1.	Ойконіми, що виражають приналежність	409	40,6	264	27,44
1.2.	Ойконіми, що походять від групи осіб зі значенням патронімічності	193	19,16	-	-
1.3.	Ойконіми, що походять від групи осіб зі значенням родинності	71	7,16	13	1,35
1.4.	Ойконіми, що походять від групи осіб з локально-етнічним значенням	15	1,51	-	-
Разом		724	72,98	277	28,79
II.	Номінація поселень через відображення в його назві найменуванням сусідніх об'єктів				
2.1.	відображення об'єктів різного характеру	118	11,89	144	15,12
2.2.	відображення назв поселень	28	2,82	121	12,58
2.3.	відображення назв церков	–	–	17	1,77
2.4.	відображення локалізації місцевості	14	1,41	5	0,52
Разом		160	16,13	287	30,13
III.	Номінація поселень через відображення в його назві індивідуальних особливостей самого населеного пункту				
3.1.	відображення типу поселення	28	2,82	25	2,59
3.2.	відображення означення поселення у формі субстантивованого прикметника	30	3,02	155	16,11
3.3.	відображення етнічної приналежності			12	1,36
Разом		58	5,85	192	19,96
IV.	Номінація поселень через відображення в його назві економічно-виробничих і політичних факторів і пам'ятковості				
4.1.	відображення економічно-виробничих факторів	10	1	2	0,2
4.2.	відображення пам'ятковості	–	–	37	3,84
4.3.	відображення ідеології і перейменування	19	1,91	140	14,55
Разом		29	2,92	179	18,6

	Номінаційно непрозорі назви поселень	21	2,12	35	3, 63
Всього		992		962	

Як бачимо, на давно заселеній території Тернопільщини більше 75% усіх ойконімів утворилося за першим принципом називання і порівняно небагато назв утворилося за другим і третім принципами. У той же час на території Миколаївщини то на території Миколаївщини усі принципи називання поселень практично в однаковій мірі використані при творенні тутешніх ойконімів, що однозначно підтверджує новітність ойконімійної системи Миколаївщини.

ЛІТЕРАТУРА

- Бучко: Бучко Д. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) // Українська мова. – № 4. – Київ, 2009. – С. 41-51.
- Коутс: Coates R. A speculative psycholinguistic model of onymization// Proceedings from the International Symposium, Roma, 2005, pp. 3-13. Подаємо за працею А. Суперанская. Ономастика начала ХХІ века. – Москва, 2009. – 80 с.
- Редько: Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-ох томах. – Львів: НТШ, 2007.
- Уфимцева: Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная)// Языковая номинация (виды наименований). – Москва: Наука, 1977. – С. 5-85.
- Язык. ном.: Языковая номинация (общие вопросы). – Москва: Наука, 1977. – 359 с.

Dmytro Buchko, Hanna Buchko. Characteristics of Ukrainian early and newly settlements nomination (based on oykonymy of Ternopil and Mykolaiv regions)

An attempt to define the usage of four principles of settlement nomination in oykonymy of early settled Ternopil region and newly settled Mykolaiv region has been made in the article. The oykonymy analysis of these territories has shown that the dominant principle in Ternopil region is the first nomination principle – the nomination of a settlement by means of reflection of a certain person's name or a group of people's name in its name (example: Zbarazh, Zboriv, Husyatyn; Biloholovy, Vasylykivtsi, Mykulyntsi), but oykonymy of newly settled Mykolaiv region mostly experiences the use of the second and the third principles: 1) the

name of the settlement reflects (Brid "Water Crossing", or Krynychky Wells"); 2) the name of the populated place reflects its individual features (Volva "Freedom", Bezvodne "Waterless", Tovste, "Thick").

Key words: oykonym, nomination principle.

УДК 811.161.2:81'373.2

Михайло Торчинський(Хмельницький)

ЕТНОКУЛЬТУРНА ЗНАКОВІСТЬ ВЛАСНИХ НАЗВ

Важливим складником значення оніма є культурний компонент, тобто зв'язок власної назви з культурою народу, що її створила. Найбільш яскраво він проявляється у пропріальних одиницях, які є визначальними для певного етносу. Передусім це антропоніми, міфоніми й ідеоніми, рідше – топоніми й космоніми, епізодично – прагматоніми та ергоніми.

Ключові слова: антропонім, етнос, культура.

На зв'язок онімів із культурою вказували і вітчизняні, і зарубіжні дослідники, які зазначали, що власні назви – це насамперед елементи культури, через які у мові відбиваються історія заселення краю, міграції населення, економіка, вірування, традиції, що забезпечує стійкий зв'язок ономастики з етнолінгвістикою. Саме мова як „об'єднана духовна енергія народу” [Гумбольдт: 378] формує його образ, тому етнолінгвістичний аспект наукових досліджень передбачає вивчення наслідків впливу на мовну структуру міфології, психології, звичаїв, побуту, вірувань, обрядів, загальної культури й менталітету етносу [див. Кочерган: 16]. Безперечно, такий висновок ґрунтується на троїстому уявленні про сутність власної назви, специфіку якої, наприклад, М. В. Горбаневський визначає як поєднання трьох основних чинників: *лінгвального, соціального, культурно- історичного* [Топонимия и общество: 51].

Найчутливішим показником культури народу є лексика, адже в слові, а особливо в назвах, – все наше культурне багатство, яке

нагромаджувалося протягом століть [Лосев: 628; Сэпир: 243]. Спочатку заради виживання, а потім і культурного самовдосконалення людина творить себе серед речей об'єктивного світу, суб'єктивуючи їх через підпорядкування власним інтересам [Жайворонок 2002: 57].

Аналогічний висновок, лише пов'язавши його з ономастикомом (топоніміком), робить О. В. Суперанська, яка підтверджує мінливість словникового складу мови і вказує на зв'язок між географічним середовищем і різновидами культури. „Тому назва, створена в ту чи іншу епоху, може бути однозначно співвіднесена з культурою і культурно-історичною традицією відомого народу” [Суперанская: 40-41].

„Звичайно, процес пізнання об'єктивного (реального) світу – це складне переплетіння етно- і лінгвогностичних елементів осмислення його образу” [Жайворонок 2002: 58]. Як відзначав І. Кант, об'єктивно ідеальне переломлюється не лише в індивідуальній свідомості, а й у національній ментальності [Кант: 655]. Тому здатність пропріальної одиниці передавати у різних стилях мовлення значну за обсягом додаткову інформацію, її тісний зв'язок із традиційною народною словесною культурою, її етномовна маркованість зумовлюють оцінку цих мовних знаків у сучасному мовознавстві як одного з інструментів „реконструкції загальної моделі світобачення певного мовного колективу, тобто народної картини світу” [Рут 1992: 28]. Культурний концепт – „це, з одного боку, тісне переплетіння сакралізованих буттєвих речей, використовуваних у ритуалах, обрядах, звичаях, отже, наділених у людській уяві певними культурними прикметами, з іншого – відбиття їх у слові, виразі, які набувають сакралізованого (ритуального) значення” [Жайворонок 2007: 190].

Створений В. В. Жайворонком словник-довідник „Знаки української етнокультури” вміщує близько 10 000 лексем, лексикалізованих і фразеологізованих словосполучень [Жайворонок 2006: 5], тобто, по суті, культурних концептів. Із них безпосередньо стосуються пропріальної лексики 714 слів (кількість словникових статей трохи менша, оскільки в окремих із них подається інформація про декілька різновидів онімів, на кшталт: *Андрій* – 1) один з дванадцяти апостолів; 2) за церковним календарем, день Апостола Андрія Первозваного; 3) українізоване християнське чоловіче ім'я

[Жайворонок 2006: 14-15], тобто тут наявна інформація про ангелонім, геортонім та особове ім'я.

Як знаки української етнокультури кваліфіковано в словнику: 1) **105 антропонімів**, зокрема: а) власні *особові імена*, як чоловічі (*Григорій, Наум*), так і жіночі (*Оксана, Тетяна*), причому чимало з них є давніми, напівлегендарними (*Аскольд і Дір*), а окремі номінації – запозиченими (*Боняк, хан половецький*); б) *антропоформули* (переважно це прізвищеві назви й імена відомих в Україні осіб: *Богун Іван, Залізняк Максим, Хмельницький Богдан*); в) *етноніми* (насамперед племеноніми: *древляни, поляни*, рідше – інші різновиди: генонім *Києвичі*, націонім *турки*); г) окремі *прецептороніми* (регоніми *Генеральний писар, Військовий значковий*, монархонім *Рюриковичі*, антропогоноронім *Кобзар*); 2) **207 міфонімів** (один із найбільших класів), зокрема: а) *теоніми*, як язичницькі політеоніми (в основному слов'янські націополітеоніми: *Стрибог, Ярило*, епізодично – антикополітеоніми: *Муза*), так і монотеоніми, насамперед християнські, серед яких наявні багато синонімів, включених у загальний список, оскільки їм присвячені окремі словникові статті: *Бог = Біг = Всевишній (Усєвишній) = Вседержитель = Всемогущий = Бог-Отець = Отець Небесний* [див.: Жайворонок 2006: 43], а також ісламонім *Аллах*; б) християнські *ангелоніми* та *агіоніми* (апостоли *Павло і Петро*, святі *Зосим і Саватій*); в) *демононіми* й *орконіми*, як християнські (*Люцифер, Сатана*), так і язичницькі (*Ох, Чугайстер*); г) *міфоантропоніми* із *геросонімами* включно, більшість із яких походить з українського (давніослов'янського) фольклору: *Голота, Котигорошко, Попелюх* (їх ще можна кваліфікувати як антропоетоніми), рідко – з античних міфів: *Європа*; д) *міфоперсононіми*, теж переважно рідномовні за походженням: *Коцій Безсмертний, Чудо-Юдо*; е) *міфозооніми*, або ж зоопетоніми (*Бичок-Третячок, Коза-Дереза*); ж) незначна кількість *міфотопонімів*, переважно біблійних (*Божя Дорога, Царство Боже*), проте зустрічаються і фольклорні (*Артанія, Вирій*), та *міфофітоніми* (*Дерево Життя, Райське дерево*); можливо, варто виділити і два *міфокосмоніми* (острів *Буян (Киян)* як „міфопоетичний образ весняного неба” [Жайворонок 2006: 424]); 3) **70 топонімів**, зокрема: а) *сувереноніми*, як давні (*Золота Орда, Київська Русь*), так і сучасні (*Канада, Україна*); б) інші *хороніми*, переважно сучасні (*Волинь*,

Поділля), проте фіксуються і давні (*Дике поле, Низ*); в) **ойконіми**, як світові, біблійні (*Єрусалим, Назарет*), так і рідномовні (*Київ, Коломия*); г) **ороніми**, теж переважно українські (*Бескиди, Карпати Українські*), зокрема й тумулусоніми (*Савур-могила*); рідко – іншомовні (*Голгофа, Олімп*); д) **катарактоніми** (назви дев'яти порогів на Дніпрі: *Забора, Ненаситець* тощо); е) **потамоніми** (*Дніпро, Дунай*); ж) інші власні географічні назви (пенінсулонім *Крим*, агоронім *Майдан Незалежності*, дромонім *Залозний шлях*); 4) **36 космонімів**, зокрема: а) **зодіоніми**, як офіційні найменування зодіакальних сузір'їв (*Близнюки, Тілець*), так і народні назви цих та інших космічних об'єктів (*Квочка, Чепіги*); б) **галактиконіми** (багатоваріантне найменування галактики *Чумацький (Богів, Молочний) Шлях* = *Чумацька (Божя, Журавлина, Зоряна, Молочна, Небесна) Дорога* = *Третє Небо* [див.: Жайворонко 2006: 646]); в) астронім *Сонце*; г) сателітонім *Місяць*; 5) **18 прагматонімів**, зокрема: а) **хрематоніми**, на кшталт ювеліронімів (тезаурусонім *Військова скарбниця*) та уніконімів (церковний хрест *Сонце Правди*) тощо; б) **еклезіоніми** і **монастеріоніми** (*Іллінська церква, Почаївська лавра*); в) окремі **інтер'єроніми**, часто міфологічного (християнського) характеру (*Золоті ворота, Царські врата*); б) **300** (найбільше) **ідеонімів**, серед яких домінують **хрононіми**, зокрема: а) **геортоніми** (офіціал-геортонім *Новий рік*, клерикал-геортоніми *Пасха, Різдво Христове, фольк-геортоніми Івана Купала, Громниця* б) **датоніми** (*Сухий четвер, Купальська ніч*); в) **періодоніми** (*Пилипівка, Касьянів рік*); г) **епохоніми** (*Велика Руїна, Середньовіччя*); д) **процесоніми** (*Страшний суд, Христове воскресіння*); ж) **тумультоніми** (*Гайдамаччина, Коліївщина*); як бачимо, значна частина хрононімів має релігійне забарвлення. Це стосується і другого різновиду ідеонімів – **бібліонімів**, серед яких переважають **клерикалоніми** (*Євангеліє, Псалтир*), зокрема і **депрекатіоніми** (*Божя мова, Отченаш*); інші різновиди бібліонімів фіксуються епізодично (поезонім „*Заповіт*”, декретонім *Валуєвський указ*, хроніконім *Іпатіївський літопис* тощо). Як уже відзначалося, понад тридцять антропоетонімів (*Байда, Кирило Кожум'яка*) і зоопоетонімів (*Зайчик-Побігайчик, Рак-Неборак*) розглядалися як складник міфонімів; 7) **14 ергонімів**, які в основному стосуються періоду Козаччини, зокрема: а) **міністеріоніми** (*Генеральна військова рада*); б) **організаціоніми** (*Кирило-Мефодіївське*

братство, згадане побіжно); в) **армоніми** (*Військо Запорозьке*); в) **школоніми** (*Київська академія*).

Оскільки магія оніма породжується магією реалії і несе у собі смисловий заряд якоїсь ідеї, тобто більш-менш яскравого образу, закріпленого за ним у свідомості носіїв мови [Жайворонко 2002: 56], то етнокультурний символізм проявляється і стосовно інших назв, які забезпечують адекватне розуміння народом їхньої семантики. Так, асоціації з історичним минулим українського народу викликають топоніми *Чигирин, Суботів, Холодний Яр; Чорнобиль* асоціюється із трагедією, атомною небезпекою; *Ялта* – з відпочинком; *Диканька* – з міфологією; *Сорочинці* – з ярмарком; *Одеса* – з гумором і т. д. Така етносимволічна семантика слова – це, звичайно, лише відбиття символізації певних ознак самого денотата, його концепту, образу, однак це явище досить статичне, і навіть коли онім як категорія динамічна трансформується, символ протягом тривалого часу залишатиметься у свідомості мовців [Торчинський 2003: 162].

Таким чином, етнокультурними концептами передусім є **антропоніми** (як імена, так і прізвища, псевдоніми, етніоніми, а також окремі прецептороніми; в цілому антропоконструкції, особливо тих, які номінують вагомий для української історії постаті, повинно бути більше); **міфоніми** (і язичницькі, християнські та інші теоніми, і аналогічні фабулосоніми, проте їх має бути трохи менше, ніж це визначено у словнику-довіднику „Знаки української етнокультури” В. В. Жайворонка, оскільки, наприклад, семантика міфотопоніма *Нав*, або *Нав'є, Нава* („у давніх віруваннях – царство померлих.; ... підземний, невидимий, духовний чи взагалі уявний світ” [Жайворонко 2006: 382]), для більшості українців невідома, а значить – такий онім не може бути етнокультурним концептом); **топоніми** (передусім найменування найбільших міст та інших поселень, які у свідомості мовців пов'язані з вагомими для українського народу подіями; хороніми, окремі загальновідомі гідроніми, ороніми та мікротопоніми; топонімія у складі українських етнокультурних концептів теж повинна бути представлена більш активно); певна частина **космонімів** (насамперед зодіоніми, галактиконіми, планетоніми та одиничні астроніми); окремі **прагматоніми** та **ергоніми** (знову ж таки, загальновідомі, пов'язані з відомими подіями, на кшталт: *Верховна Рада України, Народний Рух України*); **ідеоніми**, яких має бути трохи

більше, ніж наведено у названому вище словнику (сюди варто насамперед включити найменування знакових для української культури творів, на кшталт: „Кобзар” Т. Шевченка чи „Сонячні кларнети” П. Тичини).

Значить, етнокультурну знаковість мають ті оніми (як і апелятиви), які відомі абсолютній більшості носіїв певної мови, причому для власних назв у свідомості мовців повинна бути закріплена якась спільна інформація, пов’язана з культурою народу. Вона відмінна від власне символів, оскільки не є умовним позначенням предмета, поняття або явища, а безпосередньо орієнтується на пряме значення пропріальної одиниці.

Оскільки градація власних назв як знаків етнокультури певного народу передбачає лише їх позитивне або негативне засвідчення, то закономірно, що у процесі аналізу онімів як специфічних мовних одиниць можна лише з’ясувати, наявна чи відсутня етнокультурна знаковість у пропріатива, який характеризується, причому встановлення такого співвіднесення досить умовне, оскільки часто залежить від особистості дослідника [Торчинський 2009: 119].

Для уникнення впливу індивідуальних чинників на визначення етнокультурної знаковості пропріальних одиниць можна використати фразеологічний матеріал, досить багатий на власні назви. Саме „фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету” [Жайворонок 2007: 33]. Тому ті оніми, які часто фіксуються у складі фразем, зазвичай і є етнокультурними концептами, причому продуктивність певних класів ономастикону збігається із наведеними вище даними: в основному це антропоніми (імена: *У нашої Федорки на все одговорки, За Тетяну сто кіп дав, бо Тетяну сподобав, за Марусю п’ятака, бо Маруся не така*; прізвища: *Бідний – Кармалюкові брат рідний; клясти, як баба Денікіна*), міфоніми (*Якби не Перун, то багато б не хрестилися; За царя Гороха, як було людей трохи*), топоніми (*під Корсунем родилася, на Пиляві хрестилася; Хто любить Січ, тому ворог піч*) та геортоніми (*На Бориса й Гліба берися до хліба; До Іллі хмари ходять за вітром, а з Іллі — проти вітру*).

Отже, важливим складником значення оніма є культурний компонент, тобто зв’язок власної назви з культурою народу, що її створила. Найбільш яскраво він проявляється у пропріальних одиницях, які є визначальними для певного етносу, своєрідними знаками його етнокультури.

Етнокультурна знаковість власної назви має стати одним із компонентів комплексної характеристики пропріальних одиниць, як і з’ясування їхніх конотативних, асоціативних, символічних, концептуальних і подібних значень, більш детальне вивчення яких ще чекає на своїх дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

- Гумбольдт: Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. – М., 1985. – 566 с.
- Жайворонок 2006: Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- Жайворонок 2002: Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причерномор’я. – 2002. – № 32. – С. 51 – 53.
- Жайворонок 2007: Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
- Кант: Кант И. Сочинения : в 6-ти т. – М., 1996. – Т. 6. – 743 с.
- Кочерган: Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
- Лосев: Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос. – М., 1993. – 788 с.
- Рут: Рут М. Э. Образная номинация в русском языке. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1992. – 148 с.
- Суперанская: Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
- Сэпир: Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – 345 с.
- Топонимия и общество: Топонимия и общество : сборник статей. – М. : АН СССР, МФГО, 1989. – 123 с.
- Торчинський 2009: Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Ч. II. Функціонування власних назв : монографія. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 474 с.
- Торчинський 2003: Торчинський М. М. Українська ойконімія як джерело етнолінгвістичної інформації // Наука і сучасність : зб. наук. пр.

Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Т. 36. – К. : Логос, 2003. – С. 160-169.

Torchynskyj M. M. Etnokulture Bedeutung der Namen eigener

Beachtenswerter abfassender Anteil der Bedeutung onims spukt kultivierter Bestandteil, d.h. Band des Namens eigener mit Kultur des Volkes, daß sie schuf. Höchst ausdrucksvoll er bekundet in proprialle Einern, die für bestimmter Volk spuken bestimmender. Vor allem dieser antroponims, myphonims und ideonims, selten – toponims und kosmonims, episodenhaft – pragmatonims und ergonims.

Key words: anthroponym, ethnic group, culture.

УДК 81.367.7

Анна Домбровська-Камінська (Варшава)

**ОСОБОВІ НАЗВИ У ВАРШАВСЬКІЙ ПОВІСТІ
СТЕФАНА В'ЄХЕЦЬКОГО
„КАФЕ „ПІД МІНОГОЮ”**

У статті здійснено аналіз більше 80 особових назв, головним чином імен і прізвищ, які вживаються у повісті „Кафе „Під Міноєю” Стефана В'єхецького. Формування онімікону повісті С. В'єхецького пов'язане зі специфічною будовою особових власних назв. Характеристика цих антропонімів була здійснена насамперед з урахуванням словотвірних гіпокористичних форм та діалектних елементів, що запрезентовані в іменах і прізвищах, наприклад, форми типу: Цваняк, Пігулоцак, які підсилюють експресію тексту.

Ключові слова: особова назва, літературна ономастика, онімізація, локальна функція.

Сьогоднішня стаття присвячена проблематиці особових власних назв у літературному творі. Цим питанням займається літературна ономастика. Коли йдеться про польські дослідження, то серед інших слід назвати праці Ч. Косиля, О. Вільконя, Е. Жетельської-Фелешко,

І. Сарновської. Спробу визначення та упорядкування функції власних назв у межах літературного твору порушив К. Римут [Rymut: 15-19]. Автор стверджує, що в польській ономастиці найчастіше використовується таксономія функцій власних назв, запропонована О. Вільконом, у якій встановлено, що власні назви виконують у літературі такі функції: локалізаційну (в часі та просторі), соціологічну, алюзійну, змістову та експресивну. Інші ономасти збагачили цю класифікацію ще іншими функціями: символічною, дидактичною, поетичною і оцінною.

У статті розкриваємо специфіку особових назв у літературному творі на прикладі „Кафе „Під Міноєю” (1947) Стефана В'єхецького (відомого під псевдонімом Андрій В'єх).

Дія аналізованої повісті відбувається у період гітлерівської окупації і першого повоєнного десятиліття. Автор є відвертим і гарячим прихильником Варшави, в якій він народився. Письменник почав писати спершу як фельетоніст, потім – кореспондент у популярних варшавських газетах (і не лише). Здобутий таким чином досвід письменника виявився цінним для повісті „Кафе Під Міноєю”, а її персонажі побили всі рекорди популярності. За повістю В'єха у 1959 р. було знято фільм.

У поданій статті з власних особових назв я розгляну лише імена та прізвища і за ономастичною традицією проаналізую їх у формі квазі-словника.

Повість „Кафе „Під Міноєю” С. В'єхецького вперше була опублікована в 1947 р. у видавництві „Іскри” з ілюстраціями Ю. Заруби. Усі цитати з тексту взято з видання 1957 року. З тексту повісті вибрано лише літературні особові назви, тоді як автентичні особові назви (прізвища і псевдоніми історичних постатей, напр. *посол Ліпський, голова сейму Бек, Радослав*) в цьому аналізі не використано. Особові назви, вжиті у повісті, поділено на імена, прізвища та прізвиська. Однак це виявилось неспіввідносним із задумом автора, бо таким чином був би знівельований наявний тут комічний ефект. Стилистичний контраст імені та прізвища – це лише одне з джерел комізму у В'єха. Отже, я використала поділ антропонімів за їх локалізаційною функцією на: а) мешканців Запічка і постійних відвідувачів „Кафе „Під Міноєю”; б) осіб з інших частин Варшава, які спорадично стикаються з головними героями; в) мешканців Козо-

дубки з-під Кракова. Вибраний матеріал впорядковано так: першою подано ту форму власної назви, яка найчастіше вживається у творі, потім варіант офіційний, а після цього і вживаність прізвища у джерелах, скорочення яких додаються.

а) Чоловіки:

Костянтин Ангелик – власник кафе. Прізвище фіксують SNUP (469), SNWO (519), SEMOT. Воно походить від апелятива *ангелик*, який у процесі онімізації став власною назвою.

Джумбо Джонсон, або *Шувакс*, або *Емалія (Емілія) Чорномордик* (несправжнє ім'я і прізвище, якими він користувався, боячись репресій окупанта). Крім власної назви англійського походження, як прізвисько особи вживається назва пасти для взуття, і утворена компанією із Запінка нова особова назва. У ній же тенденційно перифразовано ім'я *Емілія* – *Емалія* (рід тривкої емалі на посуді або фарба) й утворено для негра значуще прізвище з експресивним забарвленням *Чорномордик*.

Давид Капелан – майстер живопису. Прізвище подане у SNUP (303), SNWO (266), SSEMO, воно походить від апелятива *капелан*. У результаті онімізації він став власною відапелятивною назвою.

Манюс Китаєць – таксист і постійний відвідувач кафе. Прізвисько неавтентичне, не фіксується в жодному з використаних джерел. Китаєць у російській мові – це *китаєць*. Ім'я *Мар'ян* у тексті виступає рідко, найчастіше знаходимо його у гіпокористичній формі (*Манюсь*, *Манек*).

Целестин Конфітеор – приятель пана Ангелика і власник похоронного бюро. Прізвище неавтентичне, його не фіксує жодне із джерел. У латинській мові перше значення дієслова *confiteor*, *confiteri*, *confessus sum* означає *сповідаюся*, *визнаю*. Етимологічно ім'я *Целестин* пов'язується з лат. *coellum*, тобто *небо*. Отже, в цьому криється ефект комізму, беручи до уваги професію носія прізвища (директор похоронного бюро).

Мацусь Мавна – постійний відвідувач кафе і мешканець Старого Міста. Прізвище вжито SNUP (3), SNWO (7), SEMOT, і походить воно від апелятива *мавна*, який у результаті онімізації став власною назвою. У тексті найчастіше вживаються гіпокористичні форми імені *Вацлав*: *Вацик*, *Вацусь*, *Вацухна*.

Мецьо Пігулощак (Мечислав Пігуловський) – постійний відвідувач кафе і мешканець Старого Міста. Прізвище лише один раз вжито у

формі *Пігуловський*. Його засвідчують SNUP (25), а також SNWO (36). Утворена за зразком мазовецьких лексичних формацій з *-ак* (пор. *swaniak*, *szywniak*) особова назва *Пігулощак* служить характеристикою персонажа. У тексті ім'я подається переважно у демінутивній формі (*Мецьо*) і лише один раз як *Мечислав*.

Стасик Піскорчак (Станіслав Піскорський) – постійний відвідувач кафе і мешканець Старого Міста. Прізвище фіксують SNUP (1890), SNWO (3693), SEMOT. Його ім'я в тексті найчастіше виступає у демінутивній формі: *Стасек*, *Стасюхна*, спорадично як *Станіслав*. *Піскорчак* має брата, з прізвищем *Шмая*, однак разом їх іменують *брати Піскорське*, *Піскорчаки* (замість *Піскорські*). Родинна назва (брати) *Піскорське* з давнім закінченням *Знах. множ. -е* вказує на нерозвинуту ще категорію чоловічо-особового типу. Такі записи мали місце у чоловічих прізвищах на *-ський* у минулому (напр., у XVI ст.), хоча їх виявляють і пізніше [Wolnicz-Pawlowska, Szulowska 1998: 243].

Владек Ручка – наречений Сабіни і таксист. Прізвище зафіксоване в SNUP (4630), SNWO (3823) і SEMOT. Воно походить від загальної назви *ручка*, яка шляхом онімізації стала власною назвою. У тексті вживається найчастіше в демінутивній формі: *Владислав*; *Владек*.

Вавжинець Смітюшка – співвласник концесії, яку надано кафе. Прізвище неавтентичне, не подається в жодному з відомих джерел. *Смітюшка*, *посмітюшка* вживає для називання чубатого жайворонка (птаха).

Жінки:

Серафима Ангелкова – за біблійною традицією, один з ангельських хорів творив Серафими. У цьому зіставленні бачимо синонімічний жарт автора [Butler: 44], який пов'язаний з прізвищем героїні, утвореним від прізвища чоловіка (*-ова*), що підкреслює незвичайну терпеливість і поблажливість дружини власника „Кафе „Під Міногою”. Комізм В'єха заключається в тому, що героїня наділена винятково гучним голосом.

Аполонія Каралюх – домашня робітниця Ганса Грушки. Прізвище, зафіксоване в SNUP (155), SNWO (176) і походить від апелятива *каралюх* („тарган”), який у процесі онімізації став власною назвою. В цьому криється стилістичний контраст імені і прізвища. Ім'я *Аполонія* означало первісно „та, яка належить Апполонію”, який опікується музами. Слід згадати, що пані Каралюх важила близько 150 кг.

Найвідоміша в 20-30-х рр. XX ст. Аполонія – це велика зірка Голівуду, артистка Поля Негрі (власне Аполонія Халупець). У тексті вживається також у гіпокористичному варіанті: *Польця*. Ця постать іменується ще маритонімним іменем і прізвиськом – *Янова, Каралохова*; коли Юмбо одружувався, він взяв собі ім'я Ян і родове прізвисько своєї нареченої.

Фіалка – господиня, яка здавала кімнату редакторові. Ми не знаємо її імені, а прізвисько занотоване у SNUP (1059), SNWO (2804) і SEMOT. Воно походить від апелятива *fialka*, який шляхом онімізації став власною назвою. У тексті виявляємо також маритонімну форму: *Фіалкова*. Прізвисько за першим чоловіком *Кітвасинська* – ця особова назва неавтентична, вона не вживається у вивчених джерелах. Прізвисько асоціюється з дієсловом *kitwasić się* („комплексувати”, „погано почуватися”), напевно, через дуже плутане уявлення панею її матримоніального пережиття (трьох чоловіків).

Пицуківська – дружина шевця і сусідка родини Ангеліків. Прізвисько зафіксоване в SNUP (1381), SNWO (2445) і походить від польського апелятива *pszczołka* („бджілка”), який шляхом онімізації став власною назвою.

Геновефа Репальська – співвласниця концесії закладу „Кафе „Під Міногою”. Прізвисько зафіксоване в SNUP (33), SNWO (84) і SEMOT, воно походить від польського апелятива *rypać*, тобто „бити, кидати, скрипіти” (ETSNP). Ім'я *Геновефа* було дуже популярним у 20-30-х рр. XX ст.; нині абсолютно не модне (див. SIM).

Сабця (Сабіна) – вихованка родини Ангеліків, буфетниця й офіціантка в кафе, наречена Владка. Сьогодні це популярне ім'я, носіями його є 74251 полька (SIM), однак значно частіше воно вживалося на початку XX ст.

Шпондерська – тітка пана Ангеліка. Неавтентична особова назва, яка не вживається в жодному з використаних джерел. Вона асоціюється з апелятивом *szponder* „м'ясо (корейка)”. Показово, що однойменне з апелятивом прізвисько *Шпондер* зафіксоване в SNUP (498).

До несправжніх особових назв належать також *Конфітеор, Кітвасинська, Смітюшка, Шпондерська*. В'єх використовує їх із метою досягнення ефекту комізму, часто поєднуючи їх з контрастним іменем або з його гіпокористичним варіантом. Використання імен у

варіантах, які вживає В'єх, віддзеркалює стан передвоєнного іменування у Варшаві.

б) У повісті виступають також особи, які лише спорадично контактують із головними персонажами.

Чоловіки:

Адаць Барський – працівник складального цеху. Прізвисько засвідчено в SNUP (2555), SNWO (1263), а також у SEMOT і походить від назви міста Бар в Україні.

Дрожжик – практикант в редакції. Прізвисько подано в SNUP (274), SNWO (290) і в SEMOT. Воно є промовистим (тут недосвідчена особа). Під час окупації (уже в ранзі підпоручика) виступає під псевдонімом Войтек.

Ян – ординарець майора Кузьми і одночасно візник інженера.

Качоровський – знайомий пана Ангеліка з далекої Праги. Прізвисько зафіксоване в SNUP (5127), SNWO (4790) і SEMOT. Воно походить від апелятива *kaczor* („селезень”), який шляхом онімізації став відапелятивною власною назвою.

Кайтек – наймолодший (одинадцятирічний) солдат Варшавського повстання. Це демінутивний варіант імені *Кастан*. Промовисте ім'я, бо апелятив може стосуватися дитини.

Конрад Клос – редактор, згодом працівник МЗС (Міністерства закордонних справ), у Повстанні – прекрасний стрілець. Прізвисько фіксується в SNUP (12193), SNWO (11372), а також у SEMOT і походить від загальної назви *kłos* („колос”), яка шляхом онімізації стала власною назвою (відапелятивною).

Ксаверій Палюшкевич, Юрек, Крись – колаборант із синами. Прізвисько фіксується в SNUP (2698), SNWO (2661) і SEMOT.

Отець Яцек – капелан у час Варшавського повстання. Функціонально асоціюється з Ячком Соплицею.

Шрапнель-Гвіздальський – капітан. Особова назва несправжня, збуджує знання, відсилаючи до відчуття звука, який видають вибухи артилерії, зокрема шрапнелі. Цей антропонім виконує змістову функцію, характеризує особу за її заняттям.

Валерій Штехницький – несправжній професор. Прізвисько неавтентичне, воно не зафіксоване ні в одному з використаних джерел. „Професором” став на одне післяобіддя Манюсь Китаєць. Це ім'я улюбав собі особисто В'єх, називаючи ним відомого персонажа своїх

фейлетонів – *Валерія Вонтробку* (пор. пол. *wątrobka* „печінка”). Носіями цього імені сьогодні є 942 поляки (SIM).

Андрій Загурський – кореспондент, редактор. Це прізвище засвідчене в SNUP(4073), SNWO (7040), а також у SEMOT. Найімовірніше воно походить від назви місцевості *Загора, Загір'я* (ETSNP).

Богумил Заливайко – несправжній інженер, прізвище це не автентичне, але промовисте. У використаних джерелах воно не зафіксоване. Натомість прізвище майора Кузьми, під яким скривається під виглядом інженера гідравлічного закладу засвідчене в SNUP (7107) і SNWO (6119). Обидва найменування стосуються тієї самої особи.

Особові назви іншомовного походження: *Містер Бікс, Пан Ганс Грушка, професор Калафони* (псевдонім вуличного артиста). Характерними для постатей поза компанією є брак здрібніло-пестливих форм (хіба що стосовно дитини чи практиканта як осіб неважливих), а також діалектних форм на *-цак*.

Жінки:

Дівця Піла – псевдонім вуличної артистки, яка з легкістю перегризає зубами чотирьохдюймові гвіздки (с. 104).

Ганя Костжев'янка (Ганна Костжева, псевдонім Кристина) – наречена редактора Андрія Загурського, зв'язкового і санітара під час Повстання. Прізвище зафіксоване в SNUP(11722), SNWO (10508) і SEMOT. У тексті найчастіше вживається у фамільярній формі з суфіксом *-аньк-а*. Прізвище утворено від апелятива пол. *kostrzewa* „костриця” (тобто бу'рян у збіжжі), який шляхом онімізації став власною відапелятивною назвою. Ім'я Ганна носить сьогодні 97081 полька, найпопулярнішим воно було у 50-х роках XX ст.; у тексті вживається у демінутивних варіантах: *Ганя, Ганка, Ганечка*.

Гожа Зося (бо живе на вулиці Гожій) – постать автентична.

Марта і Юльця – псевдоніми зв'язкових, справжніх імен і прізвищ їх не знаємо.

Нюня – дружина колаборанта Палюшкевича, повного імені її теж не знаємо.

Експресивну функцію можна вбачати у прізвищах *Піскорчак* (пол. *piszorz* „в'юн”), *Пігулоцак* (пол. *pięła* „пілюля”), *Костжев'янка* (це єдина фамільярна форма серед прізвищ у цьому тексті), а також у гіпокористичних формах імен: *Адась, Юрек, Кишсь, Манюсь, М'єцьо, Стасек, Стасюхна, Вацусь, Сабця, Ганя, Ганечка, Ганка, Зося, Юльця,*

Нюня. Цю ж функцію виконує Знах. відм. множ. – *брати Піскорське*. У такий спосіб В'єх уводить персонажі до означеного соціуму. Саме тому вони є „своїми” в цьому середовищі.

3) Мешканці Козодубки з-під Кракова:

Чоловіки:

Ротер Мокробродський, граф. Це неавтентична особова назва і не вживається в жодному з використаних джерел. Походить від Мокрого Броду або, може, мокрої бороди, що викликає запланований В'єхом комічний ефект. Ім'я *Ротер* є рідкісним у польському суспільстві, його носять 860 чоловіків (до того ж 24 у формі *Роджер*), подаю за SIM, однак лише у В'єха вживається форма *Ровер*.

Ахіллес Мокробродський, предок роду (ім'я пов'язане з античною традицією), на нього покликаються у спогадах, подібно як Кшиштоф Мокробродський

Агенор Трестка, граф. Прізвище фіксується в SNUP(288), SNWO (194), але ім'я *Агенор* не вживається в жодному з використаних мною джерел.

Юліан, камердинер. Ім'я це сьогодні носить 34520 поляків (SIM).

Люлю Потоцький, інколи буває у Мокробродських. Прізвище зафіксоване в SNUP (2620), SNWO (5140), а також у SEMOT. Демінутивний варіант цього імені виводиться від Юліана або Юлія, але в SIM такий демінутив *Люлю* не зафіксований. Згадується також: *Морись Потоцький* (тобто Маврицій, виступає також як *Потоццак з Яблонни*), син *Гуця* тобто *Густава* (ім'я пов'язане з романтичною традицією). На увагу заслуговує тут родинна назва: *графи Потоцьке* (а не очікувана пол. *Потоцькі*, с. 176), з давньою кінцівкою Знах. відм. множ. – 'е.

Муштардинський, меценат. Прізвище несправжнє, не вживається в жодному з використаних джерел. Воно виводиться від апелятива *musztarda* “гірчиця”, з огляду на вічно скривлене обличчя юриста.

Жінки:

Каля Мокробродська, графиня, з дому баронів фон Буттенберг. Неавтентична особова назва, не зафіксована в жодному з використаних джерел.

Коли йдеться про найменування автохтонних мешканців Козодубок, то класово характеризуючу функцію виконує їх структура, тоді як зміст викликає певну асоціацію, що є ще одним джерелом комізму В'єха й збагачує експресію тексту. Нагадаємо, що як *Мокробродський*,

Муштардинський, так і *фон Буттенберг* не засвідчені у „Словнику прізвищ, уживаних у ХХІ ст.” Казимира Римута”, адже це неавтентичні особові назви. Тут маємо приклад пародійної модифікації автентичних назв (пор. автентичне родове прізвище *Козобродський* і неавтентичну особову назву *Мокробродський* у селі Козодубки), що є симптоматичним для джерел експресивності, які акумулюються в одній назві. У тексті вживаються також: *Ровер* замість *Ротер*, *Каляфонія* замість *Каля*, *Пестка* (пол. *pestka* „кісточка”) замість *Трестка* [Косиль 2005: 380]. У цьому бачимо експресивну функцію особових назв. Вона чітко виступає у гротескному руслі, який у В’єха реалізується не завжди до кінця уточненими принципами, бо маємо справу зі схрещенням комізму, гротеску, пародії, іронії. Вияви цієї течії можна знайти у розважальній літературі, а пізніше, наприклад, у Струга [Косиль: 379-381].

За зразком типових мазовецьких іменникових формацій з суфіксом *-’ак* вживаються у повісті антропоніми: *Піскорицак* (*Піскорський*), *Пігулоцак* (*Пігуловський*), *Поточчак* (*Потоцький*). Оскільки варіанти *Піскорицак* і *Пігулоцак*, що використовуються для називання відвідувачів „Кафе „Під Міногою”, не викликають застережень, то використання варіанту прізвища з *-’ак* для особи з вищих сфер вимагає коментаря. Причиною було відкриття гастрономічного закладу у Варшаві графом Потоцьким. Заняття, яким займався аристократ, ставило його (відповідно до ментальності людей із Запічка) серед „своїх”. Згідно з цим переконанням пан Ангелик намовляє графа Рогера Мокробродського (пана в Козодубках) відкрити заклад громадського харчування з роздрібною торгівлею в його палаці: *чи графи Потоцькі дуже гірші від Мокробродських...А Поточчак з Яблонни, син Гуця, міг...на Мазовецькій вести гастрономічний заклад?* (с. 176).

Прізвища на *-’ак* належать до найуживаніших польських словотворчо поширених прізвищ [Крея 2010: 70]. Утворені від них демінутивні деривати на *-чак*, *-щак* у процесі онімізації ставали пізніше прізвищами. Але в основі цього типу прізвищ найчастіше відображені імена, поширені суфіксом *-ек* або іменники чи прізвища на *-ник* (напр.: *Олійник* – *Олійничак*) та інші з фінальним *-к*, а значно рідше деривати на *-ський*, *-цький*, як у В’єха.

У тексті „Кафе „Під Міногою” виявляємо також прізвиська. Найчисельніше презентуються лайливі прізвиська на зразок: *нездара*,

брудота, *недотена*, *калікатура* (*карикатура*) *на качачих ногах*, *най-миморда*. Спільною їх ознакою є можливість іменування як чоловіків, так і жінок (це є т.зв. експресивізм спільного роду). До прізвиськ належить також: *Шувак*³, тобто інакше негр *Джумбо Джонсон*, званий також в часи конспірації, коли ховався під прибраним жіночим, *Емалією Чорномордик*. Інші псевдоніми: *Залевайко*, *Кристина*.

Специфічні означення особам дає підприємець ритуальних послуг *Целестин Конфітеор*, напр.: *мала трієчка*, *сімка з подвійним окуттям* (бо власник кафе був багатий), *ебенова* (бо негр) *дев’ятка*. Числівники – це розмір трун, інші означення містять суб’єктивну оцінку відвідувачів кафе, яка стосується як різних їхніх фізичних ознак, так і фінансових можливостей. Лише раз один із персонажів (пан Ангелик) висловив протест проти такого називання: *перестань же до холеори на всіх ті свої демісезонні пальта приміряти!* (с. 9).

За таксономією А. Вільконя [Wilkoń: 83], особові назви мешканців Запічка, Старого Міста й інших частин Варшави, що вживаються в повісті В’єха, виконують різні функції: експресивну, локалізаційну і соціологічну. Усі вирізняє в’єхівська міська говірка. Адже численні діалектні риси власних назв функціонують у мовленні героїв, але тільки тих, хто походить із Запічка чи Старого Міста: *Манюсь Китаєць* лише два рази названий *Мар’яном*, *брати Піскорці* найчастіше виступають як *Пискорське* або *Піскорицаки*, *Мечислав Пігуловський* – то *М’єцьо Пігулоцак*. Здається також, що В’єх спеціально зловживав формами з пол. *-gie*, *-kie*⁴ (замість *-gę*, *-kę*): *Wawrzyniec Śmieciuszka sztuczną nogię odkręca i leci grzać panią Rypalskie...i znowuż panią Rypalskie nogą z wierzchu* (s.9). Наявність двох нормативних артикульованих носових голосних у фіналі, напевно, надавала б текстові занадто літературного, а тому замало „варсявського” характеру. Так висловлювалися пані, які нізачо мали компанію із Запічка. Крім того, діалектна вимова функціонувала у північно-західній і південно-східній частині Мазовецького воєводства типу (*kep*, *keszeń kelyszek*, *kedy* замість *kierp*, *kieszeń*, *kiedy*) і якраз при-

³ Шувак, сьогодні застаріла назва чорної пасти для взуття; також чорна фарба для вусів.

⁴ М’яка вимова приголосних *k*, *g* перед деназалізованим фінальним *ę* є характерною ознакою для Мазовша.

зводила до гіпернормативного дотримування мовних правил, звідси, напевно, наявність серед власних назв форм на кшталт: *panią Rypalskie*.

Стилізація тексту, наявність у ньому різних функціональних відмінностей, зокрема діалектних, спричинені рядом позамовних відношень і будять пов'язані з ними семантичні асоціації [Jędrzejko: 67].

Б. В'єчоркевич про це писав так: „В'єх став творцем писемної столичної говірки, зумів з усного мовлення створити писемне мовлення... Сьогодні мова В'єха – це скарбниця звичаїв і оздоба його творчості” [Wieczorkiewicz: 1-4]. Доробок В'єха – це 6 збірок, які були надруковані перед війною: „Znakim tego 1936”; „Wysoka eksmisjo!” і „W zabek chesany 1937”; „Sytena w sztywniaku”; „Ja panu pokaże! 1938”; „Piecyk i S-ka 1939”. Після війни вийшло друком 12 томів фейлетонів В'єха.

У сучасній Варшаві є лише окремі особи, які користуються мовою В'єха, бо справжні варшав'яни загинули під час окупації і Варшавського повстання або ж виїхали...Нова Варшава – це вже інший світ.

У повісті „Кафе „Під Міногою” образ Варшави з її специфічним настроєм і мешканцями – під гітлерівською окупацією і в ранньому післявоєнному періоді – є ностальгічним. Варшава В'єха під час окупації є зібраною, відповідальною, збунтованою проти загарбників, а інформатори поліції, фольксдойче, зрадники – не є чисельними. Герої „Кафе „Під Міногою” мають на своєму сумлінні різні грішки, наприклад: спроби знайти скарб та шляхи нелегального збагачення, однак В'єх дуже їх любить, мало того, спонукує читачів симпатизувати своїм героям. Цьому сприяють використані ним особові назви, нерідко з використанням гумористичного контрасту. Менш лагідно В'єх характеризує аристократію з Козодубок з-під Кракова; тут його засоби комізму викликають дещо іронічний сміх.

Варшава післявоєнна, уже не така ділова, як у В'єха, а якраз навпаки, повна осіб, спраглих спокою за будь-яку ціну, забіганих за копійкою, як мурашки, що тримаються здалека від клопотів, часто надто боязливих. Безсилля суспільства і виконавчої влади стосовно сплеску хуліганства, а нині також – злочинності викликає зіставлення емоцій тоді і сьогодні.

У В'єха простежуємо акумуляцію різних функцій особових назв, напр.: *Піскорчак* – це своя людина (експресивна), із *Запічка* (локалізаційна), з люмпенпролетаріату – соціологічна. У повісті автор використовує насамперед міметичні (схожі) антропоніми з локалізаційною щодо середовища функцією: персонажі з люмпенпролетаріату мають відапелятивні прізвища (*Ангелик, Капелан, Ручка, Мавна, Каралюх*), частими є прізвиська у функції прізвищ або замість них (*Китаєць, Чорномордик*), натомість особи з іншого середовища є малочисельні і мають історично вмотивовані прізвища на *-ський, -ська* (*Загурський*).

Використані В'єхом відапелятивні прізвища сьогодні не є особливо популярними, про що свідчить кількість їх вживання. До групи, яка включає до 500 носіїв, належать: *Ангелик, Капелан, Мавна, Дрожджик, Пігуловський, Рибальська, Каралюх, Залевайко*. Вищу частотність, до 5 тисяч носіїв, належать *Піскорський, Пицолковська, Фіалка, Ручка, Палюшкевич*. Найвищою є частотність прізвищ *Костжева, Кузьма, Кюс*, що є доказом уміння В'єха побудувати онімічну систему твору з особливим урахуванням експонування стилістичного контрасту імені і прізвища як джерел комізму або також експресивної функції онімів, що реалізується в демінутивних і гіпокористичних їх формах. Автентичне аристократичне прізвище вжито лише один раз (*Потоцький*), натомість неавтентичних є більше (*Мокробродський, фон Буттенберг*). Серед особових жіночих назв ужито лише одну фамільярну форму (*Костжев'янка*) і чотири маритонімі – *Ангелкова, Фіалкова, Каралюхова, Янова* (остання утворена від імені чоловіка).

ЛІТЕРАТУРА

- Buttler: Buttler D. *Polski dowcip językowy*, Warszawa, 1968.
Jędrzejko: Jędrzejko E. *Strategia tekstotwórcza a gry językowe w literackich nazwach własnych*, [w:] *Gry w języku, literaturze i kulturze*, pod red. E. Jędrzejko i U. Żydek-Bednarczuk, Warszawa, 1997, s. 65-76.
Kosyl: Kosyl Cz. *Nazwy własne w literaturze pięknej*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa-Kraków, 1998, s. 363-387.
Kreja: Kreja B. *Słownik nazwisk*, Kraków 2001.
Leszczyński: Leszczyński Z., *Uwagi o nazwach własnych u Wiecha*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 41, z. 6, Lublin, 1993, s. 53-68.

Literatura polska, przewodnik encyklopedyczny, Warszawa: PWN, 1989, wyd. V.

Onomastyka literacka, pod red. M. Biolik, Olsztyn, 1993.

Polskie nazwy własne. Encyklopedia, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa-Kraków 1998.

Rymut: Rymut K. *Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewniczych* [w]: *Onomastyka literacka*, pod red. M. Biolik, Olsztyn, 1993, s. 15-19.

Sarnowska: Sarnowska I. *Nazewnictwo w wybranych powieściach A. Dygasińskiego*, [w:] „*Onomastica*” r. XXII, 1977, s. 201 -232.

Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współudziale J. Dumy, t. 1-2, Warszawa-Kraków, 2002-2003.

Wiech. *Cafe „Pod Minogą”*, Książka i Wiedza, 1991.

Wiech. *Koszerny Kozak czyli opowiadania żydowskie*. Wybrał i posłowiem opatrzył Robert Stiller, Warszawa: Wema, 1990.

Wieczorkiewicz: Wieczorkiewicz B. *Słownik gwary warszawskiej XIX w.*, Warszawa, 1966.

Wilkoń: Wilkoń A. *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław, 1970.

Wolnicz-Pawłowska, Szulowska: Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W. *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich*, Warszawa, 1998.

Współczesny język polski, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, 2001.

Wykaz skrótów słowników

ETSNP – *Nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-historyczny*, Rymut K., Kraków, t. 1. 1999; t. 2. 2001.

PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1-50, Poznań, 1994-2005.

SEMOT – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślukowa, M. Malec i K. Rymut, Kraków, 1995-2000; część 3; *Odmiejscowe nazwy osobowe*, oprac. Z. Kaleta przy współudziale E. Supranowicz i J. Szymowej.

SIM – *Słownik imion*, Grzenia J., Warszawa, 2004.

SJPD – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1-10, Warszawa, 1958-1969.

SNUP – *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, K. Rymut, Kraków, 2003.

SNWO – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, K. Rymut, t. 1-10, Kraków, 1992-1994.

SW – *Słownik języka polskiego*, pod red. Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego, t. 1-8, Warszawa, 1900-1927.

Anna Dombrowska-Kaminska. Anthroponyms in warsaw novels by Stefan Wiechecki „Cafe „Pod Minogą”

The proper names in warsaw novels „Cafe „Pod Minogą” by Stefan Wiechecki. The article contains a description of over 80 proper names. There exist feature of specific names used to be adapted in the novels, like elements of Warsaw dialect in literary onomastics. The analyzed anthroponyms also show the derivation process. Moreover dialectal lexis provides information about semantics. It often reflects expressive appellative structures (i.e. cwaniak – Pigułoszczak).

Key words: proper names, literary onomastics.

УДК 811.161.2'37

Наталія Колесник (Чернівці)

ТРАДИЦІЇ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ОНІМІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглянуто праці відомих науковців, викладачів славістичних дисциплін XIX ст., присвячені дослідженню народнопоетичної творчості. Проаналізовано основні підходи учених-славістів цього періоду до вивчення власних назв, засвідчених текстами фольклору, в контексті загально-слов'янських студій фольклорної ономастики.

Ключові слова: славістика, фольклор, фольклорна ономастика, фольклорна власна назва.

Кінець ХХ ст. був позначений доволі відчутним поживанням досліджень з фольклорної ономастики у більшості слов'янських лінгвістик. Але на межі першого і другого десятиліть ХХІ ст. ономастичні дослідження на матеріалі фольклору становлять такий собі конгломерат різних за часом постановки і навіть належністю до різних галузей лінгвістики (і не тільки лінгвістики) прийомів і підходів вивчення без того об'єднавчого стержня, який засвідчив би їх самодостатність і методологічну цілісність. Гадаємо, рух уперед неможливий без чіткого усвідомлення того шляху, який пройшли студії,

присвячені власним назвам в усній народній творчості. Звернення до початків дослідження фольклорних онімів дасть змогу побачити джерела сьогоднішніх надбань і втрат у цій сфері та чіткіше уявити шляхи подальшого розвитку фольклорної ономастики. Цінними з цієї позиції видаються нам праці видатних славістів XIX ст., з яких, власне, і почався відлік наукового вивчення фольклоронімів.

У XIX ст., передовсім у другій його половині, більшість викладачів-славістів мала безпосередній стосунок до збирання і запису скарбів народної словесності, студій фольклору, зокрема народно-пісенного слова, що на той час мали переважно синкретичний характер. Це була загалом загальнослов'янська тенденція. Захоплення фольклором не оминуло, мабуть, жодного зі славістів тієї доби. Згадаймо, бодай, імена словенця Ф. Міклошича, хорвата В. Ягича, чеха Ї. Полівки, росіян О. Афанасьєва, Ф. Буслаєва, І. Срезневського і, звичайно, українців Й. Бодяньського, М. Максимовича, О. Потебні та ін.

Перші спроби залучення до наукових студій фольклорних власних назв сягають другої половини XIX ст. і, зазвичай, опосередковано пов'язані з діяльністю університетських осередків, зокрема кафедр славістики. Загальновідомо, що саме цей період позначений нечуваним до того часу інтересом до усної народної творчості. Записування та публікація фольклору на теренах усього слов'янського світу в цей час гідні подиву й захоплення. Загальновідомим є і той факт, що фіксація фольклорних скарбів не була самоціллю, хоч сама по собі теж заслуговує на вдячність нащадків. Уже від самого початку відомі вчені у фольклорних матеріалах намагалися знайти відповіді на гостроцікаві питання давньої історії слов'ян, слов'янського етногенезу (слов'янської спільності і прабатьківщини слов'ян) та слов'янської культури, адже XIX ст. було переломним для самовизначення багатьох слов'янських народів, формування національної свідомості, народження і утвердження (як, наприклад, в українців) ідеї соборності нації попри її розпорошеність по різних імперіях. Отож, цілком закономірно, що фольклорні власні назви потрапили в коло інтересів відомих на той час викладачів-славістів. Їх студії народнопісенного слова загалом, а власних назв зокрема, відбувалися, за сучасною термінологією, насамперед в етнолінгвістичному, лінгвокультурологічному аспекті, учених цікавили не лише образні, виразові можливості уснопоетичного слова, а й його зв'язки з

національною міфологією, світобаченням народу, національною історією та культурою, повсякденним життям.

У цей час прийшло усвідомлення усної словесності як важливого джерела вивчення народної мови, що зберігає її „в усій своїй чистоті, непідробності, свіжості й багатстві” [Бодяньський: 24]. Природно, виник інтерес і до фольклорних онімів. Проте вивчення власних назв, засвідчених текстами фольклору, в другій половині XIX ст. нічим не відрізнялося від вивчення онімів, зафіксованих іншими джерелами. На той час у лінгвістиці дані ономастики сприймали як своєрідний допоміжний науково-дослідний об'єкт для різних гуманітарних наук [Худаш: 11]. Наприклад, здійснений М. Худашем огляд праць другої половини XIX – поч. XX ст. про українську антропонімію рясніє коментарями на кшталт: „першорядна роль належить тут етнографам та історикам”, „М. Сумцов (як і А. Степовий. – Н. К.) ... поставив собі за мету дати про них (українські прізвища. – Н. К.) читачеві лише загальне поняття як явище етнографічне”, „знову йде мова про антропонімічне дослідження в етнографічному плані”, „стаття написана в етнографічному аспекті без елементів лінгвістичного аналізу” тощо [Худаш: 21, 22, 25, 27]. Це, зрештою, закономірно, бо на той час ономастики як науки не існувало або, за влучним висловлюванням М. Худаша, вона „знаходилася ще в зародку” [Худаш: 11], як і етнолінгвістика, лінгвофольклористика тощо. Тоді радше йшлося про філологічні студії загалом: історія лінгвістики цей період називає філологією, коли під впливом романтизму почали формуватися германістика, романістика і, звичайно, славістика [Лучик: 10]. Такий загальний, почасти гуманітарний, почасти філологічний, почасти лінгвістичний підхід до вивчення власних назв у фольклорних текстах був зумовлений вихідними позиціями тодішньої філологічної науки.

Дослідники усної народної творчості (а це насамперед славісти, які працювали в Київському, Харківському, Московському та Петербурзькому університетах) Й. Бодяньський, М. Максимович, О. Потебня, Ф. Буслаєв та ін. звернули передовсім увагу на ті власні назви, що належали до репрезентативної лексики фольклору, на слова, ужиті на позначення образів-символів, які розглядали з метою з'ясувати їх міфологічну основу. Досліджувався не онім сам по собі – на вістрі наукового інтересу опинилися пошуки історичних прототипів, міфо-

логічних джерел того чи того персонажа фольклору і пов'язаний з цими студіями етимологічний аналіз.

У зв'язку з порушеною проблемою звернемося до кількох найпоказовіших праць цього періоду.

Так, Й. Бодянський, засновник східнослов'янської славістики, доктор слов'янської філології, професор кафедри історії та літератури слов'янських мов Московського університету, який поряд Я. Колларом, Ф. Міклошичем, одним з перших звернув увагу на цінність народної творчості для наукових студій, у дисертаційній роботі „О народной поэзии славянских племен” (1837 р.) загалом небагато місця присвятив власне онімам, а саме: дослідник залучає окремі імена як приклади, коли йдеться про насиченість слов'янських народних пісень деминутивними формами (*Іван, Ваня, Івась, Івасько, Івасенько, Івасечко* і т. д., *Ян, Янко, Яничек, Ясь, Ясенько; Анна, Аннушка, Ганна, Ганночка, Ганнонька, Ганнуся, Ганнусенька, Ганнулька. Ганнулечка, Галя, Галочка, Галонька* і т. д.), назви міст та рік згадує, коли говорить про варіативність, притаманну народній поезії: *Дунай, Дон, Москва, Київ, Краків, Прага, Бистриця, Білград* і т. д. [Бодянський: 151]. Проте в згадуваній праці зроблено чимало суттєвих зауважень щодо специфіки фольклорних творів, насамперед піснених, які Й. Бодянський вважав першопочатком словесності, передовсім народної. На його думку, в піснях, як у материнському лоні, наявні всі елементи подальшого життя поезії, її поступу, самовдосконалення і буття [Бодянський: 18]. Наскрізною ідеєю аналізованого дослідження є думка про те, що народна поезія – правдивий відбиток внутрішнього і зовнішнього життя народу, його способу існування, дзеркало його життєвих шляхів, духу прожитого і пережитого [Бодянський: 10, 11, 14, 21, 31, 54]. Учений вважає, що народна поезія є пам'ятником священної давнини, живим літописом часів, що давно минули, сповіддю душі народу, журналом, щоденником, у який народ записував про все, що його бодай трохи вразило, схвилювало тощо [Бодянський: 21, 31, 135]. Подібні зауваги мають безпосередній стосунок до сучасних лінгвокультурологічних студій фольклорних текстів. Звертає Й. Бодянський увагу і на мову усної поезії, яка є насправді народною, у ній, на його думку, збережено всі природні особливості народної мови, звороти і зиви [Бодянський: 29], що може, на наш погляд, свідчити й на користь правдивості та повноцінності фіксації фольк-

лорними творами фольклорного іменника, а також його беззаперечної відповідності іменнику народнорозмовному.

Говорячи про правдивість народної поезії, Й. Бодянський акцентує на специфіці „історичної правди”, засвідченої текстами фольклору: годі в них шукати літописних чи інших подробиць того чи того факту, тієї чи тієї особи, важливим є саме свідчення-присуд сучасника певної історичної події [Бодянський: 27]. Фольклорний текст учений вважав унікальним джерелом народної міфології, а відповідно, додамо, і міфонімів [Бодянський: 28].

Особливо важливим для вивчення фольклорних онімів є таке спостереження Й. Бодянського: пісня не суперечить жодному зі світів – ні ідеальному, ні дійсному, – не віддає перевагу ні першому, ні другому; в ній вони обидва присутні в суворій відповідності, закони обох враховано; в ній усе дихає, усе навіює справжнє життя [Бодянський: 45]. Саме таке розуміння специфіки фольклорного твору, зокрема пісенного, на нашу думку, забезпечує найперспективніший підхід до вивчення фольклорних онімів, що, за спостереженнями сучасних лінгвофольклористів та ономастів, є унікальним поєднанням граничної узагальненості і нерідко (усе це чітко регулюється в кожному із жанрів зокрема) нагальної необхідності конкретного носія. Не менш важливим є також міркування дослідника щодо специфіки народної поезії кожного зі слов'янських народів зокрема [Бодянський: 67-146], бо вивчення ономастичного простору українського фольклору на тлі всеслов'янському у зіставленні з фольклорними іменниками інших слов'ян є, на нашу думку, доволі перспективним напрямом дослідження у фольклорній ономастиці.

Ф. Буслаєв, на протипагу Й. Бодянському, цікавився не пісенним, а епічним фольклором. Серед його праць варто згадати такі: „Об эпических выражениях украинской поэзии” (1850), „Эпическая поэзия” (1851), „Русский народный эпос” (1859), „О народной поэзии в древней русской литературе” (1861), „Русский богатырский эпос” (1862), „Бытовые слои русского эпоса” (1871), які містять як певні інтерпретації передовсім власних найменувань міфічних персонажів фольклору, так і спостереження щодо специфіки фольклорних творів, фольклорної мови, фольклорного слова. До речі, стаття „О народной поэзии в древней русской литературе”, видрукувана 1861 р. в збірнику „Древ-

не-русская народная литература и искусство”, має безпосередній стосунок до викладацької діяльності Ф. Буслаєва: це промова, виголошена ним на урочистих зборах Московського університету 12 січня 1859 року.

Як і Й. Бодянський, Ф. Буслаєв наголошує на вагомості свідчень народної творчості, яка відтворює події, характери в усій життєвій повноті і різноманітності зовнішніх обставин, з усією глибиною і щирістю вірувань і переконань [Буслаєв 1861: 2]. Вивчення фольклору, на його думку, – це дослідження сокровених основ національності [Буслаєв 2003: 89], бо усна народна творчість – це спадок цілого народу [Буслаєв 2003: 148,153], слово цілого народу, глас народу [Буслаєв 2003: 90], вираження його творчого духу [Буслаєв 2003: 93]. Учений, розглядаючи українські історичні пісні, висловлює думку, що їхня мова повинна стати об’єктом наукового вивчення, бо утворення поетичних форм фольклору не залежить від випадковостей особи поета, а разом з мовою, віруваннями та переказами належить цілому народові. Міф, зауважує дослідник, з часом забувається, його місце посідають історичні події та житейські дрібниці, але епічний стиль як зібрання вражень і уявлень, одного разу поставши в мові, і при зміненому змісті поетичного твору приховує давніші натяки на давноминулі вірування, що колись створили народний міф [Буслаєв 2003: 148]. Мова, на думку Ф. Буслаєва (додамо: і фольклорна онімія як її складник), з більшою пружністю утримує в собі давнину порівняно з поетичним змістом казок і пісень, який залежніший від змін долі народу і більш підпорядкований особистій сваволі [Буслаєв 2003: 148]. Така позиція дає змогу вченому, попри зауваження в одній із згаданих вище статей, що оніми в народних переказах не мають жодного змісту і є пізнішими вкрапленнями, шукати в багатьох власних назвах героїчного епосу міфологічної основи. Так, особове ім’я *Ілля* богатиря Муромця Ф. Буслаєв пов’язує з язичницьким богом Перуном [Буслаєв 2003: 102], прізвисько князя Володимира *Красне Сонечко* – з Дажбогом, Сварогом [Буслаєв 2003: 236], найменування міфічних персонажів *Змія Горинича* та *баби Горинянки*, з огляду на їх причетність до ранньої титанічної породи, виводить від апелятива *гора* [Буслаєв 2003: 183-4].

Проте чи не найбільше уваги приділив дослідник назвам річок, які, зважаючи на природні умови Русі, умови побуту наших предків,

стали основою їхніх міфічних уявлень: епос оспівує знамениті ріки, персоніфікуючи їх з богатирями давнішої доби. За іменем кожної з них – низка епічних оповідок: *Дон* і *Дніпро* походять з крові богатиря *Дону* та його дружини *Непри Королевичны*, тобто *Днепры*; так само у фольклорі пояснено походження *Дунаю*, лише замість *Днепры* він одружений з войовничою *Настасьей Королевичной* [Буслаєв 2003: 173-174]; назву ріки *Волхв* пов’язано з найменуванням чарівника *Волхва*, сина міфічного *Словена* [Буслаєв 2003: 174, 318]. На думку Ф. Буслаєва, поселяючись уздовж річок, слов’яни називали їх давніми найменуваннями, можливо, принесеними зі своєї прабатьківщини, що мали апелятивне значення води взагалі. Персоніфікація ж важливих для етносу річок була викликана потребою виділити із загальної маси *безразличних* ?уявлень чітко визначені і точні обриси відомої ріки [Буслаєв 2003: 173].

Учений найменування усіх головних річок слов’ян, а саме: *Сави*, *Драви*, *Одри* чи *Одеру*, *Ра*, *Упи*, *Дону*, *Дунаю*, – кваліфікує як давньоіндоевропейські за походженням, що мають споріднені форми в санскриті у значенні води чи ріки; або ж, вочевидь, походять з давніх індоевропейських коренів, що найкраще збереглися в санскриті. Присутні в мові осетинів донині звукосполучення *дон* і *дун* пов’язані зі значенням води загалом. Таке ж значення вони мали і в мові слов’ян. На підтвердження цієї думки наведено рядки з однієї польської пісні: *за реками... за дунаями* [Буслаєв 2003: 173].

Не можемо обминути увагою ще одне висловлене мимохідь спостереження Ф. Буслаєва. Розмірковуючи над проблемою тісного взаємозв’язку мови і мислення народу (творця фольклорних скарбів), над особливостями мови тих часів, яка була не зовнішнім вираженням, а суттєвим складником цілісної морально-етичної діяльності усього народу, він пише: „Власна назва міста чи якогось урочища змушувала пригадати цілу казку, казка базувалася на переказі, частково історичному, частково міфічному; міф одягався в поетичну форму пісні, пісня звучала на громадському святі, весіллі чи на похороні. Усе відбувалося так, як повелося споконвіку...” [Буслаєв 2003: 25]. Отже, сам про те не здогадуючись, бо наведена цитата була покликана насамперед переконати в традиційності мови фольклору, її здатності зберігати архаїчні елементи і мінімальній залежності від волі окремої особистості,

Ф. Буслаєв зауважив, що конкретний фольклоронім може бути пов'язаний з певним сюжетом, бути його маркером.

Як Й. Бодянський, так і Ф. Буслаєв спробували також пояснити походження етноніма *слов'янин*. Перший з них тлумачить його як похідне від іменника *слово*: слов'яни – „народ словний”, де б вони не були, слово завжди їх супроводжувало, миттєво говорило про них, у ньому вони себе тут же проявляли; довіряли все слову-пісні як найвірнішому, найнадійнішому, єдиному другові й супутнику [Бодянський 1837: 23]. Ф. Буслаєв пов'язує етнонім з легендою про богатиря *Волхва Сеславича*, істоту титанічного, давнього походження, старшого сина *Словена*, від якого начебто і отримали своє ім'я слов'яни [Буслаєв 2003: 175-177].

М. Максимович, перший ректор Київського університету, який поряд з Харківським університетом входив до числа найстаріших вузів на теренах Російської імперії, у праці „Дни и месяцы украинского селянина” наводить, покликаючись на народні перекази з доби язичництва, народні етимології деяких назв свят: *Сухий четвер*, *Русальний тиждень*, *Рахманський Великдень*, казкових героїв (*Котигорошка*), богів (*Ярило* – бог весни, назва якого походить від слова *яро* чи *яр* – весна, від якого узяла початок і назва хліба, що сіють навесні – *ярина*; *Кострубонько* – сама весна, персоніфікована в чоловічій іпостасі, те саме, що й російська *Кострома* та *Ярило* – бог весни). У праці проаналізовано найменування однієї з найулюбленіших казок українців „Про Котигорошка” та виписано давньослов'янсько-давньогрецько-давньоіндійські міфологічні паралелі до імен казкових героїв: *Солнце-мати* (у Чеха Вацерада, сучасника Нестора слов'янська богиня *Летница*) – *Латона*, *Морская пани* / *Лада* – *Венера* – *Лахими*, *Солнце-Царь* – *Дажьбог*. Здійснений огляд дав змогу вченому підсумувати: увійшовши в коло народних руських пісень, звичаїв, вірувань, казок, ми разом з тим неодмінно увійшли в коло міфології; бо у всьому тут яскраво пістріє і дзвінко відлунує пращурівська, язичницька давнина Руської землі, донині нерозгадана, але яку тепер вивчають і спостерігають з належною увагою і розумінням [Максимович 1877].

М. Максимович наводить також паралелі з апелятивною лексикою, засвідченою, наприклад, українським просторіччям (*коструб*, *перун*), і висновкує: імена язичницьких богів, переходячи в загальні

назви, утримували дешицу їхніх властивостей і належностей [Максимович 1877].

Детально розглянувши купальський обряд, учений висловлює припущення про співвіднесення у текстах пісень, які його супроводжують, християнського імені *Ганна* і язичницького *Купала* з одним образом – „водною богинею *Купалою* або *Купальницею*, яку згодом буде названо *Ганною* або *Анною*” [Максимович 1947: 244]. Як і Ф. Буслаєв, щоправда, швидше за нього, М. Максимович зауважив, що у фольклорних текстах з часом язичницькі теоніми було замінено християнськими іменами.

Отже, у працях XIX ст., серед яких переважають етнографічно-фольклористичні, власні назви залучено здебільшого принагідно, їх ще не усвідомлювали як окремий об'єкт дослідження, самостійну смислову сутність, але аналізували насамперед як атрибут персонажа, певного сюжету і навіть жанру. Тільки в деяких випадках здійснено спроби їх етимологічного аналізу, частіше до них зверталися у зв'язку з потребою інтерпретувати той чи той персонаж, нерідко дослідники використовували ономастичний матеріал як додатковий аргумент задекларованих ними думок. Цей „несамостійний, підсобний по відношенню до зацікавлених в ономастиці дисциплін” етап, зрештою, за С. Роспондом, пройшла вся слов'янська ономастика [Роспонд 1962: 11]. Проте з погляду XXI ст. подібні студії можемо кваліфікувати не як підсобний етап, а швидше як перші спроби дослідження фольклорних власних назв у руслі сучасної лінгвокультурологічної парадигми. З огляду на те, що вивчення народнопоетичного слова загалом, а власних назв зокрема у працях університетських викладачів-славістів XIX ст. відбувалося, за сучасною термінологією, у лінгвокультурологічному аспекті, їх цікавили не лише образні, виразові можливості уснопоетичного слова, а й його зв'язки з національною міфологією, світобаченням, історією та культурою. Сьогодні, коли етнолінгвістичні та лінгвофольклористичні дослідження стають усе популярнішими, зроблене ними може відкрити нові підходи (недаремно кажуть, що все нове – це добре забуте старе) у вивченні фольклорних власних назв, оскільки дослідження фольклоронімів з погляду лише ономастики або поетики, вважаємо, не дає цілісного уявлення про сутність, буття власної назви у фольклорному тексті.

ЛІТЕРАТУРА

- Бодянський: Бодянский І. О народной поэзии славянских племенъ. – М., 1837. – 154 с.
- Буслаев 1861: Буслаев Ф. Древне-русская народная литература и искусство / Ф. Буслаев. – Санктпетербург, 1861. – Т. II. – 429 с.
- Буслаев 2003: Буслаев Ф. И. Народный эпос и мифология; сост., вступ. ст., коммент. С. Н. Азбелева. – М.: Высшая школа, 2003. – 400 с.
- Лучик: Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології: Підручник. – К.: ВЦ „Академія”, 2008. – 344 с.
- Максимович 1877: Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина // Собрание сочинений М. А. Максимовича, том II. – Киев, 1877. – Режим доступу: <http://www.bolesmir.ru/index.php?content=text&name=o20&gl=createfirst&PHPSESSID=a5668cc82a7a2df705fbf55d7d7d8fad>
- Максимович 1947: Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина (IV июнь) // Мистецтво. Фольклор. Етнографія: Наукові записки ІМФЕ. – Т. 1. – К.: Вид. АН УРСР, 1947. – С. 220-250.
- Нечуй-Левицький: Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К.: АТ „Обереги”, 1992. – 88 с.
- Роспонд: Роспонд С. Перспективы развития славянской ономастики // Вопросы языкознания. – 1962. - № 4. – С. 9-19.
- Худаш: Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 235 с.

Natalia Kolesnyk. Traditions of folklore onyms studies In eastern slavic linguistics

The article deals with the study of outstanding linguists, professors of Slavic studies in nineteenth century dedicated to the study of popular songs. The main approaches of these scholars have been analysed in terms of proper names studies that are found in folklore texts in context of common Slavic studies and folklore onomastics in particular.

Key words: Slavic studies, folklore, folklore onomastics, folklore proper name.

УДК 811.161.2:373.2

Марія Редька (Тернопіль)

ДЕСКРИПЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СТРУКТУРНИЙ ТИП ОСОБОВИХ НАЙМЕНУВАНЬ, ЗАФІКСОВАНИХ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЧАРІВНИХ КАЗКАХ

У статті проаналізовано структурні типи номінативних одиниць, які функціонують у текстах українських народних чарівних казок. Зокрема, розглянуто специфіку функціонування апелятивів, особових та дескриптивних найменувань як особливого способу номінації казкових персонажів.

Ключові слова: номінативна одиниця, онім, однолексемна назва, полілексемна назва, композит, дескрипція.

Номінативна система української народної чарівної казки є особливою з огляду на специфіку цього фольклорного жанру та архайку побутування текстів. Адже, як стверджує В. Топоров, „українська народна традиція багата архайзмами, а в багатьох випадках зберігає те, що в інших традиціях уже втрачено і може бути відновлене лише внаслідок більш або менш складних реконструкцій” [Топоров: 177].

Називання казкових героїв зумовлено традицією номінації в українській мові та відображенням у найменуваннях міфологічного світогляду. Оскільки для достовірного аналізу важливою є автентичність, то ми опрацювали тексти казок, зібрані та записані у ХІХ ст. В. Гнатюком, О. Кольбергом, С. Руданським, А. Димінським та П. Чубинським у різних ареалах України (Закарпатті, Поділлі, Покутті, Чернігівщині, Київщині, Полтавщині).

Крім етимології, внутрішньої форми та семантичного навантаження казкових найменувань, важливим аспектом є їх структурні типи. У сучасній лінгвістиці простежується зацікавленість семантичними та структурними особливостями мовних одиниць різних рівнів. Мета пропонованої статті – виявити структурні типи

номінативних одиниць (НО), передовсім полілексемних найменувань-deskрипцій, котрі побутують у текстах українських народних чарівних казок і є прикладом архаїчних способів номінації.

Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати, які саме типи представлені у номінативній системі чарівної казки та специфіку їх побутування. На особливу увагу заслуговують особові багатоконпонентні deskриптивні назви, збережені лише у фольклорних текстах окремих жанрів, переважно у казках та замовляннях.

З огляду на активний розвиток ономасіології у сучасній лінгвістиці дослідження давніх способів та механізмів номінації, що збереглися у народнопоетичних творах, є важливим аспектом, який допомагає глибше зрозуміти сучасні процеси називання. Це і визначає актуальність нашого дослідження.

Відповідно до семантико-структурного напрямку ономасіології номінативні одиниці поділяються на лексичні (прості непохідні слова, деривати, композити, юкстапозити, тобто композити дефісного написання), а також складені назви, пропозиційні, представлені реченнями, та дискурсивні, якими є тексти [Селіванова: 514]. Ми послуговуємося термінами однослівні (одноконпонентні, монолексемні) та багатоконпонентні (полілексемні) найменування. Перший із названих типів, монолексемні НО, репрезентують здебільшого антропоніми (*Іван, Францко, Стефан; Ганна, Єва, Маруся*), запозичені з реального іменника, та апелятиви (*брат, син, хлопець, дівчина*), міфоніми (*Гордуб, Змій, Кривий, Льох, Люципер, Ох, Язя*). Полілексемні НО складаються з двох і більше словесних конпонентів. У межах цього класу розмежовуємо композити (*Гонихмарник, Гримоцар, Златокрідлик, Рукомнять, щезби*), юкстапозити (*Ганна-панна, Коньтюфіть-парубок, Крікус-Какус, Товчикаміль-Печиколачі, Ясат-дурень, лихий-необачний, цариця-змія*), структури, близькі до словосполучення (*безщасний Іван, нисмертельний Козьолок*), та ті, що утворені за моделями речення (*той що в воду...; той, що без ніг; той, що без рук*). Такі реченсві конструкції прийнято називати deskрипціями, пропозиційними або описовими структурами. Описові назви здебільшого належать до сфери безонімної, або позаонімної номінації, яка є характерною особливістю номінативної системи саме чарівних казок.

Онімний пласт найменувань репрезентовано одноконпонентними іменами, запозиченими з реального іменника (*Дем'ян, Петро, Стефан*), і власне казковими антропонімами (*Байло, Незнайко, Покотигорошок, Телесик*). Двоконпонентні власні назви містять канонізоване ім'я та семантично виразний означувальний складник (*Іван Богданець, Медвідь Іванко*). Деякі найменування-deskрипції графічно позначені як власні назви (*Сім шкір калита, по коліно борода*), однак за конпонентним складом вони тяжіють до позаонімної номінації. Описові НО поділяються на одиниці реченсвого типу, які здебільшого побудовані за моделлю займенниково-означального речення (*тот, що хмарами гонить; той, що без рук*), та лексикалізовані словосполучення (*дідова дочка; баба-яга, костяна нога*).

В українських чарівних казках згадані полілексемні форми називання є досить поширеними. Саме у таких найменуваннях відображено усю повноту семантико-функціонального значення образу. Як зазначав О. Потебня, „елементарна поетичність мови, тобто образність окремих слів як простих, так і складних, [...] надто мізерна порівняно зі здатністю мови створювати образи зі сполучень слів, як образних, так і не образних” [Потебня: 104]. Зважаючи на специфіку полілексемних номінативних величин, співвідносних із словосполученнями та реченнями, їх необхідно досліджувати із лексикологічного і синтаксичного погляду. Визначаючи час виникнення полілексемних найменувань, Т. Антонюк припускає, що такі формули могли використовуватися ще в антський період, проте пізніше не перебували в активному вжитку [Антонюк: 103]. С. Медвідь-Пахомова також поділяє думку про давність існування багатолексемних антропонічних утворень і вважає, що „багатолексемні найменування були відомі, але перебували на периферії слов'янського антропонімікону і використовувались лише в окремих випадках” [Медвідь-Пахомова: 21]. У зв'язку з цим варто зазначити, що саме чарівна казка, певною мірою відбиваючи архаїчні традиції номінації, підтверджує давність походження аналітичних найменувань.

Дослідники привертають увагу до тих особливостей, які виявляють специфіку номінатем, співвідносних зі словосполученнями. Так, С. Шестакова розглядає словосполучення як один із традиційних

способів номінації у системі власних назв і пояснює активність їх використання на сучасному етапі інтралінгвальними чинниками: тенденцією до експресивності та до максимальної мотивованості мовних одиниць [Шестакова: 102]. Досліджуючи механізми називання ірреального героя, С. Швачко та Л. Яковенко вважають НО, що близькі за структурою до словосполучень, okazіональними утвореннями [Швачко, Яковенко: 173]. Л. Полубиченко та О. Єгорова трактують імена, виражені синтаксичними конструкціями, складними словами (*Жар-птиця, Баба-яга, костяна нога, ніс у стелю вріс*), як поетичні формули [Полубиченко, Єгорова: 8-11]. При творенні полілексемних найменувань реалізовано засіб ампліфікації, що передбачає розширення, доповнення основи деталями [Пропп: 162].

У досліджуваних текстах виявлено полілексемні назви, співвідносні зі словосполученнями, та найменування, утворені за певними реченнєвими моделями. Ідентифікуючи такого типу синтаксичні величини як номінативні одиниці, ми спираємося на їх інтерпретацію, запропоновану В. Лєсковою. Дослідниця застосовує в цьому випадку термін „пропозитивні номени” — „образні вислови, котрі функціонують у мовленні як дублетні одиниці до однослівних найменувань або словосполучень різних структурних типів” [Лєскова: 7].

Поняття пропозиції, запозичене лінгвістами з логіки, використовують у мовознавчій науці стосовно семантики речення чи його частини. І. Штерн, трактуючи пропозицію як один з типів номінації, визначає її як „смісловий інваріант речення, смісловий образ, що описується у реченні; цілісну одиницю репрезентації смислу або образу ситуації, що залишається незмінною за різноманітних перетворень речення” [Штерн: 259]. Н. Гуїванюк пропозицію розглядає як „своєрідний семантичний інваріант кількох мовних засобів, що відображають той самий варіант дійсності (корєферентних засобів)” [Гуїванюк: 176]. Н. Арутюнова тлумачить пропозитивну номінацію як таку, що „властива реченню загалом або окремим його компонентам, котрі характеризують як пропозитивні знаки” [Арутюнова: 299].

Поряд зі згаданим терміном „пропозитивні номени” функціонують також інші, як-от: „deskриптивна номінація”, „deskрипція”. Л. Куриляк визначає deskрипції як „інтродуктивно-

ідентифікаційні номінації, називні одиниці з вказівними словами, означеннями, що позначають об’єкти дійсності, або й інші описові конструкції („той, хто...”, „такий, що...”), що забезпечують правильність та однозначність референції об’єктів, виділяють їх із певної групи найменувань” [Куриляк: 229]. Польська дослідниця І. Беллєрт зауважує, що однозначність референтної віднесеності deskрипцій забезпечується контекстом або мовною конструкцією [Беллєрт: 190-191]. Б. Рассел пропонує розрізняти власне номінації та deskрипції. Дослідник вважає, що будь-які висловлення, які містять вказівки *такий-то, цей, той*, є deskрипцією [Рассел: 52] і трактує термін „deskрипція” у буквальному значенні — опис, описування [Рассел: 42].

У текстах українських чарівних казок переважають найменування, утворені за моделлю складнопідрядного речення. Це здебільшого конструкції на зразок: *той, що...*, *тот, що...*, *єден, що...*, *другий (шестий, четвертий), що...* Семантика таких найменувань яскраво виражає функціональне навантаження образу, а отже, ці одиниці є вмотивованими — *єден, що мече а мече бітарьом, не годен ся наметати* [Гн.: 253], *той, що годен дуже позирати* [Гн.: 253], *четвертий, що скаче а скаче, не годен ся наскакати* [Гн.: 253], *тот, що са не муг находити* [Гн.: 244] та ін. Аналізований матеріал засвідчив варіативність пропозитивних найменувань у межах тексту: *той, що хліб їв а не муг са наїсти / тот, що много їсть / тот, що їв / другий, що їв / тот, що не муг са наїсти* [Гн.: 242-244]. Незважаючи на варіювання аналізованих найменувань, лексичне наповнення таких НО, їх функціональний зміст залишається тим самим.

За моделлю займенниково-означального речення утворено і найменування у казці „Два царевичі” — **той, що без ніг; той, що без рук:** *А царівна, як вони послули, одрубала одному ноги, а другому руки... От брати та пішли на полювання. Той, що без ніг, сів коло комина на даху, а той, що без рук, сів під полом* [Чуб.: II: 105-107]. Поряд із цими описовими формами побутують ідентичні за значенням однослівні найменування — **безрукий, безногий:** *А царівна, як вони послули, одрубала одному ноги, а другому руки. [...] Сів той і поніс його безрукий* [Чуб.: II: 105]; *Прийшли в ліс. — Ну, — каже безногий, старший, — будем тут жити. Побудуємо собі дім. Ламай дерево* [Там само].

Іншу синтаксичну структуру й семантико-функціональну специфіку простежуємо в НО, зафіксованих у збірці О. Кольберга – **Szmyg w lis, Ja za nym, Ja si ne lyszaju**: *Żyd ich pisał na pole, a sam pisał do domu za horivkow. Péred-tym nym sie rozluczyl, zapysaw sobi ych ymena. Perszyj nazywaw si Szmyg w lis, drugyj Ja za nym, a tretyj Ja si ne lyszaju* [Кольб.: 190]. Семантично ці три найменування тісно пов'язані. Тут персонажі номіновані за послідовністю виконання тієї самої дії – шмигнути, яка лексично виражена лише в першій із наведених назв, а в наступних домислюється як імпліцитний семантичний компонент. Ці номінати характеризують учинки дійових осіб і виражають відтінок іронічності. Структурно вони наближені до простих речень специфічної будови. Незважаючи на формальну неповноту окремих реченнєвих назв, вони передають значний пласт інформації.

Отже, на основі дослідження близько 150 номінативних одиниць ми виявили різні структурні типи номінацій персонажів української народної чарівної казки, які кількісно неоднаково репрезентовані у досліджених текстах. Так, однокомпонентні загальні назви складають 68 % від загального обсягу проаналізованих одиниць, власні одно- та багатоконпонентні найменування, серед яких зафіксовано імена, запозичені з реального іменника, та власне казкові антропоніми та міфоніми – 15 %, найменування-описи – 17 %. Щодо семантико-функціонального навантаження, то різні за структурою найменування репрезентують того самого казкового персонажа по-іншому з огляду на характеризуючу функцію семантично навантажених номінативів у фольклорних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонюк: Антонюк Т. Пропріальна номінація персонажів у романі Р. Іванченко „Отрута для княгині” // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ. – Ч. 1. – Вип. 1 (9). – 2003. – С. 102-105.
- Арутюнова: Арутюнова Н. Синтаксис // Общее языкознание: Внутренняя структура слова. – М.: Наука, 1972. – С. 256-343.
- Беллерт: Беллерт И. Об одном условии связности текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Вип. 8. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 172-207.

- Гуйванюк: Гуйванюк Н. Номінативна деривація і кореферентність синтаксичних одиниць // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 276-277. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 174-179.
- Куриляк: Куриляк Л. Описи у референційно тотожних відношеннях номінативних текстових одиниць // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 1 (13). – С. 227-241.
- Лескова: Лескова В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1991. – 21 с.
- Медвідь-Пахомова: Медвідь-Пахомова С. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімійної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
- Полубиченко, Егорова: Полубиченко Л., Егорова О. Традиционные формулы народной сказки как отражение национального менталитета // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 1. – С. 7-22.
- Потебня: Потебня А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
- Проп: Проп В. Трансформация волшебных сказок // Фольклор и действительность: Избранные статьи. – М.: Наука, 1976. – С. 153-173.
- Рассел: Рассел Б. Описи // Новое в зарубежной лингвистике. – Вип. 13. Логика и лингвистика [Проблемы референции]. – М.: Прогресс, 1982. – С. 41-54.
- Селіванова: Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
- Топоров: Топоров В. Світове дерево: універсальний образ міфопоетичної свідомості // Всесвіт. – 1977. – № 6. – С. 176-193.
- Шестакова: Шестакова С. Переосмислення словосполучень як один із способів номінації в системі власних назв // Українська мова. – № 2. – 2005. – С. 98-102.
- Швачко: Швачко С., Яковенко Л. Механізми називання ірреального героя // Шоста республіканська ономастична конференція: Тези доповідей та повідомлень. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. – Одеса, 1990. – С. 173-174.
- Штерн: Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К.: Арт ЕК, 1998. – 335 с.
- ДЖЕРЕЛА
- Гн.: Гнатюк В. Казки Закарпаття / Упоряд., підготовка текстів, вступ. стаття, приміт. та словник І. Хланти. – Ужгород: Карпати, 2001. – 382 с.
- Левч.: Казки та оповідання з Поділля в записках 1850-1860 років. Вип. I-II / Упоряд. М. Левченко. – Київ: друкарня Української Академії Наук, 1928. – 598 с.

Рудч.: Народные южнорусские сказки, вып. I-II. Издал И. Рудченко. – Київ, 1869-1870. – 216 с., 210 с.

Чуб.: Чубинський П. Українські народні казки: У 2 томах. – Київ-Відень-Львів: В-во „Чайка”. – 172 с., 202 с.

Кольб.: Kolberg O. Dzieła wszystkie. Obrazy etnograficzne. Pokucie. Część IV. T. 32. – Wrocław: Ludowa spółdzielnia wydawnicza. Polskie wydawnictwo muzyczne, 1962. – 328 s.

Mariya Redkva. The descriptive unit as special structural types of the personal names in Ukrainian folk magic tales

The structural types of nominative units in the texts of Ukrainian folk magic tales are analysed in this article. We pay attention to using of appellatives, proper names, descriptive units as the especial way of nomination of the tale characters.

Key words: nominative unit, onym, monolexical name, polylexical name, composite word, descriptive unit.

УДК 81.367.7

Галина Панчук (Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ ІМЕНУВАННЯ ОСІБ У СТРЕЛЕЦЬКИХ ПІСНЯХ ЛЕВКА ЛЕПКОГО

Стаття присвячена аналізу системи іменування осіб у пісенній творчості Левка Лепкого. Встановлено їх специфіку та навантаження у номінаційному полі, з'ясовано також основні теми номінацій осіб.

Ключові слова: назви осіб, номінаційне поле, система номінацій.

У ліричній поезії, де, як правило, відсутнє безпосереднє називання імен персонажів у прямому значенні цього терміна, власні назви вживаються зовсім не так, як у прозі. На „закон безіменності” у ліриці звернула увагу О.Фонякова, одночасно зазначивши, що поряд із цим діє прямо протилежна тенденція – свідомо концентрація, насичення поетичного тексту власними іменами [Фонякова: 72-81]. Власні назви відсутні частково тоді, коли апелятивне іменування

інформативніше від пропріального, оскільки воно чіткіше виражає сутність зображуваного. Досліджуючи ономастикон художнього тексту, неодмінно стикаємося з проблемою *номінації, номінаційного поля*. Сутність номінаційного поля чітко викладено у праці „Українська літературна ономастика: взаємозв'язки і паралелі поетики” Т. Немировської, О. Немировської [Немировська: 63]

Об'єктом дослідження ми обрали іменування осіб у стрілецьких піснях Левка Лепкого.

Антропонімний матеріал почерпнуто нами з 23 віршів-пісень Левка Лепкого. У ньому засвідчено: 8 власних імен, 50 заміників імені, 14 апелятивних означень особи, 2 безіменні назви.

Безперечно, що заміники імені та безіменність – важливі складові художнього тексту, особливо коли він має народну основу. Вони допомагають розширити синонімний ряд найменувань персонажів певного твору в уяві кожного з читачів. Крім того, будь-яке називання героя може модифікуватися як семантично, так і словотвірно, залежно від внутрішнього сюжету художнього тексту. Оскільки основною темою поезій у Левка Лепкого є стрілецька, представлена у таких піснях: „Коби скоріше з гір Карпатів“, „Гей, там у Вільхівці“, „Бо війна війною“, „Група „Схід“, „Ми підемо вперед“, „Іхав стрілець на війноньку“, „Ой видно село“; рідше любовна, висвітлена у піснях-романсах: „Накрила нічка“, „Масва нічка“, „Казала дівчина“, „Фіалки сині“, „Несися, мій смутку“, „Ой був то раз веселий час“, „Ішов відважний гайовий“, „Прощаюсь, ангеле, з тобою“; а також сатирично-гумористична: „Горобці“, „Блоха“, тому автор відповідно до тематики поезій інтуїтивно чи цілеспрямовано підбирає певні групи антропонімів.

Так у пісні „Ой поїхав стрілець” можемо виділити такі номінаційні одиниці для позначення лексеми *стрілець*: **стрілець, молодий стрілець, стрілець січовий, товариш, стрільчик, що вбитий лежав, син, син мій, рідний син, рідная дитина**. Попри те, що у цій пісні центральним персонажем є стрілець, який загинув на війні, тут же є й інші ліричні герої. Це *вірні друзі, старенький батько, його дружина, молода дівчина*. Вони вводяться у художній простір поступово, оплакують близьку їм людину, тим самими створюючи оцінку характеристику головного героя, визначаючи його значення

для сім'ї (див. Рис. 1). Водночас окреслюється головна думка пісні: війна забирає молоде життя і приносить горе родині стрільця.

Рис.1. Антропономіаційне гніздо з лексемою „стрілець“

Не менш цікавою в плані реалізації номінаційного поля назви особи є пісня „Ішов відважний гайовий”. Крім лексем *відважний гайовий, милий*, активно вводиться займенник *він*. Як зауважує В. Кухаренко, займенник через свою лексико-семантичну недостатність легко семантизується, заповнюючи свої пусті ємності контекстуальним смислом [Кухаренко: 37]. Неодноразовий повтор займенника (*він виміряв, він вистрілив...*) надає йому відповідної контекстуальної оцінки, провокує розгортання читачької думки.

Ліричний герой *дівчина* представлена таким колом назв: *мила, дівчинонька така гарна, як зіронька*.

У ліричного героя пісні „Фіалки сині” *хтось* украв дівчину, і він сильно страждає, увесь час пригадуючи їхнє п'янке кохання, незабутню ніч і неземну красу коханої. Цей художній мікросвіт виглядає так:

ліричний герой (я, хтось) - дівчина любя,

коси, коси мої, любі, лиця мої, очі мої, гей чорні коси, раю мій.

Вживання неозначеного займенника *хтось* передає ряд конотацій: це і жаль за втраченим, і надія, бо, ймовірно, ліричний герой знає, хто цей *хтось*.

Як бачимо, тут характерна і безіменна названість, реалізована лише описовими зворотами, які дозволяють розкрити читачеві образ любої, акцентуючи увагу на зовнішності дівчини й захопленні нею ліричним героєм. У пісні „Гей там у Вільхівці” показано кохання *дівчини (дівчиноньки) і хорунжого*. У міру розгортання внутрішнього сюжету – воєнних подій – автор конкретизує його прізвище – *Черник*, порівнюючи *рідного* героя (на це вказує займенник *наш*) із *левом*, вказуючи цим на стійкість, силу і мужність хлопця.

Показовою у плані реалізації апелятивів та власних імен виступає пісня „Бо війна війною”. Обидва герої – *Цяпка і пан сотник* – знаходяться у Божій волі. *Цяпка* – сміливий, кмітливий, войовничий (прототип Цяпки Скоропади). *Пан сотник* не до ладу веде своє військо, і на нього спрямована сатира. Тому, мабуть, Левко Лепкий обмежується лише апелятивом.

Розлука милої дівчини із січовим стрільцем зображена у пісні „Колись, дівчино мила”. Номінаційне поле у пісні представлене такими назвами: *дівчина мила, дівчина, єдина – січовий стрілець*.

Це типова на той час ситуація, спричинена воєнними діями, — тому немає потреби авторові називати ім'я дівчини та січового стрільця.

Цікавою є група назв „наслідків” від кохання дівчини й „безіменного” героя у пародії на вище згадану пісню. Отже, номінаційне поле пісні „Соловейко” – *дівчина + „безіменний герой” (я)*

У них народилося: *мале (дитя) – маленький соловейко – маленьке – батяр*.

Субстантивовані іменники, сполучення прикметника з іменником у переносному значенні, загальний іменник із відтінком зневажливості втілюють поширену в житті ситуацію, що й формує тему цієї пародії.

Привертає увагу алегорична, повчально-гумористична пісня „Горобці”.

Два сірі горобці, тобто хлопці, пожертвували дружбою заради *молодої пташини* – дівчини. Звідси мораль: не варто двом одночасно закохуватися в одну дівчину.

Рис. 2. Система назв осіб у пісні „Горобці”

два сірі горобці

приятелі сердечні — гарненькі, чепурненькі

друзьки

пташина-горобчина — пташина молода

хлопці-молодці — дівчина одна

Як бачимо, у розглянутих поезіях домінують замітники імені та апелятивні означення особи.

Власні особові назви (разом з апелятивами) засвідчені у сатирично-гумористичній пісні „Блоха”. Тут наявні такі образи, як *Предвічний сотворитель (Бог), блоха, пан Кібель і пан Маньо, мамця, до якої поспішає Маньо, капітан, Семен Партика, професор на катедрі*.

Своєрідною є власна описова назва *Великий Комтур* в однойменній пісні. У 1917 році УСС створили у своєму Вишколі і Коші „Закон (товариство) Лицарів Залізної Остроги”. Після гімну збір співав пісню „Хай живе Великий Комтур” (голова товариства).

У стрілецьких піснях Левка Лепкого домінують замітники імені, до того ж деякі з них (стрілець, рідна дитина) повторюються у

багатьох художніх текстах. Це зумовлено тим, що пісні-поезії мають народну основу і спрямовані на типізацію персонажів, які брали участь у визвольних змаганнях, оскільки у них (персонажах) відображені основні національні риси українського народу.

Отже, у поетично-пісенній творчості Левка Лепкого головну роль відіграють не власні імена, а замітники імені та апелятивні означення осіб, які є невіддільними від канви художнього твору, творять єдине цілісне уявлення про смисловий та емоційний бік поезії Л. Лепкого. Уся творчість цього митця була спрямована на показ воєнної дійсності – січового стрілецтва, нещасливого кохання, ностальгії за втраченим коханням, спричиненим війною. Саме цим пояснюється наявність у поезії Внаслідок цього знаходимо багато випадків використання назв людей *мила, милий, дівчина-дівчинонька, люба, кохана, рідна; стрілець-стрільчик, молодий стрілець, січовий стрілець; хорунжий, сотник, курат, професор, капітан* та ін., тобто – заміників імен й апелятивних означень особи, які можуть неодноразово використовуватися в одному і тому ж мікроконтексті або ж переноситися в інший. Назви *Бога чи інших божеств* використано в поезії Л. Лепкого вкрай рідко – лише тричі: *Бог, ангел* (на позначення коханої), *Предвічний сотворитель*.

Осягнути художній світ поета, його стиль, зокрема оцінити майстерність використання ним різноманітних засобів означення явищ дійсності, переживань і почуттів, поглядів на світ, долю, сенс існування людини та її місце в особистому та суспільному житті, а також культури й побуту народу допоможе лише ретельне вивчення творчої особистості митця та складових її компонентів. Адже поезія – це суб’єктивне вираження об’єктивного світу, це „інакомовлення” й „інакомислення” для кожного читача: саме він має зрозуміти для себе увесь зміст уведення тих чи інших ліричних героїв у художній твір, називання або неназивання їх іменами, роль останніх у розкритті основної думки поетичного твору.

ЛІТЕРАТУРА

Кухаренко: Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. – Вінниця, 2004. – 192 с.
Немировська: Немировська О. Ф., Немировська Т. В. Українська літературна ономастика: взаємозв’язки і паралелі поезики // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв’язки. – К.: 1992. – 163 с.

Фонякова: Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. – Л.: 1990. – 104 с.

Чуєш, брате мій... Стрілецькі пісні Левка Лепкого. – Тернопіль, 1990. – 21 с.

Halyna Panchuk. Features in the naming of shooting songs Levko Lepkyu's

The paper analyzes the system of naming people in the Levko Lepkyi's songs. Determined its specificity and components' roles of nominating field. Found out the main themes of nominations.

Key words: names of persones, nominating field, nominations system.

УДК 811.133.1'373.23: 82-91

Наталя Космацька (Львів)

МОВНА ГРА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОСОБОВИХ ІМЕН У КОМІКСАХ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІЇ „ASTERIX”)

У статті досліджуються засоби утворення особових імен у французьких коміксах. Проаналізовано семантичні та словотвірні особливості імен-оказіоналізмів, виявлено їх основні тематичні групи. Визначено види мовної гри, що використовуються у процесі комісного онімотворення.

Ключові слова: особове ім'я, оказіоналізм, комікс, каламбур, омонімія, полісемія.

Однією з найважливіших функцій антропонімів у художньому творі, що суттєво відрізняє літературні імена від реальних, є їх характеристична роль. Будь-який літературний твір, а особливо гумористичного спрямування, містить штучно створені власні імена, які є авторськими оказіоналізмами. Предметом дослідження пропонованої статті стали оказіональні антропоніми, які номінують і

характеризують персонажів французьких коміксів. Мета нашої розвідки полягає в описі лексичних і граматичних засобів мови, якими послуговуються автори для творення особових імен у серії „Astérix”, яка виступає об'єктом аналізу.

Оказіональність коміксних онімів проявляється як на рівні семантики, так і на рівні словотворення. Вигадані імена мають значеннєвий характер і описують свого носія за його внутрішніми й зовнішніми характеристиками, родом його діяльності, рідше – соціальним статусом, будучи в одних випадках метафоричним, в інших – метонімічним перенесенням назв. Вираження властивої індивіду особливості при цьому може носити як імпліцитний (через конотації та асоціації), так і експліцитний характер. Основою для утворення аналізованих антропонімів виступає апелятивна термінологічна лексика різних галузей наук: хімії (aniline), медицини (amnésique), мовознавства (monosyllabique, linguistique), косметології (mise en plis), кулінарії (gin-fizz), мистецтва (maestria, tragi-comique), архітектури (cathédrale gothique, obélisque), інформатики (carte à puce, informatique), страхування (assurance tous risques), друкарства (obèle, astérisque), швацтва (falbala) тощо.

Абсолютна новизна форми, притаманна оказіоналізмам як таким, в онімах серії „Astérix” проявляється у загальному використанні типових суфіксів, за незначною кількістю винятків, на позначення різних культур. Взявши за зразок ім'я галльського предка Vercingétorix, символа опору римським загарбникам, автори закінчують усі чоловічі імена галлів на -ix, жіночі – на -ine або -a; єгиптян позначають суфіксом -is; євреїв – кінцевим -é. За зразком створення латинських імен (у називному відмінку) римські прізвища отримують суфікс -us, що становить для них значну перевагу, оскільки у французькій мові існує велика кількість слів, які графічно і/або фонетично закінчуються цим суфіксом. Виходячи з цього принципу, автори надають коміксним персонажам імена з готових загальних іменників, прикметників та дієслів, що містять однорідні вclusions.

Штучно створені власні назви серії в усіх випадках є семантичною грою слів, каламбуром. Це мовне явище в іменах-оказіоналізмах проявляється на двох рівнях: омонімічному варіюванні загальної та власної назви і на полісемії апелятива, що лежить в основі особового

імені. Найчастіше автор „грає іменем особовим та загальним” [Wilmet: 11].

Залежно від ознаки, покладеної в основу мотивації, та її актуалізації, всі антропоніми серії, які відзначаються однозначністю прочитання, поділяються на п'ять груп. Перша, найчисельніша, складається з вмотивованих оказіональних онімів, що використовуються на позначення сутності носія імені. Зазвичай такі імена є зредукованими й синтезованими в одне слово різного роду синтаксичними конструкціями. Наприклад, онім *Abraracourcix* походить від словосполучення *à bras raccourcis* (засукавши рукава; з усієї сили, на всю міць – *тут і далі переклад за* [Lingvo 12]). Його носій – беззаперечний глава галльського села, який усе робить „на всю міць”: бореться й воює, веселиться і святкує. Єгипетський шпигун *Ginfis* – маленький на зріст та дуже емоційний, його „шипучий” характер відповідає етимології його імені: *англ. fizz* означає „шипіння, свист” (*Astérix et Cléopâtre*). *Tullius Détritus* (*détritus* – відходи, сміття) відповідно до свого імені є „відходом” суспільства (він – в'язень) і залишає по собі лише „бруд та сміття”, оскільки сіє розбрат усюди, де з'являється: у в'язниці, серед сенаторів, на кораблі і навіть серед приязних жителів галльського села непокірних (*La Zizanie*).

Імена *Assurancetourix* та *Bonusmalus* є результатом згортання виразів на позначення видів автомобільного страхування *assurance tous risques* та *bonus-malus* відповідно, хоча жоден з персонажів не має відношення ні до автомобілів (яких на той час – 50 р. до н. е. – ще й не могло існувати), ні до механіки загалом. Однак, у кожному випадку можна простежити певний семантичний натяк. Так, *Assurancetourix*, сільський бард з жажливим голосом (хоча сам переконаний у своєму таланті), щоразу забезпечує своїм співом відступ ворога. *Bonusmalus*, префект, – ідеальний зрадник та боягуз, як і більшість страхових розрахункових обіцянок (*Astérix et Latraviata*).

Другу групу складають значущі імена на позначення зовнішньої характеристики носія імені. Це, передовсім, *Falbala* – молода галліяка, вродлива й зі смаком одягнена. В основі її імені лежить іменник *falbala* (*заст.* оборка, волан); він номінує єдину жінку в серії, яка носить спідницю з оборкою (*La galère d'Obélix* та *Astérix et Latraviata*). Інший онім цієї підгрупи походить від вільного словосполучення *barbe rouge* (червона борода): *Barbe-Rouge*, глава піратів, дійсно носить

бороду червоного кольору. Логічним є й ім'я старійшини села – *Agescanopix*, утворене злиттям елементів фразеологізму *âge canonique* (канонічний вік (старший 40 років)).

Третю групу становлять вмотивовані антропоніми на позначення роду занять героя. Такими можна вважати імена *Informatix* (*informatique* – інформатика; інформаційний), *Amnésix* (*amnésique* – що втратив пам'ять, страждаючий амнезією) та *mlle Boufiltre* (*bout filtre* – фільтруючий мундштук). *Informatix* є інформативно містким для Панорамікса, сільського друїда: він розповідає різні цікавинки про майбутнє жреців (*Le devin*). *Amnésix* – галльський друїд, який спеціалізується на тих, хто втратив пам'ять, а панянка *Boufiltre* працює його помічницею: вона зустрічає, „фільтрує” клієнтів, які приходять по допомогу (*Le combat des chefs*).

Серед коміксних онімів виділяються особові імена з прихованою мотивацією, коли денотативне значення загальної назви не відповідає ролі персонажа з омонімічним іменем. Численні терміноназви рослинного світу, кулінарії, медикаментів і т.п. не мають жодного відношення до професійної зайнятості героя у тексті, чи навіть контрастують з нею. Такі імена входять до четвертої групи. Так, ім'я *Tragicomix* викликає асоціації з театральним мистецтвом, з чимось сумним і смішним одночасно. У коміксі – це комерсант, приємний зовні, розумний, статний (*Astérix et Latraviata*). Ім'я єгиптянина *Misenplis* має в основі косметологічний термін *mise en plis* (укладка волосся, холодна завивка), тоді як у дійсності – це писар, який володіє усіма живими мовами, з абсолютно прямим коротким волоссям. Його ім'я не має жодного відношення ні до його зовнішнього вигляду, ні до роду його занять (*Astérix et Cléopâtre*). Прихованою є й мотивація особових імен усіх працівників Обелікса, найнятих на роботу в кар'єрі для виготовлення менгірів в «*Obélix et Compagnie*»: *Analgséix*, *Petitélégrafix*, *Arrierboutix*, *Harenbaltix*, *Linguistix*, *Monosyllabix*. Ще більше невмотивованими виглядають імена галльських хлопчиків *Catédralgotix* та *Industrichimix* в альбомі „*Le combat des chefs*”.

У коміксах присутні словесні фігури, які базуються на відношеннях протилежності – антифразиси, що проявляються в стилістичній фігурі іронії, які ми віднесли до п'ятої групи однозначних імен. Ефект прийому іронічного слововживання ґрунтується на семантичному зсуві у слові, що викликаний

контекстом: слово виступає у двох планах, продовжуючи зберігати своє словникове значення й одержуючи в той же час нове смислове наповнення, протилежне загальноприйнятому. Такі слововживання ніби заперечують ті якості номіната, які повинні виходити із значення слів, що його характеризують. Зокрема, на антифразисі побудовані жіночі імена *Bonemine* (*bonne mine* – привітний вигляд, симпатична зовнішність) та *Aniline* (*aniline* – хім. анілін). Перша з них має не дуже привітний та доброзичливий вигляд, вона здебільшого чимось невдоволена. *Aniline* – жінка-годувальниця, няня. Так само персонаж на ім'я *Distributiondéprix* (*distribution des prix* – роздача премій, нагород), який, відповідно до імені, мав би роздавати премії та інші винагороди. Натомість, із-за цього вдаваного експерта з кінних перегонів, головні герої втрачають і те, що мали (*Astérix et le chaudron*). Онім *Pacotéalargus* побудований на основі просторічного фразеологізму *être coté à l'argus* – 1) бути ще не дуже старим; 2) бути в ціні, ще котируватися (цінитися). Заперечна частка *pas* надає значення „уже стара людина”. У коміксі персонаж на ім'я *Pacotéalargus* є молодим і найсильнішим з охоронців (*Astérix et Cléopâtre*).

Характеристичний онім потребує від читача усвідомлення смислу його внутрішньої форми й сприйняття його образності, оскільки „власне ім'я може бути наповнене, розширене, спресоване (скомпресоване) у шпарині семічного каркасу нескінченністю додавань” [Vivier: 141]. Велика кількість омонімічних значень доповнюють і збагачують власне ім'я, надаючи читачеві орієнтирів, необхідних для розуміння/сприймання персонажу. Полісемічними характеристиками виділяються імена головних героїв – Астерікса та Обелікса, кожне з яких трактується по-різному із-за розбіжних варіантів їхнього походження. Антропонім *Astérix* можна трактувати як похідне від *astérisque* („зірочка”) – типографічний знак *, яким позначається в тексті відсилання до примітки внизу сторінки. Або ж як „король зірок” від *грец.* *aster* (зірка) + *кельт.* „*rix*” (король). У будь-якому випадку це ім'я має кореневою семою „зірка” – як астрологічне світило (розуміємо як промінчик, світло, маячок, який вказує шлях). Незважаючи на свій гротескний зовнішній вигляд, герой з цим іменем – безстрашний і сміливий воїн, який починає діяти тільки після ретельного обдумування й підготовки. Усі важливі питання в

галльському селі вирішуються за його участі, і тільки *Astérix* спроможний знайти вдалий вихід із найскрутнішої ситуації.

Ім'я *Obélix* побудоване на основі видавничого терміну *obèle* – *icm.* обель (типографічний знак, яким відмічали в рукописі неясне місце або інтерполяцію). У коміксі, Обелікс – щирий друг Астерікса, що й зумовило вибір твірної основи: лише імена цих двох протагоністів серії мотивовані термінами видавничої справи. Прозорішим, однак, є інше пояснення походження імені *Obélix*, а саме – *obélisque* (обеліск) – з *грец.* пам'ятник, побудований у вигляді гранованого стовпа, що звужується вгорі. У текстах коміксу Обелікс займається отісуванням та постачанням менгірів, які в наш час вважаються доісторичними пам'ятниками.

На вживанні особистого імені та зіткненні денотативного і контекстуального значень слів, кожне з яких реалізується в коміксі, побудовані антропоніми *Maestria*, *Numérobis*, *Tadevirus* та деякі інші. Французькою, „*maestria*” означає 1) *мист.* майстерність 2) *розм.* кмітливість і жвавість у справі; латинською, „*magister*” – це „начальник; учитель; керівник”. *Maestria* є і майстерною, і кмітливою в реалізації своїх задумів. Це – шкільна вчителька і прихований керівник жіночої частини жителів галльського села (*La rose et le glaive*). *Numérobis*, єгипетський архітектор, наділений таким іменем, мабуть, з двох причин: він є найкращим у своїй справі (тобто у нього гарні роботи, їх можна виконувати на біс), але вони далеко недосконалі, й інша людина – Панорамікс – переробляє креслення (подвійна робота) (*Astérix et Cléopâtre*).

Ім'я *Tadevirus* має кілька тлумачень на основі полісемії лексеми „*virus*” (← *лат.* яд(овитість); сморід; смердота) – *франц.* 1) вірус 2) *заст.* зараза 3) *перен.* пристрасть до ч-н; криза, ускладнення; зараза. Це також семантичний каламбур із заміною одного елемента фразеологізму: *tas de salauds!* (негідники!) → *tas de virus* (зарази!). Декуріон, який носить це ім'я, хоче допомогти центуріонові (з добрими намірами), проте його «поради» щоразу мають невдалий результат, а, отже, й невдоволення ним начальства (*Le grand Fossé*). Багатозначністю сприйняття вирізняються й імена рекурентних персонажів серії – піратів. *Triple-Patte* – старий одноногий пірат, що опирається на ціпок і регулярно декламує латинські цитати. Його ім'я побудоване на полісемії ад'єктива *triple*, яке має наступні словникові

значення: 1) потрійний; 2) *показник інтенсивності*. У першому значенні онім „Потрійна Лапа” є іронічним вживанням, адже герой має лише одну ногу й ціпок. У другому випадку ім’я розуміється негативно як, наприклад, „Архілапа” чи „Суперлапа”. Коміксонім *Baba* базується на полісемії апелятива *baba*, як, по-перше, кулінарний термін „баба”, по-друге, арготичне „зад” і, по-третє, характеристичне „спокійна, незлобива людина”. *Baba* – пірат, що завжди знаходиться на посту, якому час від часу набридає його заняття, проте він ніколи не суперечить і не сердиться.

Вагоме місце у творенні антропонімних номінацій коміксу посідають граматичні каламбури. За їх допомогою створюють власні імена з подвійним значенням, внутрішня форма яких сприймається одночасно як речення, і як іменник. Антропоніми граматично-каламбурного типу можуть базуватись на різних формах простого речення: стверджувальній *Tumehéris* (*tu me hérisses*), заперечній *Hyapados* (*y'a pas d'os*), питальній *Keskonrix* (*qu'est-ce-qu'on risque*), спонукальній *Garotiphus* (*gare au typhus*), а також речень-фразеологізмів *Motussébouchecousus* (*motus et bouche cousue*) та звертання *Amonbofis* (*Ah ! Mon beau fils*).

Власні імена, побудовані на основі граматичного каламбуру, – це назви, що поєднують у собі двопланову семантику на рівні апелятивів, які входять до складу okazіonalізму. Онім *Motussébouchecousus* походить від ідіоматичного звороту *motus et bouche cousue*. Окремо, елементи фразеологізму мають словникове значення „рухайся (з *лат.*) + *фр.* зі зшитим ротом”. Декуріон, який носить це ім’я, говорить дуже авторитарним тоном, його накази сприймаються як „іди й виконуй, і нічого не питай!” (*Astérix et Latraviata*). Капітан корабля *Tumehéris* (*tu me hérisses* – ти мене виводиш з себе) насправді є дуже спокійним і вправним, він нікого не дратує (*Astérix et Cléopâtre*). *Hyapados* – атлант, верховний жрець Атлантиди. Ім’я, яке походить від фразеологізму *il y a un os!* (*розм.* трудність, перешкода, вжите в заперечній формі) характеризує людину, якій не страшні жодні перешкоди. Цивілізація Атлантиди представлена набагато розвинутішою й давнішою, ніж зображуваний у коміксах світ галло-римської епохи (*La galère d'Obélix*).

Серед значеннєвих імен, утворених на основі граматичного каламбуру, виділяються okazіonalізми з полісемічною наповненістю

апелятивів. *Amonbofis* – єгипетський архітектор, чие ім’я побудоване на багатозначності еліптичного речення „*Ah ! Mon beau fils*”, що полягає у грі слів на основі виразів *mon fils* – мій хлопчику, синочку (у звертанні) та *beau fils* – молодий франт (з підкреслено витонченими манерами). Його ім’я можна зрозуміти з позитивною конотацією – напр., як „О, мій прекрасний сину!” або ж іронічно „Ну й що, дженджику?”. *Amonbofis* є негативним персонажем, який створює найвишуканіші, проте марні перешкоди своєму суперникові в його роботі, тому доречнішим буде другий варіант інтерпретації оніма *Amonbofis* („молодий франт”) (*Astérix et Cléopâtre*).

Garotiphus є римським центуріоном. У прямому значенні його ім’я-речення сприймається як „бережись тифу” від *франц.* *gare au typhus*. Якщо заглянути глибше в етимологію іменника, то з першоджерела *typhus* має інше значення: *грец.* гординя, пиха, тобто в онім *Garotiphus* закладено значення „стережись гордині, не величайся”. Цей фізично здоровий центуріон боїться начальства, а підлеглих зневажає (*Astérix et Latraviata*). *Keskonrix* є транскрипцією „*qu'est-ce-qu'on risque*”. Це ім’я трактується по-різному на основі полісемії звороту *qu'est-ce-que*, яке може вживатися в ролі питального займенника або ж у значенні вигукової частки. Отже, в першому випадку, ім’я розуміємо як „чим ми ризикуємо?”. У другому – „як ми ризикували!”, „на що ми відважились!”. На жаль, контекст не дає можливості виявити істинного значення цього імені, яким назвали галльського хлопчика (*Astérix et Cléopâtre*).

Таким чином, okazіonalісні антропоніми найменування у текстах коміксів є результатом цілеспрямованої творчої діяльності їхнього автора. Особові імена створюються на основі загальних слів, їх сполук, сталих виразів, фраз. У більшості випадків певним чином обігрується форма слова. Відапелятивні власні назви вказують на ознаки-характеристики номіната безпосередньо, опосередковано або прямопротилежно. Каламбурні оніми зобов’язують адресата вчитувати нашарування смислу, відкривати подвійне сприйняття. Оскільки омонімічні знаки можуть вживатися і як загальні, і як власні назви, то зазвичай саме контекст дає змогу визначити граматичну категорію імені. Актуалізоване особове ім’я, взаємодіючи з найближчим, мінімальним, контекстом та цілим твором, набуває складних асоціацій і конотацій. Домінантними функціями найменувань осіб в аналізованих текстах є номінативно-ідентифікаційна, характеристична та темпорально-локалізаційна, які притаманні кожному антропоніму.

ЛІТЕРАТУРА

- Vivier: Vivier C., Loudcher J.-F., Dietschy P. Le pouvoir des noms propres dans l'ouvrage de Géo-Charles primé aux J. O. de 1924// Science et motricité. – Montpellier, 2/2004 – no 52 – P. 141-161.
- Wilmet: Wilmet M. Le nom propre en linguistique et en littérature. – Bruxelles : Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique, 1995.
- Lingvo 12: ABBYY Lingvo 12. Електронний словник, 2007.

ФАКТОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА:

- Astérix et Cléopâtre: Goscinny R., Uderzo A. Astérix et Cléopâtre. – P.: Hachette, 2000.
- Astérix et le chaudron: Goscinny R., Uderzo A. Astérix et le chaudron. – P.: Hachette, 1999.
- Astérix et Latraviata: Uderzo A. Astérix et Latraviata. – P.: Les Editions Albert René, 2001.
- La Galère d'Obélix: Uderzo A. La Galère d'Obélix. – P.: Les Editions Albert René, 1996.
- La Rose et le Glaive: Uderzo A. La Rose et le Glaive. – P.: Les Editions Albert René, 1991.
- La Zizanie: Goscinny R., Uderzo A. La Zizanie. – P.: Hachette, 1999.
- Le Combat des Chefs: Goscinny R., Uderzo A. Le Combat des Chefs. – P.: Hachette, 1999.
- Le Devin: Goscinny R., Uderzo A. Le Devin. – P.: Hachette, 2000.
- Le Grand Fossé: Uderzo A. Le Grand Fossé. – P.: Les Editions Albert René, 1980.
- Obélix et compagnie: Goscinny R., Uderzo A. Obélix et compagnie. – P.: Hachette, 1999.

Natalya Kosmatska. Wordplay as a means of creation of proper names in french comics

The article is dedicated to ways of proper names' formation in french comics. The semantic and derivational peculiarities of occasional names are analysed. The main patterns of wordplay creating comics' onyms are detected.

Key words: proper name, comics, occasional name, wordplay, homonymy, polysemy.

УДК 811. 161. 242

Інна Волянчук (Кременець)

ОЙКОНІМІЯ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ XVI ст.

У статті здійснено семантико-словотвірний аналіз ойконімів Північної Тернопільщини XVI ст.; а також показано продуктивність основних словотвірних моделей цього періоду.

Ключові слова: ойконім, деривація, модель.

Починаючи з кінця XV ст., Південна Волинь (інакше Північна Тернопільщина) перебувала в зоні постійних нападів татар, які суттєво впливали на демографічне обличчя краю того часу: нерівномірна густота заселення території, наявність великої кількості пустих селищ. У першій половині XVI ст. на досліджуваній нами території було дев'ять замків у містах Вербовець, Вишневець, Збараж, Колодно, Кременець, Ожогівці або Новий Збараж, Передмірка, Шумбар, Шумськ, а в другій половині цього ж віку – уже сімнадцять: Андріїв, Вербовець, Вишгородок, Старий Вишневець, Новий Вишневець, Дрибова, Загайці, Старий Збараж, Колодно, Кременець, Матвіївці, Ожогівці або Новий Збараж, Рохманів, Сураж, Ходаки, Шумбар, Шумськ [Собчук: 54].

У писемних пам'ятках XVI ст. кількість ойконімів у досліджуваному регіоні становила 128 одиниць (у документах XV ст. зафіксовано лише 52 назви). Принципових відмінностей в ойконімії цього періоду порівняно з попереднім ні в лексико-семантичному, ні в словотвірному плані не простежується.

Серед назв поселень, які вперше були зафіксовані в документах XVI століття, все ще знаходимо ойконіми на *-*jъ*. Це назви *Сураж* та *Лишня*. Ойконім *Сураж* уперше згадується в 1550 р.: *Suroz* [Žr. XIX: 34], у 1583 р. назва поселення звучить як *Зураж*: *z ... Zuraza* [Žr. XIX: 145], сучасний варіант ойконіма зафіксовано під 1662 р. – м. *Сураж* [КЗС III: 212]. Цей ойконім походить від давньослов'янського імені **Сурадъ* і посесивного суф. *-*jъ*, який палаталізував фінальний приголосний і змінив його на *-ж*. Давність назви і самого поселення підтверджує те, що поблизу села виявлено залишки давньоруського городища, які датуються XI-XIII ст. Назву поселення *Лишня* знаходимо в писемних пам'ятках під 1545 р.: *Лишня* [Теод. III: 84]). Твірною основою цього ойконіма може бути антропонім **Ліхн*, що є скороченим варіантом ОН **Лихон* : гь, пор. ОН *Лиховидь*, *Лихолють* [Мор.: 112], і суфікс *-*j-а*.

Перше місце щодо продуктивності займають в ойконімії Північної Тернопільщини XVI ст. відпатронімі назви поселень на **-івці, -инці**. Документи цього часу фіксують удвічі більше таких назв, ніж у попередньому столітті, і їх кількість становить 26 одиниць. Основи трьох таких ойконімів мотивовані патронімами, що походять від слов'янських автохтонних відкомполітичних особових назв: *Башиківці, Ланівці, Тетильківці*. Назва *Башиківці* (1545 р.: Башковцы [Теод. III: 352]) походить від патроніма *башиківці* з первісним значенням „рід чи піддані *Башика*”. ОН *Башико*, можливо, утворена від антропоніма *Бахатоурь* чи *Бахтіярь* [Мор.: 9]. Ойконім *Ланівці* (1516 р.: Lanowcze [Archiwum III: 158]) походить від патроніма *ланівці* з первісним значенням „рід чи піддані Лана”. На нашу думку, ОН **Лан* утворилася внаслідок усічення постпозиційного компонента композитного імені на зразок *Ланкомирь*, пор. ще *Ланець, Ланко* [Мор.: 110]. Назва поселення *Тетильківці* (1552 р.: Титильковцы [АЮЗР ч.7/II: 33]) походить від патроніма *тетильківці* з первісним значенням „рід чи піддані *Тетилька*”. ОН *Тетилько*, гадаємо, це відкомполітичний суфіксальний дериват, який виник внаслідок усічення постпозитивного компонента імені-композита: *Тетилько* < **Тетимиль*, пор. ще *Тетикь* [Мор.: 192].

В основах 11 ойконімів лежать патроніми, мотивовані слов'янськими автохтонними відапелятивними іменами. Назва поселення *Биківці* (1583 р.: ze wsi Wykowicz [Žr. XIX: 140]) утворена від патроніма *биківці* < ОН *Бикь* [Туп.: 74]. Ойконім *Бобрівці* (1583 р.: ze wsi Bobrowicz [Žr. XIX: 145]) походить від патроніма *бобрівці* < ОН *Бобрь* [Туп.: 49]. Назву поселення *Кусківці* (*Великі, Малі*) (1583 р.: z... Kuskowicz [Žr. XIX: 143]) утворено від патроніма *кусківці* < ОН, д.-рус. імені *Куско* або *Кусокь* [Туп.: 220]. Ойконім *Вовківці* (1518 р.: Wolkowce [Archiwum III: 173]) походить від патроніма *вовківці* < ОН *Волкь* [Мор.: 59]. Назва поселення *Жуківці* (1570 р.: на Жуковцах [ЦДІА, ф.22, I, 3, арк.75 зв.]) утворена від патроніма *жуківці* < ОН *Жукь* [Туп.: 152]. Ойконім *Огризківці* (1565 р.:!) Огришківці [АЮЗР ч.6/I: 53], 1893 р. – Огризковцы [Теод. III: 265]) < *огризківці* < ОН *Огризко* [Бір.: 241]. Назва поселення *Попівці* (1563 р.: Поповцы [АЮЗР ч.7/ II: 94]) < *попівці* < ОН *Попь* [Туп.: 315]. Ойконім *Сторожинці* (1583 р. – z...Storozynczow [Žr. XIX: 135]) < *сторожинці* < ОН *Сторожь* [Туп.: 374]. *Чайчинці* (1583 р.: z...Czajczynczow [Žr. XIX: 145]) – назва поселення утворена від *чайчинці* < ОН *Чайка* [Туп.: 421].

Ойконім *Шушківці* (1583 р.: z...Suszowiec [Žr. XIX: 144]) < *шушківці* – утворений від ОН *Шушко* < *Сушко* [Туп.: 383].

Християнськими іменами мотивовано патроніми, що лежать в основах 12 ойконімів: *Антонівці* (1545 р.: Антоновцы [Теод. III: 310] – від ОН *Антон*; *Васьківці* (1518 р.: Waskowce [Archiwum III: 167]) – від ОН *Васько* < *Василь*; *Гриньківці* (1545 р.: Hrynkowcy [Žr. VI: 107]) – від ОН *Гринько* < *Григорій* [БІЛ: 53]; *Грицівці* (1583 р.: z... Hryczkowicz [Žr. XIX: 145]) – від ОН *Гриць* < *Григорій*; *Мишківці* (1583 р.: z...Miskowicz [Žr. XIX: 143]) – від ОН *Мышко*, *Мишка* < *Михайло* [Туп.: 262]; *Міжуринці* (1583 р.: wsi Mizuryniec [Žr. XIX: 143]) – від ОН **Міжюра* < *Мисюра* < *Михайло*, *Мисюрь* [Туп.: 252]; *Онишківці* (1545 р.: Онишковцы [Теод. III: 345]) – від ОН *Онишко* < *Онисим* [БІЛ: 86]; *Оришківці* (1565 р.: Ор.:шковцы [Теод. III: 278]) – від ОН *Оришка* < *Орина*, *Ориця* [БІЛ: 171]; *Паньківці* (1533 р.: Pankowce [Archiwum III: 455]) – від ОН *Панько* < *Пантелеймон* [БІЛ: 90]; *Юськівці* (1545 р.: Юськовцы [Теод. III: 297]) – від ОН *Юсько* < *Йосип* [БІЛ: 109]; *Якимівці* (1566 р.: Якимовцы [Теод. III: 222]) – від ОН *Яким* [БІЛ: 109]; *Янківці* – (1518 р.: Jankowce [Archiwum III: 167]) – від ОН *Янко* < *Ян* = *Іван*.

Другими щодо продуктивності, як і в попередньому столітті, залишаються відродинні ойконіми на **-и/-і** – 24 найменування, які кількісно майже не поступаються ойконімам на **-івці, -инці**. В основах п'яти таких ойконімів засвідчені композитні особові назви: *Болязуби* (1583 р.: Болизуби [Цинк. I: 120]) – від *Болязуби* „родина **Болязуба*”, пор. ОН *Болибик* [Ред.: 78]; *Валигори* – з XVI ст. [ТЕС I: 220] – від *Валигори* „родина *Валигора*” [Мор.: 34]; *Голибіси* – (1513 р.: Голибіси [Цинк. I: 284]) – від *Голибіси* „родина **Голибіса*”, пор. *Голибус*, *Голібут* [Богд.: 88]; *Красносільці* (1583 р.: Krasnosielki [Žr. XIX: 148]) – від *Красносільці* „родина **Красносільця*”, пор. *Красносельський* [Богд.: 141]; *Шпиколоси* (1545 р.: Шпиколоси [ПВК II: 88]) – від *Шпиколоси* „родина **Шпиколоса*”, пор. *Шпикула* [Богд.: 268]. Відродинними ойконімами, в основах яких засвідчені відкомполітичні особові назви, є найменування поселень: *Бірки* (1539р.: zemla Borkowska [АЮЗР ч.7/II: 35-42]), що походить від *Борки* „родина *Борка*” < *Борко* < *Бориславь* [Мор.: 22] та *Башуки* – (1583 р.: Башуки [Цинк. I: 75]) – від *Башуки* „родина **Башука*”, пор. *Башь* [Мор.: 9] < *Ба[ломир]*, *Ба[рниславь]* [Мор.: 78], *Башук* [СП: 78].

Давньослов'янські відапелятивні імена чи пізніші прізвиська засвідчені в основах ойконімів: *Дедеркали* (*Великі, Малі*) (1545 р.: Дедеркали [ІМС: 592]) – від *Дедеркал* [КЗС I: 25]; Кривчики (1583 р.: z Krywczuk [Žr. XIX: 145]) – від *Кривчик, пор. Кривчук [Богд.: 146]; *Крижі* (з 1-ї пол. XVI ст.: Крижі [ІМС: 394]) – від Криж [Мор.: 106]; *Курники* (1583 р.: z ... Kurników [Žr. XIX: 130]) – від *Курник* [Туп.: 219]; *Осники* (1545 р.: Осники [Теод. III: 280]) – від *Осник, пор. *Оснач, Оснюк* [Богд.: 210]; *Свинюхи* (сучасна назва – с. Очеретне) (1568 р. – Свинюхи [Теод. III: 219]) – від *Свинюх*, пор. *Свинухин* [СП: 314]; *Татаринці* (1545 р.: Татаринцы [Теод. III: 220]) – від *Татаринець, пор. *Татарин* [СП: 343]; *Шишки* (1563 р.: Шишковское селище [АЮЗР ч.7/ II: 126]), у 1947 р.: Шишки [АТП: 571] – від *Шишка* [Туп.: 446].

Невеличку групу творять локально-етнічні назви поселень на зразок: *Загірці* (1571р.: Загірці [КЗС I: 42]) – від ЕН *загірці* „люди, що оселилися за горою”; *Залісці* (1583 р.: z ... Zalesiecz [Žr. XIX: 132]) – від ЕН *залісці* „люди, що оселилися за лісом”; *Залісці* (1545 р.: Зал.:сцы – Шумські [Теод. III: 329]); *Подгайці* – (1545р.: Подгайцы [Теод. III: 213], 1583р. – z ... Podhajec [Žr. XIX: 135]) – від ЕН *подгайці* „люди, що оселилися під гаєм”; *Підлісці* – (1552 р.: Подлѣсцы [АЮЗР ч.7/III: 29]) – від ЕН *підлісці* „люди, що оселилися під лісом”; *Бережці* (*Великі, Малі*) (1545 р.: Подбережцы – Бережцы [Теод. III: 73], з 1616 р. – Вишні Бережці, Нижні Бережці [КЗС III: 17]) – від ЕН *бережці* „люди, що оселилися біля берега”. Диференційний член *Великі* вказує на розмір поселення, хоча у документах XVII ст. вживається форма *Вишні Бережці* (*Нижні* – тепер *Малі Бережці*), що вказували на місце розташування поселень.

Назвами затемненої семантики є ойконіми *Чугалі* (з I-ої пол. XVI ст.: Чугалі [ІМС: 399]) – від *Чугалі* „родина *Чугаля”, пор. *Чугалюк* [Богд.: 38] та с. *Чумалі* (1583 р.: z ... Czumalewa [Žr. XIX: 130]), у документах наступних століть не виявлено цієї назви, а в довіднику АТП з 1947 р. замість назви Чумалів подано Чумалі [АТП: 565]. Чим спричинена заміна посесивної назви відродиною нам не відомо. *Чумалі* < *чумалі* „родина Чумаля” Чуч.: 613].

На третьому місці за кількістю першофіксацій у документах XVI ст. є ойконіми на **-івка**. Порівняно з попереднім століттям їх кількісний показник у XVI столітті помітно зростає (якщо у XV ст.

було лише 4 ойконіми цієї моделі, то у XVI ст. – 17 назв). В основах дванадцяти назв поселень на **-івка** засвідчені слов'янські автохтонні імена чи пізніші прізвиська: *Карначівка* (*Перша і Друга*) (1565 р.: Корначовка [АЮЗР ч.6/I: 52, 54]), назву утворено за допомогою суфікса **-івк -а** (< **-овк -а**) від ОН **Корнач*, пор. ОН *Карнац* [СП: 170], *Карниш* [Горп. 2003: 98]; *Комарівка* (1583 р.: z ... Komarowki [Žr. XIX: 135]) утворений від слов'янської відапелятивної ОН *Комарь* [Мор.: 102]. *Коршилівка* (1583 р.: z ... Korszylowiecz [Žr. XIX: 126], 1617 р. – Коршилівка [КЗС III: 90]). Первісний варіант ойконіма утворено від патроніма *коршилівці* < ОН *Коршило, пор. Коршилов [СП: 188]. *Коханівка* (1583 р.: z ... Kochanowicz [Žr. XIX: 133], 1624 р. – Коханівка [КЗС III: 239, 243]) – первісно варіант на **-івці**, а всі наступні – утворення на **-івка** < ОН *Кохань* [Мор.: 103]; *Кудлаївка* (1583 р.: z ... Kudlajewczow [Žr. XIX: 135]), 1598 р. – Кудлаївка [КЗС I: 192], 1629 р. – Кудлаївка [Бар.: 125; карта]). Аналогічно, як у двох попередніх назвах, відбулася зміна варіанта на **-івці** варіантом на **-івка**. Від ОН *Кудлай* [Горп. 2003: 121]. *Лепешівка* (1518 р.: Lepiesówka [Archiwum III: 173-174]) від ОН **Лепеш*, пор. ОН *Лепеха, Лепіш* [Богд.: 161], Лепешко [СП: 209] і т.п. Протягом століть спостерігаємо заміну відпатронімих ойконімів на **-івці** утвореннями з суфіксом **-івк-а**.

Слов'янські композитні та відкомполітичні імена засвідчені в основах ойконімів: *Богданівка* (1563 р.: Богдановка [АЮЗР ч.7/II: 121]) – від композитної ОН Богдан [Тр.: 50]; *Боложівка* (1583 р.: z ... Bolozowki [Žr. XIX: 141]) – від ОН **Болож* (пор. Болог [Горп. 2004: 19] < Болебогъ, Болебудъ [Мор.: 20]; *Переморівка* (1592 р.: Переморів [КЗС I: 91], з 1629 р. – Переморівка [Бар.: 131]) – від ОН **Переморь*, пор. ОН *Перемиль* [Туп.: 301], *Перен.:гъ* [Мор.: 149]; *Радощівка* (1542 р.: Радощовка [Теод. III: 137]) – від ОН *Радощь* [Мор.: 164] < *Рад[омиль]* + **-ощ**; *Цеценівка* (1533 р.: Ceceniówka [Archiwum III: 452], 1545 р. – Цециневка [Теод. III: 112]) – від ОН **Цецен*, пор. *Ciecierad* [Mal.: 67].

Ойконім *Михайлівка* (1593 р.: Михайлівка [КЗС I: 104]) утворений за допомогою суфікса **-івк-а** (< **-овк-а**) від ОН *Михайло*.

Наступну позицію за кількістю першофіксацій займають у XVI ст. відапелятивні ойконіми, омонімічні найчастіше з ландшафтно-рельєфними назвами. У документах цього століття виявлено 15 таких

назв поселень: *Вікнини* (*Великі, Малі*) (1583 р.: (!) – Oknina [Žr. XIX: 145], з 1592-1618 рр. – Окнини [КЗС I: 84; III: 102, 135]). Ойконім утворено від апелятива *вікнина*, мн. *вікнини* „не поросле водоростями місце на болоті”, „проруб у стіні для вікна” [13 I: 237]; *Жолоби* у 1552 – 1563 рр. фіксується у формі *Жолобъ* [АЮЗР ч.7/ II: 31, 34, 48, 60...], а з 1629 р. – *Жолоби* [Бар.: 121]. В основі ойконіма лежить апелятив *жолоб* „глибока і вузька долина; долина між двома горами чи пагорбами; долина потоку” [Мар.: 227]. *Жолобки* (1545 р.: *Жолобки* [Теод. III: 326]) – від апелятива *жолобки*, множина від *жолобок*, демінутив від *жолоб*; *Ліски* (1571 р.: *Ліски* [КЗС I: 41]) – утворений від апелятива *ліски*, демінутив у формі множини до ойконіма *Ліс*. Не виключено також, що *Ліски* – це віродинна назва на *-и*, утворена від ОН **Лісок*, пор. ОН *Ліска*, *Лісович* [Богд.: 163]; *Літовище* (1570 р.: *Літовище* [КЗС I: 31]) – від апелятива *літовище* „місце і час літнього перебування в горах гуцульської худоби” [Гр. II: 372]; *Ростоки* (1514 р.: *Ростоки* [Archiwum III: 137]) – утворений від апелятива *розтока*, множина *розтоки* „місце, де вулиця чи дорога ділиться на дві, річка на два рукави” [Гр. IV: 79], „місце роздвоєння основного русла річки” [СУМ VIII: 825]; *Рудка* (1545 р.: сь *Рудки* [ПВК II: 78]) – від апелятива *рудка* „мокра болотиста низина” [Мар.: 248], „іржаве болото” [Гр. IV: 85] і т.п.

В кінці XVI ст. уперше з’являються поселення з назвою *Волиця*. Їх виникнення спричинене соціальними чинниками: на не освоєних до того часу землях виникали невеликі поселення селян, яких на кілька чи кільканадцять років звільняли від основних феодальних повинностей і податків. *Волиця* (2 найменування) (1579-1597 рр.: *Волиця* [КЗС I: 65, 187]) – від апелятива *волиця*, демінутив до *воля* „тимчасове звільнення новосельців від феодальних повинностей і податків” [ССУМ I: 196].

На досліджуваній території у XVI ст. збільшилася порівняно з попереднім століттям кількість посесивних утворень на *-ів* (<*-овъ*), разом 14 першофіксацій. В основах двох таких ойконімів засвідчені слов’янські автохтонні відкомполіти імена: *Лідухів* (1545 р.: *Ледуховъ* [Теод. III: 158]) – від ОН **Лѣдихъ* < *Лидмибора* [Мор.: 111]; *Потудорів* (1583 р.: *Potutorowa* [Žr. XIX: 140]) – від ОН **Потудор* < **По[и]тудор* або **По[и]тутор*. У назві *Тудоръ* [Мор.: 195] простежуються наслідки прогресивної асиміляції за дзвінкістю д > т. Це

стосується й ОН **Потудор* > **Потутор*. В основах інших дериватів на *-ів* (<*-овъ*) засвідчені слов’янські автохтонні особові імена відапелятивного походження: *Бриків* (1566 р.: *Бриковъ* [Теод. III: 319], 1583 р. – z... *Brykowa* [Žr. XIX: 143]) – від ОН *Брыкъ* [Туп.: 65]; *Грибова* (1533 р.: *Hrybowo* [Archiwum III: 435 – 436], 1629 р. – *Грибова* [Бар.: 119]) – від ОН *Грибъ* [Туп.: 119]; *Дунаїв* (1552 р.: *Дунаевъ* [АЮЗР ч.7/II: 29, 33]) – від антропоніма *Дунай* [Богд.: 55]; *Кокорів* (1545 р.: *Кокоревъ* [Теод. III: 116]) – від ОН *Кокоръ* [Туп.: 188]; *Колосова* (1552 р.: *Колосовъ* [АЮЗР ч.7/II: 31, 33], 1583 р. – z... *Kołosowy* [Žr. XIX: 144]) – від ОН *Колос* [Богд.: 128]; *Кордишів* (1583 р.: z... *Kordyczowa* [Žr. XIX: 140]) – від ОН **Кордиш*, пор. *Кордаш* [СП: 185]. *Коростова* (1570 р.: *Коростів* [КЗС I: 33], 1583 р. – z... *Korostowej* [Žr. XIX: 136], 1619 р. – *Коростова* [АЮЗР ч.6/I: 412]) – від ОН **Коростъ*, пор. *Коростик* [СП: 188], *Коростовой*, *Коростель* [Туп.: 199], *Крутнів* (1545 р.: *Крутневъ* [Теод. III: 157; 22 II: 252]) – від ОН *Крутень* [Мор.: 106], *Крутко* [Туп.: 211] та ін.

Посесиви на *-ин* представлені у писемних пам’ятках XVI ст. лише трьома назвами: *Кушлін* (1545 р.: *Кушлинъ* [Теод. III: 119]) – від ОН *Кушла* [Богд.: 153] і суфікса *-ин*; *Лосятин* (1545 р.: *Лосятинъ* [Теод. III: 154]) – від ОН **Лосята*, пор. *Лось*, *Лосинець* [Богд.: 165; Туп.: 232]; *Комарин* (1552 р.: *Коморинъ* [АЮЗР ч.7/II: 25], 1583 р. – z... *Komaryna* [Žr. XIX: 135]) – від ОН *Кома* [Богд.: 130].

Конфіксальні утворення репрезентовані у документах XVI ст. п’ятьма першофіксаціями: *Загороддя* (1596 р.: *Загороддя* [КЗС I: 164]); *Залісся* (1583 р.: *Zalesia* [Žr. XIX: 130]); *Залужжя* (1570 р.: *Залужьє* [КЗС I: 30], 1629 р. – *Залужже* – [2, карта]); *Заруддя* (1565 р.: *Зарудье* [АЮЗР ч.7/I: 52, 54]); *Поріччя* (1516 р.: *Порѣче* [Archiwum III: 137]).

Уперше серед першофіксацій XVI ст. знаходимо ойконіми у формі родового відмінка, що виражають приналежність: *Андруга* (*Велика, Мала*) (1545 р.: *Андруга Велика, Малая Андруга* [Цинк. I: 55; Теод. III: 84]) – утворений від ОН *Андруг*, пор. *Андрух* < *Андрій*, кінцевий приголосний *-х* внаслідок гіперизму одзвіничився; *Дзвиняча* (1583 р.: z... *Zwiniaczej* [Žr. XIX: 135]) – від ОН **Дзвиняч*, первісно – „поселення Дзвиняча”. Не виключаємо також, що ця назва відгідронімного походження: адже поблизу с. Дзвиняча протікає потік (що впадає в р. Ікву), який міг би мати назву Дзвиняча, мотивовану характером

течії; *Пахия* (1592 р.: Пахинки [КЗС I: 76], з 1603-1624 рр. – Пахинка [КЗС II: 122; III: 78], 1906 р. – Пахия [Список: 104]); первісно це могла бути вірогідна назва на **-и**, утворена від ОН **Пахинко*, пор. *Пахно* [Горп. 2004: 92], *Пахнюк* [СП: 267]. Сучасний варіант назви – це форма родового відмінка ОН **Пахинь*.

Відтопонімні назви поселень представлені в ойконімії Північної Тернопільщини XVI ст. лише трьома назвами. Ойконім *Вілія* (1545 р.: Вілія [Теод. III: 111]) утворено від назви тутешньої річки *Вілія*. Назва *Горинка* (1545 р.: Горинка [ІМС: 393], з 1552-1563 рр. – Горинка (Хоринка) [АЮЗР ч.7/II: 34, 44]) походить від гідроніма Горинка. *Горянка* (*Велика, Мала*) (1578 р.: в Горинках [КЗС I: 51], 1583 р. – з ... Ногупек [Жр. XIX: 142]) – напевно, є фонетичним варіантом гідроніма *Горинка*.

Незначною кількістю прикладів засвідчені у писемних джерелах XVI ст. ойконіми на **-ець**: *Круголець* (1578 р.: Круголець [КЗС I: 54]) – від прикметника *круглий* і субстантивуючого суфікса **-ець** – „поселення, що виникло на круглій ділянці землі”. Тут же фіксуються ойконіми на **-иця**: *Ловиця* (з 2-ї пол. XVI ст. [ТЕС II: 437], 1629 р. – Яловиця [Бар.: 140; карта]) утворено від гідроніма *Ловиця*; *Вербиця* (1563 р.: „...imania iego Wierzbice...” [АЮЗР ч.7/ II: 81], 1593 р. – Вербиця – [КЗС I: 99]) утворено, найімовірніше, від гідроніма *Вербиця*. Шляхом субстантивації прикметника виник ойконім *Угорське* (1545 р.: Угорськ [Теод. III: 327], 1583 р. – з ...Uhorskiego [Жр.1 XIX: 137], 1629 р. – Угорське [Бар.: 138], у 1947 р. перейменовано у с. *Підгірське* [АТП, ЦДІА]). Найімовірніше, ойконім утворено від субстантивованого прикметника *угорське*, адже поселення розташоване біля річки *Угорка*. Ойконім *Двірець* (1552 р.: Дворець [АЮЗР ч.7 /II: 31, 33]) утворений від апелятива *двірець*, демінутив до *двір*.

У документах XVI ст. зафіксовано також 2 ойконіми: *Білозірка* (1545 р.: Бѣлѡзорка [Теод. III: 228]) і *Краснолука* (1571 р.: Красна Лука [КЗС I: 42, 54], 1629 р. – Краснолука [Бар.: 125]). Обидві назви виникли в результаті лексикалізації, а згодом онімізації словосполучень: „біла зірка”, „красна лука”.

Отже, найпродуктивнішими на території Північної Тернопільщини у XVI ст. були відпатронімні ойконіми на **-івці**, **-инці** та вірогідні ойконіми на **-и**/**-і**. Значно зросла у досліджуваному регіоні, порівняно

з попереднім століттям, кількість ойконімів із формантом **-івка**, які за чисельністю першофіксацій займають у XVI ст. третю позицію.

Новою рисою в ойконімії Північної Тернопільщини XVI ст. є поява у писемних джерелах першофіксацій назв поселень у формі родового відмінка та відгідронімних ойконімів на **-иця**.

ДЖЕРЕЛА ТА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- АТП: Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.
- АЮЗР: Архивъ Юго-Западной России. Ч. 6, т. I. – II; Ч. 7, т. II-III. – К., 1876-1907.
- Бар.: Баранович О. Залюднення Волинського воєводства у I пол. XVII ст. – К.: УВАН, 1930. – 155 с. З картою Волинського воєводства, 1629 р.
- Бір.: Бірыла М. В. Усходнеславянскія антрапонімы з адмоўем не тыпу Невер, Непосед, Недвига, Недомолва // Беларуская анамэстыка – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – С. 128-159.
- Богд.: Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді. – Вінніпег-Ванкувер, 1974. – 354 с.
- Горп. 2004: Горпинич В. О., Бабій Ю. Б. Прізвища Середньої Наддніпрянщини: словник. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 139 с.
- Горп. 2003: Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя: словник. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 271 с.
- ІМС: Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1973. – 640 с.
- КЗС: Кременецький земський суд: описи актових книг XVI - XVII ст. вип. I-III. – К.: Наук. думка, 1959 – 1965.
- Мар.: Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. – М.: Наука, 1968. – 303с.
- Мор.: Морозкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке – СПб., 1867. – 213 с.
- ПВК: Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – Т. I – II. – К., 1897 – 1898.
- Ред.: Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255с.
- Гр.: Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. I-IV. – К.: Довіра.
- ССУМ: Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2-х т. – К.: Наук. думка, 1977-1978.
- СУМ: Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
- ВІЛ: Скрипник Л. Г. Власні імена людей. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
- СП: Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.

Собчук: Собчук В. Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV – 1-а полов. XVII ст. // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині: Збірник наукових праць. – Тернопіль: Астон, 2006. – С. 17 – 56.

Список: Список населенных мест Волынской губернии... – Житомир: Волын. губ. типогр., 1906. – 219с.

Теод.: Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. III. – Почаев, 1899. – 687 с.

Терн. обл.: Тернопільська область. Адміністративно-територіальний поділ. – Тернопіль, 1967. – 142 с.

ТЕС: Тернопільський енциклопедичний словник: в 3 т. – Тернопіль: БАТ ТВПК „Збруч”, 2004-2006.

Тр.: Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 510с.

Туп.: Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён. – СПб, 1903. – 857 с.

ЦДІА: Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, ф. 22. Кременецький земський суд, акт. кн. I - 35/1568 - 1623 pp.

Цинк.: Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.: в 2-х т. – Вінніпег, 1984.

Чуч.: Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 703 с.

Archiwum: Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. t. I-XII. – Lwów, 1887-1910.

Mal.: Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych. – Wrocław etc.: PAN, 1982. – 220 s.

Żr.: Źródła dziejowe. T.VI, XIX. – Warszawa, 1877-1889.

Inna Volianik. Oykonyms of Northern Ternopil region in XVI century

The article deals with the semantic-and-word-forming analysis of the oykonyms of the North Ternopil Region in the 16-th century; the productivity of the basic word-forming patterns of this period is shown.

Key words: oikonym, derivation, model.

УДК 811.161.2373.21

Любов Дика (Хмельницький)

СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЙКОНІМІЇ ВІННИЧЧИНИ XIX ст.

У статті встановлено продуктивність конкретних словотвірних моделей ойконімів на досліджуваній території у XIX ст., а також простежено просторову локалізацію моделей назв населених пунктів на території Вінницької області.

Ключові слова: локалізація, ойконім, словотвірна модель, суфікс, продуктивність.

Об'єктом свого дослідження ми обрали ойконімію Східного Поділля (Вінниччини) XIX ст. Метою розвідки є встановлення продуктивності словотвірних моделей ойконімів на території Вінниччини у досліджуваній період. Крім того, у статті простежено просторову локалізацію конкретних моделей назв населених пунктів на території названого краю у XIX ст.

Ойконімія Східного Поділля XIX ст., на відміну від попередніх, презентується як повністю сформована. Словотвірні моделі, характерні для ойконімії XIX ст., беруть свій початок з попередніх століть і відповідно знаходять своє відображення в наступному XX столітті. Загалом ойконімія Вінниччини XIX ст. представлена 990 назвами та 19 словотвірними моделями.

Назви населених пунктів, що існували на території Вінниччини у XIX ст., зафіксовані у різних джерелах: В. Гульдман „Населенные места Подольской губернии” [Гульдм.], „Селянський рух на Україні 1826-1849 pp. Збірник документів та матеріалів” [Сел.РУ 1826-1849 pp.], „Селянський рух на Україні 1850-1861 pp. Збірник документів та матеріалів” [Сел.РУ 1850-1861 pp.] і ін.

Найчисельнішою групою ойконімів Східного Поділля досліджуваного періоду є утворення з суфіксом *-івк-а* – 248 одиниць. Уперше писемними джерелами XIX ст. фіксуються такі назви населених пунктів цієї моделі: *Антоновка*^{*} 1893 р. [Гульдм.: 9], *Вербовка* 1893 р. [Гульдм.: 62], *Вятровка* 1893 р. [Гульдм.: 83], *Гаврышовка* 1893 р. [Гульдм.: 84], *Гальжбіївка* 1861 р. [Сел.РУ 1850-1861 pp.: 402], *Гоноровка* 1893 р. [Гульдм.: 102], *Демидовка* 1893 р. [Гульдм.: 127],

^{*} Назви подасмо тією мовою, якою вони засвідчені і джерелі; виняток становлять фонетико-морфологічні варіанти.

Дзыговка 1893 р. [Гульдм.: 133], Калиновка 1893 р. [Гульдм.: 184], Карабеловка 1893 р. [Гульдм.: 190], Козачевка 1893 р. [Гульдм.: 208], Людвиковка 1893 р. [Гульдм.: 273], Марковка 1893 р. [Гульдм.: 281], Марьяновка Немировская 1893 р. [Гульдм.: 286], Метановка 1893 р. [Гульдм.: 293], Носиківка 1847 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 429], Пилипоновка 1893 р. [Гульдм.: 360], Софиевка 1893 р. [Гульдм.: 439] та ін., усього 81 топонім. Назви поселень на *-івк-а* у XIX ст. локалізуються майже рівномірно по всій території Східного Поділля. Лише ойконімів такого типу виявлено на території Муровано-Куриловецького та Піщанського районів. У визначений період у межах Томашпільського району зафіксовано лише 4 ойконіми із суфіксом *-івк-а*.

Друге місце серед ойконімів Вінниччини XIX ст. посідають назви поселень на *-івці*, *-инці*: Бабинці, Бурківці, Васильківці, Вишківці, Галайківці, Дашиківці, Кузьминці, Мельниківці, Попівці, Сиваківці, Телелинці, Хижинці та ін., усього 163 назви. Першофіксаціями XIX ст. серед них є назви: Зарудинці 1893 р. [Гульдм.: 164], Кривохижинці 1848 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 449], Куманівці 1848 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 440], Онитківці, 1861 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр.: 313], Петриковці 1893 р. [Гульдм.: 358], Порубинці, 1893 р. [Гульдм.: 377], Репляшинці 1893 р. [Гульдм.: 392]), Рекечинці 1893 р. [Гульдм.: 392]), Садковці 1893 р. [Гульдм.: 409], Самчинці 1839 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 392], Сикиринці 1834 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 379], всього 11 одиниць. Ойконіми на *-івці*, *-инці* у XIX ст., як і в XVIII ст., зосереджені переважно у північних, центральних та західних районах досліджуваної території. На відміну від попереднього, у XIX ст. поодинокі назви поселень на *-івці*, *-инці* з'являються у Бершадському, Троянецькому та Ямпільському районах.

Наступну позицію щодо числа назв поселень, виявлених нами у документах XIX ст., є ойконіми із суфіксом *-ів (<овъ)*, *-ин*, загальною кількістю 157 назв. Новими утвореннями серед них є такі назви: Анютине (Анютина 1893 р. [Гульдм.: 11]), Балин 1847 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 429], Бобловъ 1893 р. [Гульдм.: 34], Бугаків 1839 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 392], Вільхова (Ольхова 1893 р. [Гульдм., с. 335]), Волова 1893 р. [Гульдм., с. 70], Гнатків (Игнатковъ 1893 р. [Гульдм.: 177]), Дербчин 1846 р. [Сел.ПУ 1826-1847 рр.: 423], Загнітків 1879 р. [РПУ: 175], Колюхів 1839 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 394], Конева 1893 р. [Гульдм.: 214], Лип'ятин (Лепятинъ 1893 р. [Гульдм.: 256]), Мелеш-

ковъ 1893 р. [Гульдм.: 292], Обуховъ 1893 р. [Гульдм.: 328], Паціорове (Паціорова 1893 р. [Гульдм.: 349]), Пироговъ 1893 р. [Гульдм.: 362], Ракова 1848 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 445], Сорочинъ 1893 р. [Гульдм.: 438], Чорномин 1877 р. [РПУ: 162], Чуків 1839 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 392] та ін., усього 59 одиниць. Найбільшу кількість назв населених пунктів на *-ів*, *-ин* у XIX ст. нами виявлено у центральних та західних районах Вінницької області.

У XIX ст. загальна кількість ойконімів на *-и/-і* значно зросла порівняно з попереднім століттям і досягла 81 одиниці. Першофіксаціями цього століття є 21 назва: Будьки 1853 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр.: 349]), Головеньки 1893 р. [Гульдм.: 97], Деревянки 1893 р. [Гульдм.: 130], Дмитренки 1893 р. [Гульдм.: 134], Кетроси 1848 р. [Сел.ПУ 1826-1848 рр.: 447]), Кукулы 1893 р. [Гульдм.: 242], Леляки 1893 р. [Гульдм., с. 255], Павленки 1893 р. [Гульдм.: 343], Педоси 1860 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр.: 398], Пилиты, 1893 р. [Гульдм.: 360]), Політанки 1848 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 447], Рыбки 1893 р. [Гульдм.: 403], Семенки 1826 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 355], Сокільці 1893 р. [Гульдм.: 434], Сподахи 1853 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр.: 346], Чепели 1893 р. [Гульдм.: 541], Щітки (Щитки-Тененки 1893 р. [Гульдм.: 565]), Язвинки 1893 р. [Гульдм.: 573] та ін. Вважаємо, що вперше виявлені у XIX ст. назви поселень на *-и/-і* не є новотворами названого періоду. Ріст кількості таких назв спричинений насамперед наявністю повнішого джерельного матеріалу. У XIX ст. ойконіми на *-и/-і* значно розширюють територію свого розташування. Так, назви поселень аналізованого типу в досліджуваний період з'являються лише в Крижопільському, Теплицькому, Ямпільському районах.

Назви населених пунктів, утворені шляхом метонімічних перенесень, у писемних джерелах XIX ст. засвідчені 40 прикладами, що майже вдвічі більше, ніж у попередньому столітті. Нових ойконімів такого типу на території Вінниччини в XIX ст. було 18: Балки 1893 р. [Гульдм.: 18], Буди 1861 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 403], Вікнина (Окнина 1893 р. [Гульдм.: 332]), Жолобы 1893 р. [Гульдм.: 154], Завальє 1893 р. [Гульдм.: 159], Залужсьє 1893 р. [Гульдм.: 162], Канава 1893 р. [Гульдм.: 189], Луги 1854 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр.: 355], Піщанка 1861 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр., с. 266], Слободище 1861 р. [Сел.ПУ 1850-1861 рр.: 284], Сосни 1848 р. [Сел.ПУ 1826-1849 рр.: 429], Ставки 1893 р. [Гульдм.: 441] та ін.

Група складених ойконімів у ХІХ ст. нараховує 58 назв. Уперше фіксуються у документах ХІХ ст. назви: *Березівка-Селищенська* (Березовка 1893 р. [Гульдм.: 28]), *Берізки-Чечельницькі* (Березки-Чечельникские 1893 р. [Гульдм.: 30]), *Берлинці Польові* 1861 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 406], *Велика Вулига* (Велика Улига 1861 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 260]), *Великий Митник* (Мытникъ Большой 1893 р. [Гульдм.: 313]), *Великий Острожок* (Великий Острожок 1861 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 403]), *Майдан-Борківський* (Борковский Майданъ 1893 р. [Гульдм.: 41]), *Майдан-Літинський* (Литинецкій Майданъ 1893 р. [Гульдм.: 261]), *Мала Бушинка* (Бушинка-Малая 1893 р. [Гульдм.: 52]), *Мала Мочулка* (Мочулка Малая 1893 р. [Гульдм.: 308]), *Малий Митник* 1859 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 394], *Малі Кутища* 1861 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 403], *Мизяковская Слободка* 1893 р. [Гульдм.: 294], *Новий Пиків* (Пиковъ Новый 1893 р. [Гульдм.: 359]), *Слобода-Бушанська* (Бушанская Слободка 1893 р. [Гульдм.: 52]), *Стара Мурафа* 1851 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 335], *Старий Пиків* (Пиковъ 1893 р. [Гульдм.: 359]), *Хутори-Кривошійінецькі* (Кривошеинские Хутора 1893 р. [Гульдм.: 229]), *Чемериси Волоські* 1842 р. [Сел.РУ 1826-1849 рр.: 405]), *Шура Метлинецькая* 1893 р. [Гульдм.: 563] та ін., усього 20 одиниць. Слід зазначити, що саме в ХІХ ст. з'являються складені назви, що утворюють опозиційні пари, напр.: *Велика Киріївка* / *Мала Киріївка*, *Велика Стратіївка* / *Мала Стратіївка*, *Велика Русава* / *Мала Русава*, *Великий Острожок* / *Малий Острожок*, *Нова Гута* / *Стара Гута*, *Нова Ободівка* / *Стара Ободівка*, *Новий Пиків* / *Старий Пиків*, *Вище - Ольчедаїв* / *Нижчий Ольчедаїв* і под.

У пам'ятках ХІХ ст. нами виявлено шість нових складних назв: *Краснодол* (Краснодоля 1893 р. [Гульдм.: 226]), *Краснополка* 1893 р. [Гульдм.: 227], *Лисогорка* 1893 р. [Гульдм.: 260], *Сорокодуби* 1893 р. [Гульдм.: 438], *Стражгородъ* 1893 р. [Гульдм.: 448], *Терешполь* 1893 р. [Гульдм.: 471]. Разом із топонімами, зафіксованими у документах попереднього століття, складні назви складають групу з 27 одиниць.

У ХІХ ст. значно збільшилася кількість назв населених пунктів, що походять від субстантивованих прикметників та ойконімів на *-к-а* (*-ок*, *-ик*, *-ник*). Так, група субстантивованих назв нараховує 36 одиниць: *Біла*, *Красне*, *Кропивна*, *Травна* та под. Ойконіми Східного

Поділля на *-к-а* (*-ок*, *-ик*, *-ник*) в аналізований період складають групу із 47 назв: *Барок*, *Глибочок*, *Губник*, *Розозка*, *Ступник* та ін.

Кількість назв населених пунктів Вінниччини на *-ани/-яни*, порівняно з попереднім століттям, у ХІХ ст. майже не змінилася. У цьому столітті вони представлені 10 прикладами: *Біляни*, *Вендичани*, *Доляни*, *Капустяни*, *Котюжани*, *Мовчани*, *Нагоряни*, *Липчани*, *Петримани*, *Сокиряни*, *Стояни*. До першофіксацій ХІХ ст. належать лише 2 назви: *Сокиряни* 1893 р. [Гульдм.: 434], *Нагоряни* 1893 р. [Гульдм.: 314]).

Незначною кількістю назв представлені у ХІХ ст. групи ойконімів із суфіксами: *-ець*, *-иц-я*, *-иц-е*, *-их-а*, *-(ч)ик*.

Ойконіми на *-ець* запрезентовані кільканадцятьма назвами: *Вербовець*, *Глинянець*, *Грабовець*, *Дубовець*, *Крикливець*, *Лучинець*, *Рівець*, *Соколець*, *Тростянець*, *Яланець*, *Яструбинець* та ін., усього 15 одиниць. Новотвором аналізованого періоду є лише одна назва *Тростянець* 1893 р. [Гульдм.: 480].

Такою ж приблизно кількістю ілюструються назви на *-иц-я*: *Бронниця*, *Вороновиця*, *В'язовиця*, *Гопчиця*, *Городниця*, *Окниця*, *Оляниця*, *Примошаниця*, *Рудниця*, *Сальниця*, *Сільниця*, *Студениця*, *Яблунівця* та ін., усього 16 одиниць. Першофіксаціями ХІХ ст. є 5 ойконімів: *Окниця* 1893 р. [Гульдм.: 333], *Сільниця* 1893 р. [Гульдм.: 423], *Оляниця* 1861 р. [Сел.РУ 1850-1861 рр.: 314], *Стадниця* 1893 р. [Гульдм.: 442], *Свиниця* 1893 р. [Гульдм.: 415].

Значно меншою є кількість ойконімів на *-иц-е*: *Городище*, *Жорнище*, *Клітища*, *Криничища*, *Погребище*, *Селище*, *Гнилице* та ін., усього 9 назв. Варто зазначити, що всі назви населених пунктів Східного Поділля на *-ище* збереглися з попереднього століття; ойконімів названого типу, які були б першофіксаціями ХІХ ст., у писемних джерелах нами не виявлено.

У ХІХ ст., як і в попередньому, мінімальною кількістю назв представлені утворення на: *-их-а*: *Дзвониха*, *Кайдачиха*, усього 2 ойконіми; обидві назви збереглися з попереднього століття.

Аналогічно ойконіми на *-чик* запрезентовані лише 3 назвами: *Лучинчик*, *Станіславчик*, *Тростянчик*. Першофіксаціями ХІХ ст. серед них є: *Лучинчик* 1893 р. [Гульдм.: 270] і *Тростянчик* 1893 р. [Гульдм.: 481], а ойконім *Станіславчик* зберігся з ХVІІІ ст.

Характерним явищем для ойконімії Східного Поділля ХІХ ст. є наявність у писемних джерелах значного числа складених назв типу *Нападовка Хуторь* [Гульдм.: 315], *Писаревская Корчма* [Гульдм.: 364], *Радовка Ферма* [Гульдм.: 385], *Слобода Горячковка* [Гульдм.: 429], *Слобода Шарапановка* [Гульдм.: 429], *Фелициановский Фольварокъ* [Гульдм.: 489], *Ферма Довжокъ* [Гульдм.: 490], *Хуторь Гамулевка* [Гульдм.: 512], *Хуторь Майорицина* [Гульдм.: 522], *Юзефовка Хуторь* [Гульдм.: 567], *Якушинецкая Корчма* [Гульдм.: 574] і под., разом 92 назви цього типу. У пізніших писемних джерелах такі топоніми вже не фіксуються. Очевидно, ці поселення були ліквідовані або приєднані до інших населених пунктів.

Одиничними прикладами у ХІХ ст. представлені ще утворення на *-ичі*: *Страховичи* 1893 р. [Гульдм.: 449] та *-щина*: *Заливаницина* 1847 р. [Сел.РУ 1826-1849 рр.: 428].

Як бачимо, у ХІХ ст. на території Східного Поділля найчастотнішими є деривати із суфіксом *-івк-а* (26,1 % від усіх назв поселень Вінниччини ХІХ ст.), ойконіми на *-івці*, *-инці* (17,1 % від усіх назв поселень Вінниччини ХІХ ст.) та ойконіми із суфіксом *-ів*, *-ин* (16,5 % від усіх назв поселень Вінниччини ХІХ ст.). Тенденцію до збільшення у ХІХ ст. виявляють, крім уже згаданих словотвірних моделей ойконімів, складні та складені назви, субстантивовані назви, ойконіми на *-к-а* (*-ок*, *-ик*, *-ник*), відродинні ойконіми.

ДЖЕРЕЛА

Гульдм.: Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии / В. К. Гульдман – К.-Под., 1893. – 636 с.

РРУ: Робітничий Рух на Україні (1861-1884 рр.). / [зб. док. і матеріалів]. – К., 1986. – 424 с.

Сел.РУ 1826-1849 рр.: Селянський Рух на Україні (1826-1849 рр.). / [зб. документів і матеріалів]. – К.: Наук. думка, 1993. – 504 с.

Сел.РУ 1850-1861 рр.: Селянський Рух на Україні (1850-1861 рр.). / [зб. документів і матеріалів]. – К.: Наук. думка, 1988. – 448 с.

Lubov Dyka. Structural and derivative characteristic of Vinnytsia Region oykonimy in XIX century

The article set performance concrete forming models oykonimiv given area in the nineteenth century. Were revealed spatial localization models populated places in the Vinnytsia region.

Key words: localization, oykonim, word-building model, suffix, productivity.

УДК 81'373.21

Марія Сороцька (Тернопіль)

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОТОПОНІМІВ ПРИЙМЕННИКОВОЇ ТА СКЛАДЕНОЇ СТРУКТУРИ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У статті здійснено аналіз структурних особливостей мікротопонімів Північної Тернопільщини прийменникової та складеної структури. Виявлено прийменникові конструкції, що є порівняно молодим типом назв і вказують на локалізацію „безіменних” об’єктів стосовно примітних. Складені (двочленні) конструкції у статті поділено за частиномовною приналежністю. У ході роботи було здійснено кількісний аналіз мікротопонімів.

Ключові слова: мікротопонім, складені (двочленні) конструкції, прийменникові формації, назви-орієнтири.

За структурою мікротопоніми Північної Тернопільщини поділяємо на прості (однолексемні), прийменникові та складені (двослівні). До простих (однолексемних) зараховуємо мікротопоніми, які мають просту чи складну основу, оформлену за лексико-граматичною моделлю іменника чи прикметника в чоловічому, жіночому, середньому роді у формі однини чи множини [Лісняк: 12].

Об'єктом аналізу в сьогоднішній розвідці обрано прийменникові та складені за структурою мікротопоніми Північної Тернопільщини. Загальна кількість таких мікротопонімів на означеній території складає 2620 одиниць, що відповідно становить 40,5% від усіх зібраних нами мікротопонімів.

Складені (двослівні) варіанти назв вживаються в усіх класах топонімів, однак найбільшою мірою вони властиві саме мікротопонімії [Поляруш: 138]. Двочленні сполуки, зібрані нами на території Північної Тернопільщини, ми поділяємо за частиномовною приналежністю.

Двослівні конструкції найчастіше є атрибутивними сполуками, у яких другим, опорним словом виступає іменник, а першим – прикметник або числівник, значно рідше – сполучення опорного іменника із займенником, а в рідкісних випадках – сполучення іменника з іменником. Механізм творення цих словосполук передбачає складання двох самостійних синтаксичних елементів, які внаслідок топонімізації перетворилися у синтаксично неподільну одиницю [Сокіл: 125]. Двочленні атрибутивні сполуки у наших матеріалах запрезентовані трьома основними моделями: 1) *прикметник + іменник*; 2) *числівник + іменник*; 3) *займенник + іменник*. Нижче розглянемо ці конструкції докладніше.

1) Модель *прикметник + іменник*. Зважаючи на мотиви номінації, прикметникові двочленні конструкції можна поділити на дві підгрупи: а) *якісний (рідше відносний) прикметник + іменник* (ця модель відповідає на питання *яким є об'єкт?*); б) *присвійний прикметник + іменник* (ця модель відповідає на запитання *кому належить об'єкт?*).

а) У першій підгрупі головне слово – іменник – географічний термін, а прикметник вказує на – *форму та розмір об'єкта*: горб *Велика Гора* (Ман.), п. *Високе Поле* (Кон.), л. *Горбатий Ліс* (Сош.), г. *Гостра Гірка* (В.Ілов.), дол. *Довга Долина* (Сур., В.Луб.), горб *Крутий Горб* (Ст.Ол.), дол. *Куца Долина* (Пахин.), дол. *Низькі Береги* (Зар.), л. *Широка Галява* (Дібров.), горб *Шута Гора* (Мих.);

– *розташування об'єкта*: к. с. *Верхнє Село* (Дібр.), к.с. *Верхній Кінець* (Бак.), п. *Задні Гони* (В.Луб.), дол. *Ліва Долина* (Ів.), к.с. *Нижній Кінець* (Бак.), п. *Середнє Поле* (Матв.), кол. *Центральний Колодязь* (Мис., Млин.);

– *характеристику мікрооб'єкта щодо часу його заснування*: п. *Давнє Поле* (Ониш.), сад *Молодий Сад* (Очер.), ст. *Новий Став* (Цецен., Уст.), пас. *Старий Зруб* (Млин.), горб *Старий Курган* (Вал.), ст. *Сучасний Став* (Сад.);

– *колористику об'єкта*: горб *Біла Гора* (Мих.), горб *Зелена Гора* (Млин.), к.с. *Золота Балка* (Ст.Ол.), л. *Синій Ліс* (Жол.), к.с. *Червоний Куток* (Іванч.), дол. *Червоний Місток* (Тат.), п. *Чорні Лози* (Дбрв.);

– *характер, структуру ґрунту*: горб *Глиняний Горб* (Дібров.), г. *Камінна Гора* (В.Ілов., Дбрм.), дол. *Мокра Долина* (Цецен.), дол. *Піскова Долина* (Ст.Ол.).

Всього на досліджуваній території нами зафіксовано 660 назв, що є сполученнями прикметників з іменниками, і це становить 59,5 % від усіх двочленних сполук. Найчастіше у мікротопонімах вживаються ад'єктиви на позначення форми та розміру об'єкта, часу його заснування, колористики об'єкта або місця його розташування.

б) Значно меншою є підгрупа анойконімів з атрибутивними сполуками посесивно-релятивного характеру, в яких атрибутивний компонент вжито у формі присвійного прикметника. Н. Сокіл зауважує, що всі сполуки такого типу – є відонімними утвореннями з посесивно-релятивними формантами *-ів (-ов-а, -ов-о, ов-е), -ин(а), -ськ та ін.* [Сокіл: 127]. Атрибутами мікротопонімів цієї підгрупи назв виступають: а) *християнські чоловічі та жіночі імена*: зем.уг. *Альошине Поле* (В.Вікн.), ст. *Гришин Став* (Ів.), маєт. *Данилів Град* (Стіж.), горб *Кащина Гора* (Борс.), кол. *Ласибеева Кирниця* (Тар), сад *Степанський Сад* (Дух.), кол. *Юльчин Колодязь* (Р.Гута), дол. *Янкова Долина* (Тет.); б) *слов'янські відапелятивні особові власні імена чи пізніші прізвища*: г. *Бабієва Гора* (М.Кун.), к.с. *Басів Кут* (Хотов.), к.с. *Грибів Гай* (Гнізд.), сад *Дриганів Сад* (Очер.), кол. *Качанова Криниця* (Гн.), зем.уг. *Крисинова Земля* (Перем.), горб *Собкова Груня* (Буд.), л. *Тремкова Просіка* (Уст), кол. *Колодязь Цьомин* (Криж.); в) *антропоніми, що походять від апелятивних означень особи*: клад. *Бабин Яр* (Ст.Вишн.), дол. *Дідова Долина* (Сад.), кол. *Дякова Криниця* (Тат.), горб *Жидівська Могила* (М.Заг.), яр *Ковалева Дебра* (Уг.), дол. *Кумина Долина* (Дібров.), п. *Попівська Вирубка* (Віл.), горб *Циганове Джерело* (Іква); г) *відойконімні означення*: клад. *Базаринський Цвинтар* (Баз.), дол. *Васьковецька Долина* (М.Сад.), г. *Гутиськова Шийка* (В.Ілов.), горб *Львівський Горб*

(Дв.), л. *Шильський Ліс* (Шил.). Усього нами зафіксовано 385 назв із присвійним значенням, що становить 34,7 % від усіх складених двокомпонентних сполук. При творенні анойконімів для вираження присвійності у наших матеріалах найчастіше використовувався суфікс *-ів* (*-ов-а*, *-ов-а*, *-ев-а*), рідше – *-ськ-ий* (*-цьк-ий*), суфікс *-ин(-а)* застосовувався дуже рідко.

Отже, у мікротопоніміконі Північної Тернопільщини нами виявлено 1045 двочленних мікротопонімів, що творять сполуки *прикметник + іменник*, і становлять 94,2 % від усіх мікротопонімів складеної структури. Найбільшою виявилася група анойконімів, атрибутом в яких найчастіше виступає якісний прикметник.

2) Модель *числівник + іменник*. Ця група анойконімів виявилася набагато меншою від попередніх. Належні сюди мікротопоніми ми також ділимо на дві підгрупи: а) *порядковий числівник + іменник*: бер. *Беріжски Другі / Беріжски Перші* (Красн.), п. *Друга Нива* (Сур.), л. *Друга Посадка* (Перед.), пров. *Друге Вікно / Перше Вікно* (Шил.), п. *Друге Поле / Перше Поле* (Лос., Кудл.), пас. *Другий Лісок / Перший Лісок* (Баз.), ст. *Другий Ставок / Перший Ставок* (Расл., Крутн.), зем.уг., п. *Перша Площа* (Юськ.). Всього засвідчено 46 сполучень з порядковим числівником, що дорівнює 4,1 % від усієї кількості двочленних сполучень. Появу числівникових конструкцій зумовлювало існування кількох однотипних, найчастіше розташованих поруч, об'єктів у межах однієї території. Тому для їх розрізнення й з'являлися такого типу двочленні конструкції.

б) *кількісний числівник + іменник*. Визначена модель творення мікротопонімів використовувалася вкрай рідко, всього 11 назв, що утворені таким шляхом: л. *Дванадцять Паль* (Зрдч., Шим.), дол. *Дві Грудки* (Н.Луб.), клад. *Дві Тополі* (М.Біл.), л. *Три Дуби* (М.Сад.), зем.уг. *Три Кінці* (Баз.), в'їзд *Три Ялинки* (Моск.).

Усього нами виявлено 57 мікротопонімів, що утворені за моделлю *числівник + іменник*, що становить 5,1 % від усіх мікротопонімів – двокомпонентних сполук. Найчастішими є двочленні конструкції, в яких опозицію творять порядкові числівники *перший/другий*.

3) Модель *займенник + іменник*. Ця група анойконімів Північної Тернопільщини виявилася найменшою (всього 7 анойконімів – 0,6 %) і представлена такими прикладами: пас. *Своє Поле* (Міз.), к.с. *Тамтой*

Конець (Коб.), к.с. *Тамтой Куток* (В.Гор., Борщів.), к.с. *Той Куток* (В.Гор., Борщів.).

Усього на території Північної Тернопільщини нами виявлено 1109 мікротопонімів, що є двочленними конструкціями, утвореними за трьома основними моделями, які становлять 17,2% від усіх зібраних нами назв.

Характерними для мікротопонімії досліджуваного регіону є також прийменникові конструкції. Останні – це порівняно молодий тип назв, про що свідчить той факт, що той самий об'єкт може бути означений поєднанням різних прийменників з опорним словом, у залежності від місця знаходження номінатора. Такі іменування називають ще топонімами-орієнтирами або орієнтовними назвами [Карпенко: 21]. Д. Бучко зазначає, що назви-орієнтири вказують на локалізацію „безіменних” об'єктів стосовно примітних і загальновідомих на певній території об'єктів. Номінація цих „безіменних” об'єктів у значній мірі залежить від врахування чи не врахування місця знаходження номінатора: при врахуванні номінатора у структурі прийменникових конструкцій використовуються прийменники *за*, *під*, *перед*, *від*, а при не врахуванні – прийменники *на*, *в*, *між*, *при* та ін. [Бучко: 20].

У своєму дослідженні серед прийменникових конструкцій виділяємо:

а) *власне прийменникові*; б) *номінативно-прийменникові утворення*.

а) *Власне прийменникові сполуки* – це сполучення одного прийменника та загальної (власної) назви. При цьому головну роль у цьому сполученні відіграє прийменник, оскільки він творить локативне відношення об'єкта. Без прийменника власна назва входила б до низки мікротопонімів простої структури з винятково ідентифікуючими, індивідуалізуючими функціями, але без своєї ідентифікації просторової [Соکیل: 120]. Номінація об'єктів здійснюється через безпосередню вказівку на конкретний об'єкт за допомогою прийменників.

І. *Мікротопоніми, при творенні яких враховано місце знаходження номінатора*.

Найчисельнішими у наших матеріалах виявилися мікротопоніми з прийменником *за*. Названий прийменник вказує, що іменований об'єкт знаходиться стосовно номінатора за іншим примітним об'єктом

[Бучко: 21]. Такі прийменникові конструкції мотивуються термінами на позначення: а) рельєфу місцевості, рослинного покриву та гідрографії: г. *За Безоднею* (Іванч.), п. *За Берегом* (М.Гл.), п. *За Гаєм* (Лоп.), п. *За Гіркою* (Борс.), пас. *За Горбок* (Шпик.), дол. *За Долиною* (Андр.), п. *За Дубами* (Расл.), п. *За Кашианами* (Бол.), п. *За Копанями* (Зар.), бер. *За Озериськами* (Бр.), пас. *За Садком* (Дбрм.), зем.уг. *За Скалою* (Опр.), п. *За Ямою* (Сосн.). Велика кількість мікротопонімів з прийменником *за* походять і від апелятивів на позначення культурно-історичних реалій: п. *За Вітраком* (Шушк.), урч. *За Ворітьми* (Іванк.), п. *За Гонами* (Пахин.), пас. *За Дворами* (Бр.), п. *За Лани* (Нов.), кол. *За Маєтком* (Вовк.), бол. *За Млином* (Юськ.), п. *За Конюшнею* (М.Гор.), зем.уг. *За Пасіками* (В.Кун.), зем.уг. *За Піскарнями* (Рад.), п. *За Фільварком* (Дбрм.). Широко у наших матеріалах представлені і відонімні утворення з прийменником *за*: бер. *За Бартухами* (Заруд.), зем.уг. *За Глинчуками* (Витк.), п. *За Данилом* (Коб.), г. *За Михасями* (Расл.), п. *За Палійом* (Гриц.), кол. *За Фанькою* (Заруд.), горб *За Чемерисихою* (Гн.). Всього нами зафіксовано 211 назв з аналізованим прийменником, тобто 15,2 % від усіх прийменникових конструкцій. Це свідчить про високу продуктивність такої моделі прийменникових формацій.

Зафіксовано також велике число мікротопонімів з прийменником *біля* (*коло*), який виражає розташування іменованого об'єкта біля іншого примітного об'єкта або конкретної особи. В аналізованих конструкціях вживаються назви об'єктів: а) на означення рельєфу, рослинності та гідрооб'єктів: баз. *Біля Берізки* (Людв.), луг *Біля Верхів* (М.Ілов.), зем.уг. *Біля Дубка* (М.Гл.), пас. *Біля Ставу* (Стіж.), п. *Біля Струмка* (Шкроб.), пл. *Коло Баюри* (Вал.), кол. *Коло Берега* (Мус.), рів *Коло Гори* (Дзв.), кол. *Коло Липки* (Перед.), пас. *Коло Обриву* (Іван.), п. *Коло Осички* (Плис.), дж., ст. *Коло Соснини* (Гнізд., Гнізд.); б) культурно-історичних реалій: л. *Біля Бази* (Андр.), зем.уг. *Біля Вежі* (Заруд.), л. *Біля Крижу* (Криж.), п. *Біля Переїзду* (М.Гл.), п. *Коло Бригади* (Андр.), дол. *Коло Ванниці* (М.Ілов.), пас. *Коло Місточка* (Стр.), рів *Коло Штреки* (Баз.), кол. *Коло Фігури* (Борщів.); в) мешканців поселення: м.розв. *Біля Дахнюка* (Кон.), бер. *Біля Микитки* (В.Вікн.), м.розв. *Біля Пачкарів* (Вал.), клад. *Біля Сошиці* (Зал.), л. *Коло Бухмана* (Вовк.), яр *Коло Вегерихи* (Юськ.), дж. *Коло Гивка* (В.Рак.), зем.уг. *Коло Ясинка* (Тат.). Усього нами виявлено 378

мікротопонімів з прийменниками *біля* (*коло*) на означеній території, що дорівнює 27,3 % від усіх прийменникових мікротопонімів.

Мікротопоніми з прийменником *під*. Цей прийменник вказує, що іменований об'єкт знаходиться перед об'єктом-орієнтиром зі сторони локалізації номінатора [Бучко: 21]. На досліджуваній території з цим прийменником вживаються мікротопоніми на позначення рельєфних, фітонімних та гідронімних особливостей місцевості: пас. *Під Берегами* (Стр.), п. *Під Березиною* (Заліс.), к.с. *Під Болотом* (Іква), м.розв. *Під Вербами* (Щецен.), *Під Горами* (Борщів.), к.с. *Під Криницею* (Хот.), пас. *Під Лугом* (Пот.), л. *Під Могилками* (Бр.), м.розв. *Під Липи* (М.Кун.). У наших матеріалах є також мікротопоніми, іменні основи яких вказують на культурно-історичні реалії: пас. *Під Асфальтом* (Шил.), п. *Під Будниськом* (Синяв.), п. *Під Границею* (Плис.), м.куп. *Під Міст* (Дбрв.), п. *Під Млинок* (Юськ.), п. *Під Нивою* (Синяв.), пас. *Під Цвинтар* (Стр.), п. *Під Шляхом* (Темн.). Відносно кількісною виявилася також група мікротопонімів з прийменником *під*, у яких стрижневе слово є онімом: п. *Під Баковеччиною* (Людв.), зем.уг. *Під Бодаки* (Ман.), л. *Під Ванжулів* (Іванк.), зем.уг. *Під Гнидавою* (Верб.), зем.уг. *Під Ліщуками* (Дбрм.), пас. *Під Максимівкою* (Ч.-Зб.), кол. *Під Щаснівкою* (Білоз.), л. *Під Янківцями* (Ориш.), п. *Під Явірцем* (Дбрв.). Всього на досліджуваній території нами зафіксовано 92 назви мікрооб'єктів з прийменником *під*, що становить 6,6 % від усіх прийменникових конструкцій.

Невелику кількість назв на досліджуваній території творять мікротопоніми з прийменником *при* (*попри*), всього засвідчено 7 таких одиниць (0,5 %): пас. *При Асфальті* (М.Берез.), кол. *При Березі* (Витк.), пас. *При Дорозі* (Літ.), кол. *При Кінці* (Зрдч.), гай *При Полі* (Дзв.), пас. *Попри Ліс* (М.Берез.).

Непродуктивними виявилися також наступні моделі мікротопонімів: — прийменник *проти* + іменник: ст. *Проти Веселівки* (Ів.), кол. *Против Кантори* (Дбрв.), кол. *Проти Цваха* (Красн.), п. *Против Ядахи* (Красн.); прийменник *перед* + іменник: л. *Перед Ковпаком* (Н.Луб.), п., неуг. *Перед Селом* (Крутн., Крутн.); прийменник *поза* + іменник: дж. *Поза Річкою* (В.Гор.), бер. *Поза Селом* (Розт.). Усього виявлено 10 мікротопонімів аналізованих моделей, що становить 0,7 % від усіх прийменникових назв Північної Тернопільщини.

П. Мікротопоніми, при творенні яких не було враховано місце знаходження номінатора.

Мікротопоніми з прийменником *на* представлені у наших матеріалах найчисельніше, і вживаються вони для означення місцевості, на якій чи поблизу якої знаходиться об'єкт [Подольская: 50]. Такі прийменникові конструкції мотивовані назвами на позначення: а) рельєфних, фітографічних та гідронімних особливостей місцевості: к.с. *На Багні* (Очер.), пас. *На Берега* (Бол.), пас. *На Болотах* (Коб.), м.куп. *На Вербі* (Дв.), пас. *На Вертені* (В.Вікн.), пас. *На Лісок* (Сніг.), зем.уг. *На Лугах* (Крутн.), пас. *На Оболоні* (Мишк.), пас. *На Скалах* (М.Берез.), п. *На Степу* (В.Заг.), пас. *На Суніцях* (Шкроб.); б) культурно-історичних реалій: ст. *На Асфальті* (Лішн.), урч. *На Десятинах* (В.Гор.), кол. *На Зрубі* (Підг.), п. *На Сіножатах* (Боляз.), м.розв. *На Скренті* (Богд.), л. *На Церквиску* (Об.); г) відонімних утворень: п. *На Базильках* (Кути), ст. *На Гнидавій* (Кох.), пас. *На Закарпаття* (Рид.), пас. *На Ковалиху* (Заліс.), п. *На Пазючі* (Боляз.), яр *На Терефеї* (Дбр.), м.розв. *На Тивонюковому* (Бак.), м.куп. *На Шимківцях* (Зрдч.). Усього нами виявлено 406 назв із прийменником *на*, що становить 29,3 % від усіх прийменникових утворень.

На другому місці, за кількістю уживаних номенів, є мікротопоніми з прийменником *в* (у). Аналізований прийменник має подібну із попереднім семантику – номінативний об'єкт знаходиться в межах просторового охоплення об'єкта-орієнтира [Бучко: 21]. Вживаються такі назви мікрооб'єктів для окреслення: а) рельєфу, фітооб'єктів, гідрооб'єктів та характеру ґрунтів: бір *В Бір* (Ст.), дол. *У Вивозі* (Вол.), кол. *У Вільхах* (Об.), пас. *В Глиниську* (Бол.), дж. *В Жолубах* (Бр.), п. *В Могилах* (М.Куск.), г. *В Річці* (В.Гор.), кол. *В Ямі* (Яким.), пас. *В Ясенині* (Заліс.); б) культурно-історичних реалій: кол. *В Гулиці* (Міз.), м.розв. *У Клубі* (Синяг., Расл.), кол. *В Пасіці* (Заліс.), м.розв. *У Школі* (Пахин.). На досліджуваній території нами виявлено ще 180 назв із прийменником *в* (у), що становить 13 % від усіх прийменникових конструкцій.

Доволі помітну групу в мікротопонімії досліджуваного регіону складають назви з прийменником *до*, що мотивовані термінами на позначення рельєфу, рослинності, гідрографії: л. *До Берези* (Тих.), кол. *До Вільхів* (Мус.), пас. *До Грушки* (Колод.), кол. *До Журавля*

(В.Вікн.), г. *До Круглика* (Мус.), м.куп. *До Річки* (М.Дед.). Однак основну масу мікротопонімів з прийменником *до* творять відонімні утворення: м.розв. *До Алексеїхи* (М.Кун.), кол. *До Бочара* (В.Луб.), кол. *До Дідушина* (Хом.), кар. *До Киданець* (Макс.), м.розв. *До Лісандра* (В.Ілов.), пас. *До Рибачихи* (Уст.), п. *До Сісіновського* (Лоз.), м.розв. *До Терентія* (М.Вікн.), бер. *До Шумська* (Корд.). У наших матеріалах засвідчено всього 64 назви з таким прийменником, що дорівнює 4,6 % від усіх прийменникових назв.

Мікротопоніми з прийменником *над* (*понад*) складають незначну кількість одиниць і вказують на те, що названий об'єкт знаходиться вище за течією річки від іншого примітного об'єкта [Сокіл: 123]. Антонімічною парою до попереднього виступає прийменник *понад*. Обидва форманти творять невелику кількість мікротопонімів на позначення в основному рельєфу та гідрографії місцевості: ст. *Над Дорогою* (Лішн., Яким.), луг *Над Перетоком* (Сад.), горб *Над Сосниною* (Гнізд.), бер., к.с. *Над Ставом* (Кут., Дбрв.), окоп *Над Шляхом* (Міз.), бер. *Понад Річечкою* (Решн.), пас. *Понад Посадку* (Моск.), пас. *Понад Сад* (В.Вікн.). Усього нами виявлено 14 назв з аналізованими прийменниками, що становить 1 % від усіх прийменникових назв.

Невеликою кількістю назв об'єктів означуваної території презентуються моделі: мікротопонім + прийменник *по*: л. *По Горах* (М.Кун.), м.розв. *По Дядьках* (Кох.), окіп *По Полях* (Рад.), кол. *По Центрі* (М.Кун.), пас. *По Шляху* (В.Куск.); мікротопонім + прийменник *між* (*межи*): бер. *Межи Лисами* (Нов.), зем.уг. *Межи Ровами* (Опр.), яр *Межи Сосною* (Вовк.), пас. *Між Рови* (Крас.), пас. *Між Селом* (Білокр.); мікротопонім + прийменник *з*, *з-під*: к.с. *З Гори* (М.Берез., Коб.), дж. *З Горів* (Лоп.), дж. *З-під Гори* (Мус., В.Вікн.), всього нами знайдено 21 назву, що утворена з допомогою означених моделей, тобто 1,5 % від усіх прийменникових формацій.

Як бачимо, прийменникові конструкції дуже часто використовуються в мікротопонімії Північної Тернопільщини. Нами записано 1383 назви з різноманітними прийменниками, що становлять 21,4% від усіх зібраних мікротопонімів досліджуваної території. Найпродуктивнішими для творення мікротопонімів означеного регіону виявилися прийменники *за*, *біля* (*коло*), *під*, *на*, *в* (у), які найчіткіше окреслюють розташування об'єкта в просторі.

б) *Номінативно-прийменникові* сполуки складаються із прийменника (в окремих випадках навіть кількох прийменників) із цілою синтаксичною конструкцією для більшої конкретизації місця розташування мікрооб'єкта. Ця група анойконімів Північної Тернопільщини виявилася несподівано великою.

Модель *прийменник + прикметник + іменник*: л. *Біля Грубої Липи* (Дібров.), дж. *В Глибокій Долині* (Кон.), пас. *До Червоного Містка* (Тат.), кол. *Коло Білої Криниці* (М.Вікн.), зем.уг. *Коло Доськового Саду* (Дбрм.), п. *Коло Святої Теклі* (Зар.), п. *Коло Стахових Корчів* (Кин.), п. *На Великій Лані* (Опр.), к.с. *На Зелену Криницю* (Моск.), горб *На Панському Палаці* (Пот.), пас. *На Ярого Горах* (Крутн.), дол. *Під Красною Горою* (Бол.), бер. *Під Ходацькою Горою* (Сур.). У межах номінативно-прийменникових сполук аналізована модель виявилася найчисельнішою, нами зафіксовано 64 назви цієї конструкції, що становить 50 % від усіх номінативно-прийменникових назв.

Чисельною у наших матеріалах виявилася також конструкція *іменник + прийменник + іменник*: дж. *Джерело з Рудки* (Гн.), кол. *Керниця коло Каплиці* (Боляз.), клад. *Кладовище за Селом* (Іван.), кол. *Колодязь у Центрі* (Дун.), бол. *Мочар коло Хреста* (Бод.), пров. *Провалля за Антосею* (Шушк.), бір *Сосна похід Річку* (Лопуш.), підз.х. *Тонеля коло Церкви* (Перед.), горб *Хрест на Межі* (М.Дед.), м.куп. *Яма коло Школи* (Дбрв.). Нами записано 30 мікротопонімів аналізованої конструкції, що становить 23,4 % від усіх назв такого типу.

Трохи меншою кількістю одиниць запрезентована конструкція, що представлена сполученням *прийменник + іменник + іменник*: кол. *В Кінці Села* (Баз.), л. *В Михайлівці Ліс* (Загір.), підз.х. *Коло Костя Похилки* (Рохм.), л. *На Гниловій Восовець* (М.Кун.), пас. *Під Ланівцями Горбочки* (Гриньк.), мог. *Під Церквою Фігура* (Дбрм.), м.розв. *У Баби Оліянки* (В.Гор.). На території Північної Тернопільщини виявлено тільки 20 мікротопонімів цієї моделі, що дорівнює 15,6 % від усіх зафіксованих номінативно-прийменникових конструкцій.

Інші трьохкомпонентні моделі номінативно-прийменникових конструкцій у наших матеріалах представлені одиничними прикладами: *прийменник + числівник + іменник*: п. *За Трьома Липами* (М.Біл.), п. *На Двох Ризах* (Юськ.); *прийменник + іменник + прикметник*: неуг. *Коло Сави Макаровича* (М.Заг.), пас. *У Пані*

Дембінської (Кон.); *прикметник + прийменник + іменник*: бір *Соснова На Долинах* (Вал.).

Нами зафіксовані також одиничні чотирьохкомпонентні конструкції: *прийменник + іменник + прийменник + іменник*: яр *За Греблею в Ровах* (Корд.), мог. *У Ванюші на Городі* (Пахин.); *прикметник + іменник + прийменник + іменник*: кол. *Велика Криниця коло Барабольки* (Колод.); *іменник + прийменник + числівник + іменник*: кол. *Криниця коло Трьох Тополь* (Білоз.); *іменник + прийменник + прикметник + іменник*: оз. *Озерце коло Старого Млина* (Зар.); *іменник + іменник + прийменник + іменник*: клад. *Цвинтар Петлюри на Дорозі* (Полян.), усього виявлено 14 мікротопонімів таких моделей, тобто 10,9 % від усіх номінативно-прийменникових назв. На досліджуваній території нами зафіксовано всього 128 мікротопонімів, що представляють номінативно-прийменникові конструкції, і це становить майже 2% від усіх зібраних нами назв. Найхарактернішою номінативно-прийменниковою конструкцією для мікротопонімікону Північної Тернопільщини виявилася модель *прийменник + прикметник + іменник*.

Отже, на території Північної Тернопільщини прийменникові сполуки порівняно часто використовуються для творення мікротопонімів. Нами виявлено 1511 таких одиниць, що становить 23,4% від усіх зібраних на означуваній території мікротопонімів.

ЛІТЕРАТУРА

- Бучко: Бучко Д. Г. Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту // Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych. Lublin, 2005. – С. 17-23.
- Карпенко: Карпенко Ю. А. Топонімія Буковини // Дисертація на здобуття вч. ступеня доктора філолог. наук. – Чернівці: 1967. – 520 с.
- Лісняк: Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис....канд. філол. наук. – Ужгород, 2004. – 21 с.
- Подольская: Подольская Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ. – М.: Наука, 1983. – 160 с.
- Поляруш: Поляруш Т. Структура і функціонування складених назв у різних класах топонімів // Наукові записки Тернопільського

державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. I. – С. 138-142.

Сокіл: Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини. – Львівський нац. ун-тет ім. Івана Франка. Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2008. – 180 с.

Maria Sorotska. The structural peculiarities of compound and prepositional microtoponyms of the northern part of Ternopil region

The structural peculiarities of compound and prepositional microtoponyms of the northern part of Ternopil region are analyzed in this article. It was found, that the prepositional constructions is comparisonally new type of names and indicates into the localization of "nameless" objects with reference to noteworthy objects. The compound (binomially) constructions are separated according to parts of speech. In the process of work the quantitative analysis of microtoponyms was done.

Key words: microtoponym, compound (binomially) construction, prepositional structure, reference name.

ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ПЕРЕКЛАД

УДК 81'373.46+251

Ольга Петришина (Тернопіль)

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ПІДСТИЛІ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ

Статтю присвячено аналізу християнської релігійної термінології у проповідях глав українських християнських церков. Гомілетичні вимоги та індивідуальна манера проповіді визначають особливості використання спеціальної релігійної лексики у мовотворчості духовних наставників.

Ключові слова: релігійна лексика, християнська релігійна термінологія, спеціальна лексика, тематичні групи, церковна проповідь, проповідницький підстиль, релігійний стиль.

Зміцнення статусу духовних інституцій в Україні, а також пильний інтерес до відродженого релігійного стилю сучасної літературної мови спонукає науковців до вивчення специфіки функціонування термінологічної системи, що обслуговує церковно-релігійну сферу. Зацікавлення християнською релігійною спеціальною лексикою зумовлене й тим, що до її складу входять прямі запозичення й кальки, які демонструють розвиток української літературної мови протягом різних періодів її функціонування.

Українська релігійна термінологія нечасто була об'єктом самостійних лінгвістичних досліджень, що спричинило відсутність наукової дефініції та кваліфікації цього мовного феномена. З огляду на панівну у тоталітарному радянському суспільстві атеїстичну ідеологію наукові пошуки, присвячені спеціальній релігійній лексиці української мови, проводилися мовознавцями в діаспорі – О. Горбачем [Горбач], Є. Грицаком [Грицак], П. Ковалівом [Ковалів] та ін. Їх дослідження здійснено на доступних авторам фактичних матеріалах – перекладах Святого Письма, церковно-музичних творах тощо, однак це дещо обмежувало коло наукових зацікавлень.

На українських теренах релігійну термінологію як складову частину лексичної системи мови не вивчали упродовж десятиліть через причини екстралінгвального характеру, зокрема, войовничу атеїстичну ідеологію та відверту дискримінацію церковно-релігійної сфери. Праця мовознавців Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. М. Мацюк „Українське термінознавство” була чи не першою спробою принагідного аналізу української релігійної термінології, якій було присвячено окремих

розділ „Сакральна термінологія” [Панько, Кочан, Мацюк: 34-36]. Однак автори подали тут лише короткі відомості про походження цієї лексики, не презентуючи її як систему на сучасному етапі розвитку української літературної мови.

Серйозною науковою подією, спрямованою на вирішення проблеми релігійної термінології, окреслення напрямків розвитку релігійного стилю, стала Всеукраїнська наукова конференція „Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій”. Окремі групи релігійної термінології докладно проаналізовано в дослідженнях С. Біблої, І. Павлової, Н. Піддубної, Н. Пуряєвої та ін.

Мета нашої статті – з’ясувати особливості християнської релігійної термінології як одного із розрядів релігійної лексики, дослідити специфіку тематичних груп християнської релігійної термінології, представлених у проповідях українських першоієрархів. Джерельною базою роботи є тексти проповідей українських першоієрархів різних християнських церков (Іларіона, Йосифа Сліпого, Мирослава Івана Любачівського, Філарета, Любомира Гузара), які можуть слугувати гомілетичними зразками.

Вивчення християнської релігійної термінології дещо ускладнюється неоднозначністю наукових трактувань природи термінів і їхнього вживання у мові для спеціальних цілей. Незважаючи на спроби лінгвістів дати однозначне, чітке та логічне визначення поняття „термін”, котре б відбивало його сутність і охоплювало усі типологічні різновиди термінів, досягти чіткої одностайності в наукових тлумаченнях досі не вдалося. Під терміном розуміємо інваріант (слово або словосполучення), який позначає спеціальний предмет або наукове поняття, обмежене дефініцією та місцем у певній терміносистемі.

Спільним для всіх досліджень є формулювання основної функції терміна (позначати наукове поняття), а також визначення властивостей, що забезпечують його оптимальне функціонування у терміносистемі. Характерними ознаками термінів є однозначність у межах термінологічного поля, системність, точність, відсутність експресії, стилістична нейтральність, „нежиттєздатність” поза контекстом тощо.

Аналіз опрацьованих джерел умотивовує таке визначення української релігійної термінології: це система лексичних засобів, які, позна-

чаючи богословські поняття та спеціальні предмети церковно-релігійної сфери, забезпечують протікання комунікативних процесів різних напрямків церковно-релігійної діяльності. Традиційно релігієзнавці виділяють такі рівні церковно-релігійної сфери: релігійна свідомість, культова діяльність, церковно-релігійні організації (інститути), внутрішньо- та міжцерковні відношення тощо. На основі підходу структурованості церковно-релігійного „організму” мовознавці розглядають окремі галузі української релігійної термінології (мікρο-терміносистеми), що певною мірою співвідносяться з названими складниками, як-от: релігійна, церковно-обрядова, церковно-адміністративна, церковно-юридична та ін. термінології [Бібла: 4].

Виділення основних розрядів у спеціальній релігійній лексиці базувалися на тематичному підході. На сучасному етапі розвитку української лінгвістики проблема тематичної класифікації релігійної термінології висвітлена у дослідженнях С. Біблої, Г. Нуцковської, І. Павлової, Н. Піддубної, Н. Пуряєвої, М. Скаб, І. Черненко та ін.

На нашу думку, більшість спроб систематизації української релігійної термінології базуються на класифікації, запропонованій О. Горбачем [Горбач]. У контексті історичного аналізу досліджень релігійно-християнської термінології вчений кваліфікував її „... за значеннєвими групами: 1) храм і утвар, 2) духовенство й його одяг та ризи, 3) чинодіяння, обряди, 4) свята, 5) теологія” [Горбач: 121].

Проаналізувавши „Російсько-український словник наукової термінології”, І. Черненко визначила такі лексико-семантичні групи релігійних термінів:

- духовенство, „люди церковні”, організація парафії;
- поняття, пов’язані з церквою (храмом) та її спорядженням (церковним утваром);
- одяг церковників, ризи;
- терміни, пов’язані з чинодіянням (таїнствами), обрядами;
- назви церковних свят і богослужбових книг;
- поняття зі сфери теології [Черненко: 281].

Г. Нуцковська, наприклад, окреслені групи релігійної лексики кваліфікує як морфолого-семантичні групи; вони охоплюють використані у пастирських посланнях Андрея Шептицького термінологію, ономастикон, індивідуально-образні вислови, зокрема перифрази, авторські епітети тощо [Нуцковська: 73-80]. Дослідниця неправомірно,

на наш погляд, ототожнює релігійну лексику із релігійно-християнською термінологією.

Н. Бабич означає терміном богословського (релігійного) стилю „...лише лексичні одиниці, які пов’язані: 1) з церквою (храмом, його облаштунками); 2) з парафією; 3) зі святами і 4) з чинодіяннями” [Бабич: 163].

Натомість у праці М. Скаб [Скаб] обсяг поняття „богословська термінологія” не обмежується тільки християнським релігійним вченням та уявленням про світ. Це дає їй підстави стверджувати, що з лексико-семантичного погляду богословська термінологія – дуже різнопланова група лексем, яку за формулами тлумачення можна поділити на 24 тематичні підгрупи, як-от: найменування богів (Бог, Агні, Аллах, Крішна, Христос тощо), найменування послідовників релігійних вчень (адвентисти, баптисти, євангелісти, католики та ін.), назви будівель, у яких відбувається богослужіння, та їх частин (лавра, мечеть, каплиця, костюл, синагога, храм, церква; амвон, вівтар, капела, келія) і т.п. На думку М. Скаб, за наявності тих чи інших сем у межах тематичних підгруп можна виділити менші групи [Скаб: 179-180]. Такі міркування дослідниці, безперечно, заслуговують на увагу. Богослов’я – це сукупність церковних учень про Бога та догмати релігії. За логікою речей богословська (чи релігійна) термінологія має презентувати різні теологічні вчення (християнство, буддизм, іслам, протестантизм та ін). Оскільки упродовж десяти століть християнство було основною, панівною релігією на території України, то значення терміна „богослов’я” обмежувалося християнським віровченням. Це, очевидно, й позначилось на сучасному розумінні релігійної термінології як тільки християнської. Оскільки джерельною базою нашого дослідження є християнські проповіді, тому ми послуговуємось усталеним терміном „релігійна термінологія” на позначення системи назв спеціальних християнських об’єктів, теологічних уявлень, понять тощо.

З огляду на те, що особливістю церковної проповіді є її доступність, у проповідницькому підстилі, на відміну від богословського, реколекційного, спостерігається невисока частотність термінів. Як правило, духовні наставники використовують загальновідомі спеціальні лексеми або менш відомі із обов’язковим тлумаченням. Гомілетична діяльність окремих священнослужителів подекуди не

підпорядковується цій вимозі. Це зумовлено рівнем освіченості, інтелектуальними здібностями, індивідуальною манерою проповідування, мотивацією духовного наставника до самовдосконалення, його прагненням формувати і підвищувати релігієзнавчі компетентності вірян тощо. Зауважимо, що проповідницька спадщина першоієрархів різних українських ортодоксальних християнських конфесій теж презентує відхилення від цієї тенденції, зумовлене об’єктивними чинниками, передусім високим рівнем богословської освіченості та оригінальним підходом до мовної організації текстів. Узагальнюючи відомі нам спроби семантичних класифікацій релігійної спеціальної лексики, термінологію досліджуваних проповідей першоієрархів (Іларіона, Йосифа Сліпого, Мирослава Івана Любачівського, Філарета, Любомира Гузара) систематизуємо за такими тематичними групами:

1) храм, його частини, внутрішні атрибути, церковне начиння: *катедра/кафедра, молитовниця, престол, захристія/ризниця, іконостас, хрест, ікона, образ, хоругва, апсида, крипта, кадило, свічник, баня, дзвін, царські врата / ворота, дияконські двері;*

2) церковні служби та їх складові: *богослужіння/богослужба, Літургія, Служба Божжа, вечірня, утрєня, молитва, проповідь, казання, піснеспів, акафіст, антифон, кондак, прокимен, псалом, стихира, тропар, таїнство/тайна, алуя/алілуя, амінь;*

3) духовенство, служителі церкви: *ігумен, протоігумен, архімандрит, прєсвітер, митрополит, патріарх, апостол, єпископ, архієпископ, архієрей, канонік, священик, парохій, екзарх, вікарій, лєвіт, пастир, папа, лєтат;*

4) святі таїнства: *Хрєщення, Євхаристія, Причастя, Покаяння, Сповідь, покута, поклін, Миропомазання / Миропомазаніє, Єлеосвячення, Соборування, рукопокладення / рукоположення, висвячення, хіротонія;*

5) терміни, пов’язані з теологічною наукою (які стосуються статусу церкви, релігійно-культових понять тощо): *парафія, парохія, капітула, архангел, ангел, синод, обіт / обітниця, благодать, догма, гріх та ін.*

Діяльність глав усіх християнських церков виходить за межі власне архієрейських обов’язків: вони не тільки повноцінно виконують церковні обов’язки, але й займаються доброчинною, науковою, видавничою, громадською діяльністю, а відтак, беруть активну участь

у роботі різних церковних соборів, конгресів, релігійних установ і громад, плідно працюють над створенням духовних, у тому числі навчальних закладів тощо.

Цілком закономірно, що проповіді отців християнських церков розраховані на різні типи слухачької аудиторії, проте близько 65% аналізованих текстів становлять проповіді, виголошені перед досвідченими реципієнтами: вірянами із належним рівнем релігієзнавчої компетентності, духовними особами (священнослужителями, монахами, монахинями) або особами, певною мірою причетними до церковно-релігійної сфери (вихованцями духовних навчальних закладів, паломниками).

Нагромадження спеціальної релігійної лексики у мовленні першоієрархів-проповідників спостерігаємо:

в описах укладу християнської церкви, особливостей обрядовості, таїнств тощо: *Не диво, що наші літургійні устами приписують служити цю Святу Літургію в найважливіші празники й неділі літургійного року: Різдво Христове – початок нашого спасення, Богоявлення – основа нашого спасення у Пресвятій Трійці, Великий Четвер – пам'ять установа святої Тайни Євхаристії в надвечір'я Христових страстей, Велика Субота і з нею Воскресення – завершення нашого спасення, час Святого й Великого Посту – наше покайання як зміст нашого спасення, день св. Василя – як вияв вдячності і прослави для цього великого Отця Східної Церкви, що лишив нам зразок святости і цю святу Літургію* [ТПКЙ XIV: 191]; *Як кожна тайна, так і Пресвята Євхаристія є видимим знаком невидимої ласки* [Любач.: 1]; *Православне духовенство відвикло за часи державного атеїзму від пастирства і перетворилося на требовиконавців* [Філарет: 623];

у тлумаченнях засад християнської філософії: *Мир, подібно як царство Боже, життя вічне, любов ближнього і Святі Тайни, є основою, програмовою частиною науки Христа. Як багато разів Христос повторяв це слово „мир вам” і воно стало дійсно Його тестаментом, як говорить Еклезіяст, „тестаментом мира”, – на прощанні з Апостолами* [ТПКЙ XII: 229]; *Літній відпочинок, який має стати докорінним оновленням нашого єства, повинен включати також і релігійне відродження, – відродження душі. Вищезгадані святкування, а, може, навіть проща до святих місць – це нагода*

подивитися на себе іншими очима, щоб зректися того, що в нас не цілком відповідає Божому Закону, і навпаки – зміцнити й підсилити те, що нас освячує і робить близькими до Бога [Любомир: 1];

під час аналізу важливих подій з історії вселенської церкви, зокрема української церкви як її складової: *Українську мову, як мову богослужбову, український народ здобув для своєї Православної Церкви великими зусиллями та великими жертвами, поклавши за це сотні тисяч мучеників: Архієреїв, Священників та вірних* [Ларіон: 57]; *Єпископські свячення відбулися лише в палаті, з огляду на недугу Митрополита, хоч він хотів іти до катедри. Відбулися вони в молитовниці тільки при участі капітули й тих найближчих, які були в палаті. Ніхто більше не знав, хоч усі припускали, що там мусіли „відбутися свячення, тим більше, що треба було зі захристії св. Юра принести „орла”, на яким стоїть архисрей, і вже з того припускали, що там мусіли відбутися свячення, хоч ніхто більше не говорив* [ТПКЙ XIII: 300];

у визначенні статусу окремих духовних інституцій в організації християнсько-релігійної сфери: *До Недільної Школи ходять всі діти, – Священик знайти їх і дотильнувати, щоб вони таки навчалися української мови* [Ларіон: 29]; *Ви об'єдналися нині в одно буквально із усіх сторін світа, по якому розкинулись Ваші монастирі ... Ви об'єдналися в одну велику родину, закріпивши своє внутрішнє життя одними спільними правилами! Справді, одні і спільні правила, як відбитка і норма досконалого життя, проголошеного Христом в Євангелії і Його Апостолами в Посланнях, – становлять основу і певний дороговказ в чернечому житті, в туземній боротьбі душ, в здійсненні головних обітів: чистоти, убожества й послуху* [ТПКЙ XII: 29]; *Особливо цього року, який проголошений Роком християнського покликання з наголосом на покликанні до богопосвяченого життя, хочу привітати тих, що в монастирях, чинах, згромадженнях та інститутах спільнотного життя здійснюють свій чернечий подвиг: освячують свої душі, служать Богові та ближнім* [Філарет: 446];

в описах церковно-релігійного життя на поселеннях (у діаспорній Україні): *Ми нині заносимо благодарну Службу Господеві за здвигнення цього храму і також дякуємо всім тим, що причинилися до його будови, в першу чергу Св. Отцеві Пані Павлові VI за те, що особисто дав дозвіл на запис площі на Апостольський Престіл з призначенням*

для *Храму* й *Університету українського народу*; *дальше всім українським, передусім американським і канадійським та деяким неукраїнським Владикам, духовенству і вірним ...*, і всім, що *молитвами* і *трудами* *помогли до здійснення цього храму, в першу чергу Монахию Василіянкам з їх архимандринею Клявдією* [ТПКЙ XIII: 18].

Отже, аналіз джерельної бази засвідчує, що у проповідницькому підстилі чисельнішими є групи термінів, пов'язані з храмом та його внутрішніми атрибутами, духовною ієрархією й теологією, що зумовлено завданнями духовного учительства. Функціонування християнської релігійної термінології у проповідницькій практиці визначає поняття “проповідницького ідіостилу” осіб різних ступенів священства. Проповіді духовних осіб високого сану (архієпископів, митрополитів, патріархів) презентують належний рівень мовної, зокрема поняттєво-тезаурусної компетенції і переважно призначені для досвідчених реципієнтів: у них містяться відомості не лише з галузі теології, але й соціології, культурології, всесвітньої історії, історії церкви тощо. Цим зумовлене значне число спеціальних назв, передусім релігійної термінології, в аналізованих текстах. Перспективи подальших досліджень становить питання розмежування тематично суміжних лексичних груп релігійної лексики, а також функціонування християнської релігійної термінології в інших підстилях релігійного стилю (молитви, літургії, катехизиса тощо).

ЛІТЕРАТУРА

- Бабич: Бабич Н. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному конфесійному стилі // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 161-169.
- Бібла: Бібла С. В. Склад, джерела й шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 1997. – 20 с.
- Горбач: Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика (1998) // Праці Наукового Конгресу у

тисячоліття Хрищення Руси-України. Збірник мовознавчої комісії. – Мюнхен, 1988. – Т. 1. – С. 99-146.

- Грицак: Грицак Є. Вплив церкви і релігії на українську мову (Студія з ділянки української лексикографії) // Międzynarodowy Zjazd Słowistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów, Sekcja I: Językoznawstwo. – Warszawa, 1934. – S. 34-38.
- Ковалів: Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду (X - XIVст.): Запозичення. – Нью-Йорк, 1964. – 280 с.
- Нуцковська: Нуцковська Г. Мова та стиль пастирських послань Митрополита Андрея Шептицького. – Люблін: Wydawnictwo KUL, 2003. – 298 с.
- Панько, Кочан, Мацюк: Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
- Скаб: Скаб М. Богословська термінологія у „Словнику української мови” // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 178-183.
- Черненко: Черненко І. Лексико-семантичні групи церковно-релігійних термінів у „Російсько-українському словнику наукової термінології” // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 280-293.
- ДЖЕРЕЛА
- Іларіон: Іларіон. Навчаймо дітей своїх української мови. – Вінніпег: Віра й Культура, 1961. – 63 с.
- Любомир: Проповіді Блаженнішого Любомира // <http://www.ugcc.org.ua>
- Любач.: Проповіді о. д-ра М. І. Любачівського // www.cerkva.od.ua
- ТПКЙ XII: Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / Зібрали о. проф. д-р І. Хома і о. проф. д-р І. Музичка. – Т. XII. – Рим: Український Католицький Університет ім. Св. Климентія Папи, 1981. – 335 с.
- ТПКЙ XIII: Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / Зібрали о. д-р І. Хома і о. д-р І. Музичка. – Т. XIII. – Рим: Український Католицький Університет ім. Св. Климентія Папи, 1983. – 352 с.
- ТПКЙ XIV: Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / Зібрали о. д-р І. Хома і о. д-р І. Музичка. – Т. XIV. – Рим: Український Католицький Університет ім. Св. Климентія Папи, 1985. – 494 с.
- Філарет: Філарет. Проповіді, промови, послання, доповіді, інтерв'ю. – Т. 7. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2007. – 799 с.

Olga Petryshyna. Specificity of the function of Christian religious terminology in the sermon substyle of the religious style

This article deals with the analysis of Christian religious terminology in the sermons of the heads of the Ukrainian Christian churches. Homiletic requirements and individual manner of the sermoning define the peculiarities of using special religious lexis in the linguacreativity of the priests.

Key words: religious lexis, thematic groups, church sermon, sermon substyle, religious style.

УДК 413.13(43)

Тетяна Олійник (Тернопіль)

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

В статті проаналізовано теоретичні засади перекладу художньої літератури. Розглянуто три основні концепції, що відбивають переклад взагалі і художній переклад зокрема: неможливість перекладу, всеперекладність, відносна перекладність. Визначено місце художнього перекладу в ієрархії видів перекладу.

Ключові слова: художній переклад, концепції перекладу, неможливість перекладу, всеперекладність, відносна перекладність, теорія перекладацької інтерпретації оригіналу.

Проблема перекладу художніх творів не є новою для перекладознавства. Тексти художніх творів – засіб відображення культури народу, дійсності, представлені в суб'єктивному баченні автора. Письменник часто використовує різноманітні мовні засоби, що несуть у собі „відбиток” культури того або іншого народу. Це викликає певні труднощі при їхньому перекладі, тобто презентації в іншому культурному середовищі. Тому таке питання логічно буде розглянути в рамках суперечок, що тривають протягом багатьох століть, про те, чи можливий переклад взагалі, а також про проблему еквівалентності перекладу і прийомів її досягнення. Мета нашої статті – проаналізувати основні теоретичні джерела, які відображають особливості відтворення стилю художнього тексту засобами мови-мети.

Велика кількість наявної на сьогодні наукової літератури, присвяченої питанню художнього перекладу, не поклала кінець численним суперечкам, які точаться навколо цієї проблеми. Навпаки, це питання стало ще актуальнішим для перекладознавства у світлі інтересу до перекладу як „міжкультурної комунікації”, „контакту двох культур”.

Однак таке розуміння сутності перекладу існувало не завжди. Короткі нариси, більш детальні праці (П. І. Копанев; Л. К. Латишев; А. В. Федоров; О. Е. Семенець; К. І. Ковальова; С. В. Тюленев; Н. К. Гарбовський і ін.), що стосуються історії становлення перекладознавства, засвідчують, що упродовж століть із більшою або меншою силою давали про себе знати три основні концепції, що відбивають переклад взагалі і художній переклад зокрема.

Відповідно до першої з них *переклад у принципі не можливий*. Так, наприклад, у древньому світі неперекладними вважалися сакральні тексти через своєрідний „пієтет” стосовно слова Божого [Мечковская: 233-234].

Данте, великий діяч епохи Відродження, говорячи про переклад поезії, застерігав перекладачів: „Нехай кожний знає, що жоден твір ... не може бути перекладений зі своєї мови на іншу без порушень всієї її насолоди і гармонії” [Гарбовский: 111].

У XVII столітті Сервантес в мовлення Дон Кіхота вкладає свій сумнів (що став уже хрестоматійним) із приводу можливості перекладу, зокрема перекладу поезії: „...найсумліннішому й найталановитішому перекладачеві ніколи не піднятися на таку висоту, якої вони [поетичні твори – Т. О.] досягають у первісному своєму вигляді” [Гарбовский: 111].

Не менш скептична точка зору на перекладність поезії висловлена у французького поета Жоашена Дю Белле, що сказав слідом за Данте: „Той, хто хотів би створювати своєю рідною мовою твори дійсно цінні, нехай залишить ... переклади, а особливо переклади поетів” [Дю Белле: 243].

Наприкінці XVIII століття внаслідок інтересу до інших культур і минулого свого власного народу, а також під впливом політичної ситуації тієї епохи (війни в Європі проти Наполеона, підйом національно-визвольного руху в більшості європейських країн) багато діячів того часу також негативно висловлювалися про можливості перекладу.

І. Г. Гердер, наприклад, називав переклад причиною „псування” національної мови.

Серед лінгвістів-перекладачів XIX століття відомий своєю непримиренністю з думкою про можливості перекладу Вільгельм фон Гумбольдт. У своєму листі до Шлегеля він стверджував: „Усякий переклад бачиться мені, безумовно, спробою вирішити нездійсненне завдання. Тому що кожний перекладач неминуче повинен розбитися об один із двох підводних каменів, занадто точно дотримуючись або свого оригіналу за рахунок смаку й мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок свого оригіналу. Щось середнє між ними не тільки важко уявити, але й просто неможливе” [див. Федоров: 31].

Ідеї В. фон Гумбольдта підтримав О. О. Потебня, який вказував, що лексико-граматичні й емоційно-стилістичні структури, які виражаються за допомогою окремих слів і їхніх сполучень, відрізняють одну мову від іншої. Малоімовірним уявляється збіг слова однієї мови з іншою і тим більше – сполучення слів, що відрізняються між собою. Тому „сіль” таких слів пропадає, їх неможливо перекладати [Потебня: 47].

Продовженням концепції В. фон Гумбольдта стала поява на початку XX століття в Америці гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра – Уорфа, відповідно до якої мислення людини детермінується особливостями тієї мови, засобами якої вона користується. Тому зміст думок, виражених однією мовою, принципово не може мати своїх відповідників в іншій. Пізніше цю ідею розвивали представники неогумбольдтіанства, зокрема Лео Вайсгербер.

Іншою концепцією про можливість виконання перекладу, що існувала паралельно з першою, але мала меншу кількість прихильників, є так звана концепція *всеперекладності*.

Вона опирається на підході з боку мовних універсалій, представленому в різних універсальних граматиках (наприклад, граматика Пор-Рояля А. Арно і К. Лансло). Філософія мови епохи Просвітництва (Декарт, Лейбніц) відстоювала принцип абсолютної перекладності, спираючись на твердження про те, що всі мови представляють лише варіації якоїсь загальної мови *lingua universalis* і для перекладу важливо враховувати лише спільність понять [Алексеева 2004: 133].

У XIX столітті в Росії такої позиції дотримувалися прихильники так званого дослівного перекладу – О. Фет, П. В'яземський і ін. [Денисова: 5]. У XX столітті цей принцип знайшов своє продовження й розвиток у теорії універсалій М. Хомського й у висвітленні денотативної функції мови. Французький дослідник Ж. Мунен говорив про всеперекладність, вважаючи, при цьому, що такий процес можна зробити з безумовною відповідністю речі слову, принаймні, у термінології [Тюленев: 21].

Ми дотримуємось третьої концепції, що одержала назву *відносної перекладності*.

У XIX столітті обґрунтувати погляд на переклад як на завдання здійснення спробував німецький учений, перекладач Платона Фрідріх Шлейермахер. У своєму трактаті „Про різні методи перекладу” (1813) він стверджував, що читач перекладу лише тоді виявляється в рівному становищі з уважним читачем твору в оригіналі, коли він поряд з духом мови одержує можливість відчутти й поступово сприйняти своєрідний дух автора [Федоров: 33]. У цій концепції вже простежується спроба обґрунтувати необхідність враховувати при перекладі стиль автора.

Й. В. Гете, говорячи про можливість перекладу, виділив два основних принципи, якими користується перекладач. Один з них вимагає переселення іншомовного автора до нас, щоб ми могли побачити в ньому співвітчизника, інший, навпаки, висуває вимогу, щоб ми відправилися до цього чужоземця й пристосувалися до його умов життя, складу його мови, його особливостей [Федоров: 33]. Отже, те, у чому В. фон Гумбольдт бачив перешкоду для виконання перекладу, Й. В. Гете представляє як способи його здійснення.

Російський дослідник у галузі перекладу А. В. Федоров стверджував, що повноцінний переклад можливий за умови, при якій те, що є неможливим стосовно окремого елемента, є можливим стосовно складного цілого – на основі виявлення й передачі значеннєвих і художніх функцій окремих одиниць, що не піддаються вузькоформальному відтворенню; вловити і передати ці функції можливо на основі тих значеннєвих зв'язків, які існують між окремими елементами в системі цілого [Федоров: 122].

Позиція відносної перекладності ґрунтується на положенні, що принципова подібність мислення людей незалежно від їхньої націо-

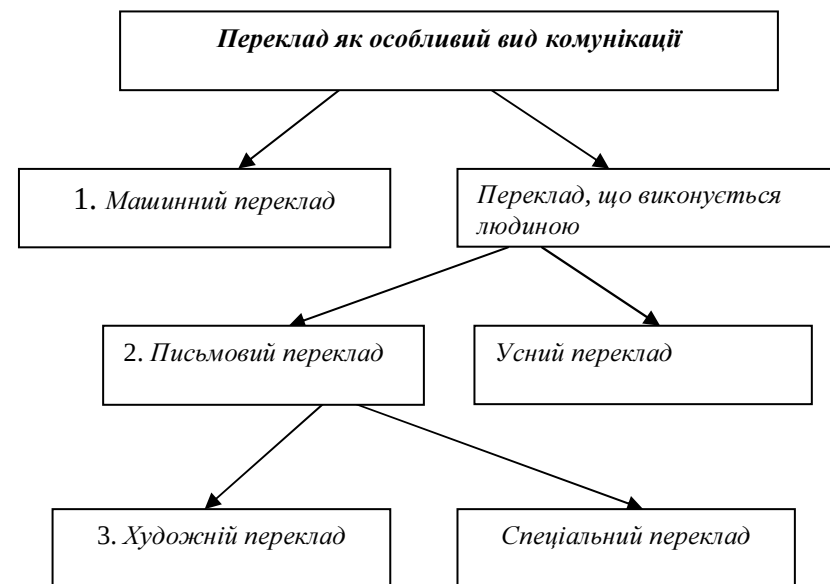
нальності або етнічної приналежності, універсальність категорій мислення дозволяють здійснювати переклад, хоча, природно, при цьому перекладачеві доводиться чимсь жертвувати (тому такий переклад називають таким, що відносно (частково) передає всі особливості оригіналу). Однак ці жертви, як правило, стосуються більше плану вираження, ніж змісту, який у перекладі можна виразити описово, щоб донести його до реципієнта.

Важливим у цьому зв'язку видається зауваження С. В. Тюленєва про те, що від втрат при передачі форми оригіналу страждають в основному тексти, які належать до тих функціональних стилів, які тяжіють до художнього, де форма не менш важлива, ніж зміст, що виражається нею, а іноді повністю переважає над ним [Тюленев: 21].

Говорячи про художній переклад, необхідно зазначити, що, з одного боку, про нього написано дуже багато, а з іншого – дуже мало. І, напевно, це правильно, оскільки це той вид перекладу, який неможливо „підігнати” під загальні правила, якому неможливо навчити і про який буде написано ще чимало праць.

Щоразу, коли мова заходить про види перекладу, художній переклад виділяють окремо, вказуючи, таким чином, на особливу специфіку такого виду перекладу [порівн. Бархударов: 45-49; Міньяр-Белоручев: 176-183; Виноградов: 12-14; Алимов: 27]. Наочно місце художнього перекладу в ієрархії видів перекладу, як особливого виду комунікації, представлене Р. К. Міньяр-Белоручевим [Міньяр-Белоручев: 13] у вигляді схеми (рис. 1).

Рис. 1. Місце художнього перекладу в ієрархії видів перекладу

Основа 1 класифікації: механізм перекладу.

Основа 2 класифікації: умови роботи перекладача.

Основа 3 класифікації: жанровий характер текстів.

Як видно зі схеми, художній переклад – це переклад певної жанрової спрямованості, що виконується людиною письмово. Такий статус художнього перекладу свідчить про його відносну автономність, про існування окремої теорії художнього перекладу. Проте цього статусу ця галузь перекладознавства набула відносно недавно. Як вказує лінгвіст-перекладач В. Россельс, для опублікованих до середини 60-х років у нашій країні і за кордоном книг, збірників і статей з питань художнього перекладу й перекладної літератури характерні або історико-літературний аспект, або розробка однієї чи декількох теоретичних проблем, внаслідок чого виникли такі розділи, як „порівняльна стилістика” і „порівняльне віршознавство” [Россельс: 6].

Усвідомлення того, що художній переклад має свою особливу функцію, характеристики, галузь використання, викликало чималу кількість робіт, присвячених цьому виду перекладу, а головне – спонукало перекладознавців, лінгвістів до нових пошуків у теорії художнього перекладу (див. роботи І. Лівого, А. Поповича, Г. Гачечиладзе,

К. Чуковського, І. Кашкіна, А. Федорова, П. Гиро, Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне, Е. Карі, Ж. Мунена, П. Топера, Т. Казакової, Ю. Солодуба та ін.).

Невирішеність питання про співвідношення й роль мовних і позамовних компонентів у процесі перекладу приводить дослідників у середині ХХ століття до спроби створення теоретичної моделі перекладацького процесу. Характерною рисою європейської транслатології в 70-і роки є те, що переклад починає розглядатися, насамперед, як акт міжмовної комунікації (Дж. Катфорд; А. Швейцер).

Імпульсом для подальших перспективних досліджень в галузі порівняльно-зіставної лінгвістики у функціонально-комунікативному аспекті, зокрема, у розробці проблеми еквівалентності в цей період став доробок Лейпцігської школи перекладу. Виходячи з ідеї перекладності, представники цього напрямку керуються положенням, у відповідності з яким тексти вихідної мови можуть замінюватися текстами мови перекладу при збереженні незмінним „раціонального інформаційного змісту” (термін О. Каде). Разом з тим текст художнього твору може істотно відрізнятися від текстів з „об’єктивним” типом висловлювання, які в першу чергу й розглядалися в межах подібних досліджень. Саме тому все те, що стосується передачі інших елементів змісту (насамперед експресивно-емоційного навантаження, конотативних компонентів значення і, врешті-решт, передачі художньо-естетичної цінності тексту), вимагає подальших досліджень. Ця обставина послужила підставою для положення, що модель Лейпцігської школи, орієнтована на лінгвістичну комунікацію, не повною мірою відповідає вимогам, які ставляться до художнього перекладу.

Традиційно свої пошуки з моделлю літературної комунікації перекладу співвідносить Чеська школа перекладознавства. Розробка цієї моделі входила до кола інтересів І. Лівого, який послідовно розглядав чинники, що визначають літературну комунікацію [Левый].

На думку А. Швейцера, найбільш повно специфіку художнього перекладу відображає модель літературної комунікації, яка запропонована словацьким ученим А. Поповичем [Швейцер: 52-54]. Однією з умов вирішення завдань, що стоять перед перекладачем художнього твору, є проблема більш ретельного вивчення природи складно організованого перекладного тексту. Вказуючи на відсутність у теорії перекладу „розвиненого апарату аналізу оригінального твору”,

А. Попович вважає, що теорія перекладацької інтерпретації оригіналу повинна розвиватися на базі теорії тексту й теорії літературної комунікації й метакомунікації. При розгляді способів організації й тлумачення тексту акцент робиться переважно на аналізі структури самого тексту й відношень між складовими елементами [Попович]. Разом з тим при такому підході до процесу перекладу увага звернена в першу чергу на передачу „раціонального” інформативного змісту, елементи естетичного плану, істотні для перекладу художнього тексту, виявляються в дослідницькому процесі цього періоду відсунутими на задній план.

Ця обставина дала привід указати на відсутність у запропонованій А. Поповичем схемі комунікаційного процесу перекладу ланки, пов’язаної з поняттям сутності самого твору як об’єкта перекладу. Чеський літературознавець Р. Паролек вважає, що за „зовнішнім” планом, названим у комунікаційній теорії перекладу „текстом”, необхідно бачити план „внутрішній”. Автор співвідносить його з поняттям „авторської художньої моделі світу”. Для перекладацької інтерпретації, на думку вченого, важливо, які авторські оцінки змодельованої художником дійсності, оцінки етичні й естетичні, закладені в систему словесних сигналів оригінального тексту [Милютина: 112].

Справедливе критичне зауваження Р. Паролека варто віднести не до моделі як такої. Вона досить повно окреслює контури висунутих до перекладу художнього твору вимог, відбиваючи комунікативний аспект процесу перекладу, орієнтований, по суті, на передачу однопланової „змістовної” інформації. Доречно в цьому зв’язку нагадати про те, що поетична функція мови опирається на комунікативну, виходить з неї, але споруджує над нею підлеглий закономірностям мистецтва новий світ мовленнєвих змістів і співвідношень [Виноградов: 56]. Не випадково, останнім часом порушується питання про необхідність доповнити комунікативний аспект моделі параметрами, що враховують специфіку естетико-концептуального плану художнього твору. По суті, ставиться питання про можливість передачі при перекладі таких категорій тексту, які І. Р. Гальперин співвідносить із змістовно-концептуальною інформацією, вираженою більшою мірою імпліцитно, на відміну від „той, що лежить на поверхні” змістовно-фактичної інформації [Гальперин: 27-29]. При цьому мова йде про

необхідність розробки надійніших методів визначення функціонально значимих елементів тексту і їхньої передачі засобами іншої мови.

На нашу думку, у дослідженні художнього перекладу найбільш прийнятний семантичний комплексний аналіз художнього тексту, запропонований Ю. П. Солодубом. Дослідник виділяє в структурі художнього твору два складових компоненти, врахування яких набуває значення у процесі перекладу. Опираючись на дедуктивний підхід до вивчення художнього твору, учений пропонує починати аналіз зі структурного компонента, що включає пошук і збір інформації про творчість автора твору, вплив певних соціальних і особистих змін на його творчість, виявлення оцінки перекладного твору на основі визначення його місця в структурі всієї творчості письменника й у загальному культурному контексті відповідної епохи.

Структурний компонент тісно переплітається із семантикою художнього тексту, яка включає в себе:

а) сигніфікат або ідейно-тематичний зміст твору, авторські інтенції;

б) денотат, компонент, який відповідає за описувану у творі дійсність (сучасну або вигадану);

в) етнокультурний компонент, який впливає із зображуваної у тексті дійсності; цей елемент семантики художнього твору відтворює специфічні національні реалії, звичаї, властиві тому чи іншому народу, і своєрідні риси його національного характеру.

г) конотативний компонент семантики. Саме він, на думку дослідника, багато в чому визначає функцію естетичного впливу на читача. Основою для створення цього компоненту є різні чинники образності, різноманітні конотативні одиниці мови [Солодуб: 160-169].

Накопичений століттями практичний досвід засвідчує, що художній переклад має двоякий характер: з одного боку його розглядають як вид перекладу серед інших видів, а з іншого – він межує із літературною оригінальною творчістю. Ця обставина пояснює використання в теорії художнього перекладу методів і категорій, запозичених із літературознавства й порівняльної стилістики.

Р. Міньяр-Белоручев, розмірковуючи про художній переклад, писав: „Саме тут проходить та демаркаційна лінія, що відокремлює переклад-науку від перекладу-мистецтва й робить переклад одночасно і наукою, і мистецтвом. А тому, якщо усному, суспільно-політичному й

науково-технічному перекладам можна навчити, то успіх у художньому перекладі визначає тільки талант” [Міньяр-Белоручев: 182]. Болгарська перекладачка й дослідник теоретичних проблем перекладу А. Лілова також зазначала, що вміння перекладача художнього твору вловити і зберегти сутність і цілеспрямованість загального начала, яким керувався автор, ідейно-образну структуру художнього оригіналу і на цій основі визначити функції окремих елементів змісту й форми, їхня роль у контексті всього твору є важливим аспектом його таланту [Лілова: 76].

Отже, об'єктом художнього перекладу є художня література, представлена сукупністю текстів.

У „Глумачному перекладацькому словнику” поняття художній текст має таке визначення: „Окремий індивідуальний твір художнього мовлення, написаний певною мовою, а також цілісна одиниця в системі аналогічних текстів” [Нелюбин: 247]. Характерною ознакою художніх текстів, за визнанням багатьох учених, є їх естетичний статус (К. Чуковський; Ю. Лотман; К. Райс; І. Лівий; В. Григор'єв; П. Топер; І. Алексеева, І. Гальперин; С. Тюленев; В. Алимов). У художньому тексті елемент будь-якого рівня організації мовної системи прагне стати семантично мотивованим і може бути оцінений з погляду виконання ним естетичної або, відповідно до термінології Р. Якобсона, поетичної функції.

Дослідниця К. Райс відносить художні твори до такого типу текстів, які орієнтовані на форму, відзначаючи, що тут для перекладача „вищою заповіддю повинне бути прагнення до досягнення рівного естетичного впливу” [Райс <http://www.philology.ru/linguistics/1/reiss-78.htm>].

На естетичну як домінуючу функцію художнього тексту вказує І. Алексеева: „... художня література – це тексти, які спеціалізовані для передачі естетичної інформації” [Алексеева 2000: 165]. В. С. Виноградов зазначав, що в художніх текстах є дві основні взаємозалежні текстоутворювальні функції: впливова та естетична [Виноградов: 17]. В. Алимов вказує, що визначальною рисою художнього твору є образно-емоційний вплив на читачів, що досягається шляхом використання величезної кількості різноманітних мовних засобів [Алимов: 26].

Безумовно, художній текст у цілому поліфункціональний: він виконує функцію комунікації між автором і читачем (слухачем), функцію когнітивну (пізнавальну), допомагаючи нам довідатися й пізнати зображену в ньому дійсність, а специфіка художнього твору проявляється насамперед у його естетичному впливі на реципієнта [Солодуб, Альбрехт, Кузнецов: 21].

Таке розуміння завдання перекладача художньої літератури висував ще А. В. Федоров, що услід за німецьким філологом-елліністом В. Виламовицем-Меллендорфом уважав, що мета художнього, і зокрема, поетичного перекладу може бути досягнута за допомогою вибору таких засобів, які викликали б те враження, ті емоції, які викликаються оригіналом [Федоров: 35].

Уважаючи переклад художнього твору мистецтвом, К. І. Чуковський писав, що „художні переклади тому й художні, що в них, як і у всякому творі мистецтва, відображається майстер, що створив їх, хоче він того чи ні” [Чуковский: 45 – переклад наш. – Т. О.].

По-справжньому талановитий художній текст перекласти дуже складно, насамперед тому, що, за словами Ю. Лотмана, художня література говорить особливою мовою, що надбудовується над природною мовою як вторинна система [Лотман: 30]. У художніх текстах використовуються одиниці й засоби всіх стилів, але всі ці стильові елементи включаються в особливу літературну систему й здобувають нову, естетичну функцію [Виноградов: 17],

Кожний художник слова прагне у своїх творах бути індивідуальністю, залучити читача до аналізу старих проблем за допомогою нового звороту, нового слова, нового змісту звичайного слова, тобто змушений шукати нові засоби художньої виразності. Він знаходить їх у вигляді метафор, метонімії, синекдохи, порівнянь, неологізмів. Усі ці засоби мають тимчасові семасіологічні зв'язки, інакше кажучи, слова, побудовані на основі цих засобів, уживаються в переносному значенні. Або ж мова йде про слова, що використовуються в прямому значенні, але вживаються у незвичайній ситуації або в незвичайному контексті, в результаті чого вони набувають нових образів, нового звучання. Так чи інакше, але бачення світу автора завдяки цим засобам стає більше яскравим, нестандартним. Однак саме використання таких мовних засобів в оригіналі викликає у перекладача чималі труднощі. І передача емоційно-естетичної інформації

видається нелегким завданням, оскільки в ній знаходяться культурні компоненти авторського сприйняття, що не мають аналогів в іншій країні.

Отже, три основні концепції, що відбивають переклад взагалі і художній переклад зокрема, відображають стан розвитку теоретичної думки в сучасному перекладознавстві. Ця проблема продовжує цікавити багатьох перекладознавців і потребує подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеева 2000: Алексеева И.С. Профессиональное обучение переводчика: Учебное пособие по устному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Институт иностранных языков, 2000. – 192 с.
- Алексеева 2004: Алексеева И. С. Введение в переводоведение: Учебное пособие для студентов филологических и лингвистических факультетов высших учебных заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр „Академия”, 2004. – 352 с.
- Алимов: Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации: Учебное пособие. – Едиториал УРСС, 2005. – 160 с.
- Бархударов: Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Междун. отношения, 1975. – 240 с.
- Виноградов: Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
- Гальперин: Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 139 с.
- Гарбовский: Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
- Григорьев: Григорьев В. П. Поэтика слова: (на материале русской советской поэзии). – М.: Наука, 1979. – 343 с.
- Денисова: Денисова Г. В. Границы перевода. – М., 1998. – 167 с.
- Дю Белле: Дю Белле Ж. Защита и прославление французского языка// Эстетика Ренессанса. – Т. 2. – М.: Искусство, 1981. – С. 223-270.
- Катфорд: Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики: Перевод с англ. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
- Ковалева: Ковалева К. И. Оригинал и перевод. – М., 2001. – 97 с.

Копанев: Копанев П. И. Вопросы истории и теории художественного перевода. – Минск, 1972. – 153 с.

Латышев: Латышев Л. К. Курс перевода: Эквивалентность и способы ее достижения. – М.: Междун. отношения, 1981. – 247 с.

Левый: Левый И. Искусство перевода – М.: Изд-во Прогресс, 1974. – 399 с.

Лилова: Лилова А. Введение в общую теория перевода. – М: Высшая школа, 1985. – 256 с.

Лотман: Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М., 1970. – 384 с.

Мечковская: Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М.: Аспект Прогресс, 1996. – 207 с.

Милютина: Милютина Т. А. Чешско-русские лексико-семантические соответствия в области художественной речи (художественная система В. Распутина в чешских переводах): Автореф. дис. канд. филол. наук. – СПб., 2001. – 25 с.

Миньяр-Белоручев: Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.

Нелюбин: Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь. – М.: Изд-во „Флинта-Наука”, 2003. – 320 с.

Потебня: Потебня А. А. Мысль и язык. – Киев: Изд-во „Синто”, 1993. – 189 с.

Попович: Попович А. Проблемы художественного перевода. – М.: Высш. шк., 1980. – 199 с.

Райс: Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике [Электронный ресурс] – М., 1978. – С.202-228. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/reiss-78.htm>

Россельс: Россельс В. Опыт теории художественного перевода // Искусство перевода. – М.: Изд-во Прогресс, 1974. – 399 с.

Семенец, Панасьев: Семенец О. Е., Панасьев А. Н. История перевода: Учебн. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз. – К., 1989. – 293 с.

Солодуб, Альбрехт, Кузнецов: Солодуб Ю. П., Альбрехт Ф. Б., Кузнецов Ю. А. Теория и практика художественного перевода. – М.: „Академия”, 2005. – 304 с.

Топер: Топер П. М. Перевод и литература: творческая личность переводчика // Вопросы литературы. – № 6. – 1998. – С. 161-178.

Тюленев: Тюленев С. В. Теория перевода: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.

Федоров: Федоров А. В. Основы общей теории перевода (линг. пробл.): Учебн. пособие для инст-тов и фак-тов иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.

Чуковский: Чуковский К. И. Высокое искусство. – М.: Советский писатель, 1968. – 384 с.

Швейцер: Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

Tetyana Oliynyk. Theoretical issues of fiction translation research

The article deals with theoretical issues of fiction translation research. Three basic concepts of general translation and fiction translation in particular are studied: impossibility of translation, full possibility to translate all texts, partial possibility to translate texts. The place of fiction translation in the hierarchy of all kinds of translation is presented.

Key words: fiction translation, concepts of translation, impossibility of translation, full possibility to translate all texts, partial possibility to translate texts, theory of translation interpretation of the original text.

УДК 811.111'373'46

Роман Помірко, Сергій Кіпень (Львів)

ДЕМОТИВАЦІЙНІ ПОСТЕРИ У СТРУКТУРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто роль демотиваторів у структурі інтернет-спілкування. Показано їхні структурно-семантичні та прагматико-комунікативні особливості.

Ключові слова: демотиватор, постер, інтернет-мім.

Інтернет докорінно змінює ландшафт сучасної культури. Через великий об'єм інформації, яка адресована масам і сприймається конкретною особою, він впливає на психіку та свідомість людини. Віртуальність через візуально-вербальні повідомлення культивує певні еталони поведінки, художні смаки людини. Пересічний інтернет-користувач постійно перевантажується лавиноподібними потоками рекламного матеріалу, який накопчується з реального та віртуального світів. Очевидним є й те, що комунікант у сучасному кіберпросторі є

креативним учасником інтерактивного мовного процесу. Анонімність спілкування дає йому можливість безкарно реагувати на побутові проблеми, з якими він стикається у реальному житті. Отже, Інтернет – це своєрідний лакмусовий папірець, за яким можна визначати настрої людей на ту чи іншу подію.

Особливу увагу заслуговує дослідження процесів опрацювання повідомлень масами та швидкість їхнього поширення. Серед популярних засобів комунікації Інтернету можна виділити *постери* (від англ. poster – *плакат*), які через свою візуальну емотивно-емоційну насиченість становлять особливий комунікативний пласт Мережі.

Традиційний рекламний текст розглядається багатьма дослідниками (Р. Бартом, І. Морозовою, Л. Черкасовою та ін.). Центральною для них є проблема згорнутості рекламного тексту, його сигнальний характер, інформативність, маніпулятивність, особливе навантаження на бренд і слоган тощо. Проте прагматика антиреклами або негативно-го реагування реципієнта на рекламне повідомлення (постер) у віртуальному просторі й досі залишається поза увагою науковців.

З огляду на це, об'єктом нашого дослідження є *демотиваційні постери* у системі електронної комунікації, а метою – визначення поняття демотиватор та виявлення його структурно-семантичних і прагматичних особливостей. Матеріалом для дослідження слугувала суцільна вибірка понад 200 демотиваційних картинок, розміщених на таких сайтах: despair.com, very demotivational.com.

Одним із основних прагматичних призначень рекламних повідомлень є спонукання, мотивація до дії. У менеджменті та маркетинзі *мотивація* – це процес стимулювання працівників до здійснення ефективної діяльності, спрямованої на досягнення завдань підприємства. Така мотивація необхідна для ефективного виконання запланованих рішень. Уперше термін мотивація використав А. Шопенгауер. *Мотив* – ключове поняття психологічної теорії діяльності – це матеріалізована потреба людини (А. Леонтьєв, С. Рубінштейн). Наприклад: спрага → це *потреба*, вода → *мотив*, а пляшка з водою → *мета*. Мотивація, яка базується на позитивних/негативних стимулах, називається відповідно позитивною/негативною. Наприклад: *якщо я наведу лад на столі, мене похвалять* (позитивна мотивація); *якщо я наведу лад на столі, то мене не покарають* (негативна мотивація) [Леонтьєв: 89; Рубін-

штейн: 231]. Існують два підходи до вивчення мотивації. Перший ґрунтується на дослідженні змістового чинника теорії мотивації – вивчення потреб, які є основним мотивом їх проведення: фізіологічні, соціальні, їжа тощо [Маслоу: 183]; прагнення до влади, успіху, визнання (Ф. Герцберг) [Ильин: 44].

Другий підхід до вивчення мотивацій базується на процесуальних теоріях. Йдеться про розподіл зусиль працівників і вибір певного виду поведінки для досягнення конкретних результатів (теорія очікувань В. Врума, теорія мотивації Портеру-Лоулера). Відомо, що ці теоретичні погляди задіяні у виробництві рекламного продукту як елемента суспільної комунікації, якому властива прагматична функція: вплив на споживача (адресата реклами), на орієнтацію реципієнта в потрібному для рекламодавця напрямі [Ильин: 208].

Мотиватор серед рекламного продукту – популярний жанр комбінаторики в якому поєднується зображення і стислий текст для миттєвої передачі якоїсь ідеї, де зміст “картинки” має головне смислове навантаження. Прикладом цього слугують життєствердні популярні агіт-плакати, які містять у своїй структурі позитивний смисл, заклик, пропозицію тощо.

У віртуальному просторі традиційні техніки мотивування зазнали невдачі. На засилля візуальної реклами інтернет-спільнота відповіла *демотиваторами* (demotivator poster) – зображення-макрос, що складається з картинки в рамці, напису-слогана та коментаря із дотриманням канонічної композиційної структури: чорний фон; рамка білого кольору, зображення, гасло, підзаголовок (див. Рис. 1.). Текстовий коментар у демотиваторах має смислове домінування над зображенням.

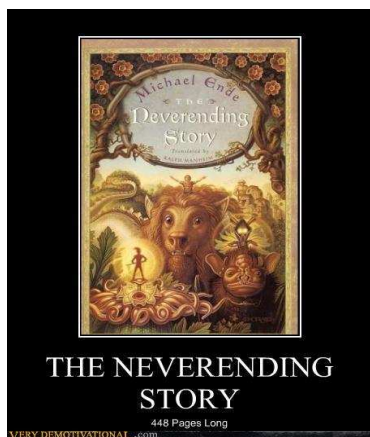

Рис. 1. Демотиватор

На рисунку зображено обкладинку книги М. Енде (Michael Ende) “Нескінченна історія” з написом: THE NEVERENDING STORY 448 Pages long (НЕСКІНЧЕННА ІСТОРИЯ – обсягом 448 сторінок).

Такі постери вперше з’явилися у так званому “офісному фольклорі” як своєрідний бунт користувачів проти мотиваторів. Вони не мають конкретного напрямку – це “висловлення заради висловлення”. Головна ідея такого постера – викликати емоційний відгук у реципієнта. Великий внесок у розвиток демотиваторів внесла американська компанія Despair, Inc., що продає через Інтернет демотиваційні постери і пропонує відвідувачам свого веб-сайту можливість створення власних картинок [Despair.com]. Один із перших відомих демотиваторів – зображення телефона обплетеного павутиною із написом: “Якщо довго не відповідати на дзвінки, то можливо клієнт заспокоїться та перестане дзвонити”. Таким чином, оскільки демотиватори – це реакція на мотиватори або ж їхнє заперечення, звісно у них відбувається зміщення акценту у бік слогана. Хоча демотиватори пов’язують не з цією відмінністю, а з негативним настроєм, тобто із протилежною за змістом прагматикою. Згодом демотиватори стали інтернет-мемом/мімом – явище спонтанного розповсюдження певної інформації через Інтернет усіма можливими способами (електронною поштою, в месенджерах, форумах, блогах тощо), проте не будь-якої інформації, а саме тієї, що завоювала популярність, викликала бурхливу реакцію, резонанс у комунікантів. У реальному

спілкуванні аналогічним прикладом може слугувати поширення анекдотів та жартів. Поняття мема/міма та його концепція були розроблені відомим генетиком Р. Докінсом у книзі „Егоїстичний ген” [Dawkins]. Учений стверджував, що термін „мем” (meme) він придумав, скоротивши грецьке слово тімета (μίμημα) – “наслідувати”, “подібність”. Р. Докінс зазначав, що хотів таким чином увести в науковий обіг односкладове слово, яке звучить подібно до „ген”. Учений визначає мем як „одиницю передачі культури”. Подібно до генів, меми – це реплікатори, тобто об’єкти, що копіюють самих себе. Для мемів виживання залежить від наявності принаймні одного носія, а відтворення – від наявності того носія, який намагається поширювати зміст мема. Інформаційний зміст кожного конкретного мема впливає на ймовірність, з якою його буде скопійовано. Меми можуть змінюватися, а також комбінуватися та розділятися, що призводить до формування нових мемів. Вони беруть участь у боротьбі один з одним за необхідні ресурси (розум людей), а в кінцевому результаті піддаються природному відбору.

Цей термін перекочував і в україномовну спільноту, проте з іншою фонетичною оболонкою – мем, тим самим втративши зв’язок із оригінальним значенням мім (грец. mimos, лат. mimus – “наслідування”, “лицедій”) – в античних греків і римлян будь-які сценічні вистави масового характеру в смаках глядачів з нижніх прошарків – виступи акробатів, фокусників тощо, сценки зі співом і танцями, реально-побутовий сатиричний фарс. Актори в цьому низовому театрі також називалися „міми” (наслідувачі). Відображаючи побут дрібних ремісників, міми часто спрямовували свої виступи проти панівних класів – великих землевласників та інших – іноді з різкою сатирою на офіційну релігію, в якій переважали непристойні сюжети. Традиційним персонажем мімів був дурень, якого обсіпають лайкою. Мова мімів була народною, з усіма вульгаризмами і жаргоном міських таверн. Тематика походила з комедії, її образи були стереотипні (чужоземець, скнара).

Власне до явища „інтернет-мема/міма” можна віднести і демотиватора як одиницю культурної інформації, що поширюється від однієї людини до іншої за допомогою імітації та навчання. Зазвичай демотиваційні постери розміщують на іміджбордах (з англ. imageboard – дошка для зображень) та чанах (з англ. chan, channel – канал) –

різновид веб-форуму, орієнтований на анонімний обмін повідомленнями, до яких прикріплено графічні файли. Більшість іміджбордів побудовано за стандартною схемою та складаються з декількох тематичних розділів (або дошок), які містять треди (від англ. thread – нитка, до якої „прив’язуються теми”), що складаються з постів (повідомлень) від різних користувачів. Іміджборд – це основне місце створення та розміщення мемів. Попри схожість слів імідж та іміджборд, вони не мають однакового змістовного навантаження (обидва слова походять від англ. image – зображення, образ). Іміджборди відрізняються від інших типів форумів за кількома параметрами:

а) анонімність – користувачі іміджбордів, як правило, не мусять реєструватися, а тому анонімні;

б) прикріплення файлів – можливість прикріпити до кожного повідомлення файл (декілька файлів);

в) обмежена кількість тем (тредів) – кожен розділ іміджборду містить зазначену на сайті кількість тредів.

Демотиватори сортуються на вебсайтах переважно у кілька великих категорій: Work, Sports, Animals, Celebrity, Political, Religious, Techie, Holiday, Military, Man Laws, Women Rules тощо. Тематична група містить статистичні дані про загальну кількість переглядів та коментарів до кожного демотиватора, тим самим можна прослідкувати, які пости викликають найбільшу реакцію серед відвідувачів сайту. Проаналізувавши зібраний матеріал, демотиватори можна умовно поділити за такими критеріями: а) новизна (у структурі має цікаві, оригінальні сюжети та слогани); б) простота (легко запам’ятовується); в) експресивність (слоган-текст доповнює, змінює, нівелює зображення). Основне завдання усіх складових компонентів демотиватора скеровано на те, щоб викликати емоції у реципієнта. Відомо, що емоційно забарвлена інформація краще привертає увагу аудиторії. Отже, будь-які емоції є важливим чинником для запам’ятовування демотиваційного постера, стимулом для його подальшого копіювання та масового поширення (тобто створюється мовна інтерактивність). Популярні демотиватори є лаконічними і не мають суттєвої інформації. У них може розміщуватись провокаційне запитання, сумнівний афоризм, натяк, протиріччя, що руйнують усталені життєві стереотипи та відповідають злободенним проблемам людини.

Слоган частіше складається з одного слова, що корелює смислове навантаження усього повідомлення. Він виступає медіатором між зображенням та підзаголовком. Р. Барт зазначав, що підписи під зображенням дозволяють зупинити полісемію, задають правильний рівень сприйняття повідомлення. Відомо, що на практиці ми спочатку читаємо зображення, а не текст, який його сформував: роль тексту зводиться до того, щоб змусити нас вибрати один із потенційних позначуваних [Барт: 30].

Необмежені у творенні демотиватора виразові можливості синтаксису. Своєрідними засобами організації текстового повідомлення є стилістичні фігури:

антитеза: ASSHOLE // Not always offensive, but always hilarious + фото (осел, що потрапив у каналізаційну яму); BORN IN AMERICA // Made in China + фото (американський прапор); UNIQUE // Just you are unique does not mean you are useful + фото (10 виделок, які лежать на столі в одному ряду, серед яких одна зігнута);

повтор: SEAL OF APPROVAL // Happy Seal Approval + фото (голова білого тюленя);

алюзія: SEAN CONNERY // does not take “no” as an answer + фото (Шон Конері душить жінку);

аббревіація: G.I.R.L. // Guy In Real Life + фото (персонаж онлайн гри);

аплікація: ENDINGS // Not everything can end well + фото (качєня-та переходять дорогу); SAVE THE FORREST // with the gun + фото (Арнольд Шварценегер зі зброєю на фоні лісу); SILENCE // Silence is golden, duct tape is silver + фото (рулон скотчу сірого кольору);

парцеляція: TEAMWORK // Share victory. Share defeat + фото (п’ятеро мишей, які потрапили у пастку);

порівняння: THE BEATLES // Our Pop Music Is Better Than Your Pop Music + фото (учасники гурту Бітлз);

персоніфікація: ALCOHOL // Thank you, Mr Daniels. Thank you, Mr Guinness. Muchos Gracias Senor Tequilla + фото (п’яна дівчина, яка лежить на підлозі). “Daniels”, “Guinness”, “Tequilla” – назви відомих алкогольних марок;

оксиморон: SANTA MARX // is gonna take all of your toys and redistribute them equally among the masses of kids + фото (Карл Маркс перевдягнений у Санта Клауса);

метафора: DARK FORCE // It's kept out of the White House + фото (сім'я Б. Обами на фоні Білого Дому);

дисемія: HIGHLANDER // there can be only one + фото (два зображення: 1) горець у національному вбранні; 2) позашляховик);

іронічний умовивід: ENGINEERING // better than sex + фото (зображення підлітка на бігборді із написом: It's my future. I want to be an engineer... Sex can wait); TEA // preferable to love + фото (напис на паркані: MAKE TEA NOT LOVE); PESSIMISM // Every dark cloud has a silver lining, but lightning kills hundreds of people each year who are trying to find it + фото (удар блискавки на фоні нічного неба);

сарказм: BLOGGING // We're going to need more monkeys + фото (мави, які сидять за комп'ютерами). Blog (від англ. **web log**) – віртуальний журнал користувача.

Однією із структурних особливостей конструювання демотиваторів є редуплікація повідомлень, тобто накладання слоганів один на одного. Прикладом слугує фото із зображенням американського політика, який плаче, що супроводжується ланцюжком написів: CONSERVATIVES // always crying about something → LIBERALS // Only care about Mexican tears → ARIZONA // I have a feeling you'd feel right home now → HELL YES // I like it when laws are enforced. Гумористичний колорит також створюється і використанням контрастно-комічних порівнянь (зіставлення фактів): HALLOWEEN // the one day you don't have to explain why you're dressed + фото (дівчина у костюмі відьми); невідповідність висновку тому змістові, з якого природно він мав впливати: WOMEN // it's dangerous outside the kitchen + фото (жінка зі зброєю).

Не менш важливим компонентом у традиційному плакаті є візуальна метафора. Прикладом цього слугують стійки символи та алегорії: терези – правосуддя, якір – надія, серце – кохання, голуб – мир тощо. Проте такі елементи рідко використовуються у демотиваторах. Важливу роль у засобах вербальної та візуальної інформації відіграють психологія сприйняття кольору та його символіка. Відомо, що він дає важливі відомості стосовно сутності об'єкта інформації, стає його символом. Чорний фон демотиватора належить до “глухих” тонів, що допомагають зосередитися на слоганові та зображенні. Одночасно він створює негативний образ, повністю змінюючи настрій

усього повідомлення, тобто вдало виконує свою прагматичну функцію.

Отже, щоб подолати усталені бар'єри у свідомості суспільства, демотиватор нічого не передає напряму – це відбувається у прихований спосіб через використання певного натяку на важливі проблеми у гумористичній формі, яка легко запам'ятовується. Здатність таких постерів викликати емоції та спонукати людей до їх передачі іншим користувачам дозволяє проводити аналогії із „інформаційним вірусом” [Rushkoff: 183]. Демотиватори здатні невмотивовано притягувати до себе увагу новими фактами та застарілими стереотипами, які потребують переосмислення, іншої інтерпретації. Він відображає, концентрує приховану напругу суспільства стосовно якоїсь події, дає їй візуально-вербальну ознаку. Демотиватор діє як „ментальний вірус” у формі зображення, слова та виразу, які вдало відображають нове поняття.

ЛІТЕРАТУРА

- Барт: Барт Р. Рекламное сообщение // Система моды. Статьи по семиотике культуры. – М.: Изд-во им. Сабашиных, 2003. – С. 28-45.
Ильин: Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
Леонтьев: Леонтьев А. Н. Деятельность и личность // Вопросы философии. – 1974. – № 4. – С. 87-97.
Маслоу: Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
Рубинштейн: Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1998 – 705 с.
Dawkins: Dawkins R. The selfish gene. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2006. – 360 p.
Despair: Despair.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу до порталу : <http://www.despair.com>
Rushkoff: Rushkoff D. Media virus! : hidden agendas in popular culture. – New York : Ballantine Books, 1996. – 344 p.

Pomirko R., Kipen S. Demotivative posters in the structure of electronic communication

The role of demotivators in the structure of Internet communication has been considered. Their structural, semantic, pragmatic and communicative peculiarities have been analyzed.

Key words: demotivator, poster, Internet meme.

РЕЦЕНЗІЇ

Словник української мови: У 20-ти т.

/ Уклад. Л. Л. Шевченко та ін.;

Гол. наук. ред. В. М. Русанівський; наук. керівник проекту

В. А. Широков; наук. ред. Н. Г. Озерова. –

К.: Наукова думка, 2010. – Т. 1. – 911 с.

Lexicographis secundus

post Herculem labor

(Подвиг лексикографа йде

слідом за подвигами Геракла)

Уже стала афоризмом фраза відомого французького письменника А. Франса про те, що словник – це всесвіт в алфавітному порядку. Проте загальномовний словник не лише фіксує велику кількість лексичних одиниць різних тематичних груп, але й віддзеркалює розвиток літературної мови на певному історичному етапі, передає самотність національної мови, опосередковано відбиває рівень суспільної свідомості етносу.

У сучасних умовах значення лексикографічної продукції стає дедалі вагомим. В інформаційну епоху від розвитку національних

мовних ресурсів істотно залежить стан безпеки держави та її інформаційний суверенітет. Тому Указом Президента України від 7 серпня 1999 р. № 967 ініційовано створення Національної словникової бази. Одним із центральних проектів програми є видання Словника української мови у 20 томах (СУМа-20), перший том якого вийшов друком завдяки чіткій скоординованій діяльності Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України. Науковий керівник проекту – В. Широков.

Ця книга давно очікувана у філологічному світі. СУМ-20 справді можна назвати квінтесенцією роботи українських лексикографів. В авторів фундаментальної праці виробився погляд на тлумачний словник як на такий лексикографічний об'єкт, який відтворює у всій повноті системних зв'язків якомога більше аспектів лексичної та граматичної семантики, що виявляє словесна матерія. “Це форма комп'ютерного інструментального комплексу у вигляді віртуальної лексикографічної лабораторії, що стала принципово новою реалією в історії української лексикографії” [СУМ-20 I: 7]. У передмові до Словника детально репрезентовано процес формування комп'ютерного інструментального комплексу „СУМ” на основі паперового тексту СУМа-11, будову і функції відповідної комп'ютерної лексикографічної бази даних та створеної на її основі віртуальної лексикографічної лабораторії. Передмова слугує своєрідним навігатором для роботи із матеріалами Словника.

При укладанні Словника автори послідовно зреалізували низку лексикографічних принципів. Відрадно, що перший із них – максимально повне збереження і використання теоретичних та практичних надбань вітчизняної лексикографії, втілених у структурі та корпусі СУМа-11. Кількість вилучень із реєстру становить лише близько 800 одиниць. Це лексикографічний матеріал, який втратив актуальність. Натомість до реєстру введено слова на позначення нових реалій. Обсяг діапазону А – Б у СУМі-20, порівняно із СУМом-11, зріс більш ніж удвічі. У реєстрі нові лексичні одиниці відображають динамічні процеси у словниковому складі української літературної мови, детерміновані соціальними трансформаціями, стрімким розвитком науково-технічного прогресу, глобалізацією та розширенням міжнародних зв'язків України як незалежної держави. Заповнення лексикографічних лакун зреалізовано також за рахунок нових лексико-

семантичних варіантів, через розширення фразеологічної сфери та зони словосполучень. Серед неологізмів домінують іменники, друге місце за чисельністю займають прикметники. З погляду словотворення продуктивністю відзначається суфіксація. Велику частину новотворів становлять складноскорочені слова.

Високо поціновуємо те, що автори СУМа-20 відтворили питомі риси української мови та українського менталітету. Залучений лексикографічний матеріал відображає національно-історичні реалії та ментальні концепти українського народу. Пор. словникові статті до лексеми *берегиня* у двох знакових лексикографічних працях.

СУМ-11

БЕРЕГИНЯ, *і, ж. діал.* Русалка. *Численні фантастичні істоти, якими східні слов'яни населяли навколишню природу, – Дів, русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін., – усе це стародавні божества, які уособлювали природу* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

СУМ-20

БЕРЕГИНЯ, *і, ж.* 1. За давньослов'янськими релігійними уявленнями, мати всього живого, первісне божество – захисниця людини, богиня родючості, природи та добра; згодом уважалася охоронницею дому і родини, подружньої вірності, покровителькою рибалок. *Берегинь зображали на глиняних або мідних нагрудних пластинках, вишивали на рушниках* (з навч. літ.).

2. *перен.* Жінка, яка охороняє, піклується про когось або щось. *Літературознавець і мистецтвознавець Єлизавета Омелянівна Середа, справжня берегиня спадщини Тараса Шевченка, почала свої дослідження в 1933 р. у Харкові, тодішній столиці України* (з газ.).

3. *заст.* Русалка. *Численні фантастичні істоти, якими східні слов'яни населяли навколишню природу, – русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін. – усе це стародавні божества, які уособлювали природу* (з наук. літ.).

Концепція укладання СУМа-20 ґрунтується на істотному розширенні текстово-ілюстративної бази лексикографічної праці. Словник став одухотвореним передусім завдяки представленню контекстної основи, лексики та фразеології Святого Письма. Значення та авторитет цього джерела переоцінити неможливо. Для залучення біблійної лексики створено автоматизований конкорданс, який базується на цитованому тексті Біблії у перекладі І. Огієнка, та комп'ютерну інструментальну лексикографічну систему „Біблійний СУМ”. Загалом у СУМі-20 змінено дефініції багатьох слів цього тематичного угруповання, уведено нові лексеми, розширено семантичну структуру слів, змінено стилістичні ремарки, зафіксовано біблійну

фразеологію, уведено ілюстративний матеріал із Біблії. Наприклад, словникова стаття до лексеми *ангел* відображає різні типи трансформацій, здійснених укладачами СУМа-20. Наведемо кілька цитат-ілюстрацій зі словникової статті: *Своїм анголам Він [Ісус Христос] накаже про тебе, щоб тебе пильнували на всіх дорогах твоїх* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй, і всі анголи з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Трудящим людям, Всеблагий, На їх окраденій землі Своєю ти силу ниспошли. А чистим серцем? Коло їх Постав ти ангели свої* (Т. Шевченко).

У передмові до 20-томника зазначено, що “завдяки наявності біблійних значень Словник, а разом з тим і мова отримують інший, вищий комунікативний рівень, на якому Бог спілкується з людьми через Своє Слово – Біблію” [СУМ-20 I: 26].

Істотне розширення списку цитованих джерел відбулось і за рахунок залучення творів раніше заборонених письменників (І. Багряного, В. Винниченка, М. Вороного, М. Йогансена, П. Куліша, О. Ольжича, М. Хвильового та ін.) і письменників нової доби (Ю. Андруховича, О. Забужко, Л. Костенко, М. Матіос, Б. Олійника, В. Яворівського та ін.); введення нових текстово-ілюстративних джерел – Інтернету й створеного в Українському мовно-інформаційному фонді лінгвістичного корпусу.

Зasadничим принципом рецензованої праці є звільнення СУМа від рудиментів тоталітарного режиму. На нашу думку, коректно здійснено деідеологізацію лексикографічного матеріалу. Вилучено росіянізми, невдалі кальки. Комплексну роботу з подолання ідеологічних нашарувань демонструє зіставлення тлумачення слова *бізнес*.

СУМ-11

БІЗНЕС, *у, ч., розм.* Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи в капіталістичному світі. – *Інше становище в капіталістичних країнах! – вигукнув Юнак: – Там усе підкорено бізнесу, наживі* (Панч, Ерік..., 1950, 129).

СУМ-20

БІЗНЕС, *у, ч.* 1. Підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку. – *А я, як формулюють економісти, маю прибуток з обороту. Бізнес є бізнес* (Г. Усач); *Туристичний бізнес завжди і скрізь був найбільш високооборотним* (із журн.).

2. збірн. Бізнесмени, підприємці. У державі потрібна співпраця держави, бізнесу і профспілок (з публіц. літ.); Треба дати можливість третьому сектору вирости, стати на ноги, щоб держава, бізнес і політики сприймали його як солідного партнера (з публіц. літ.); Однією з традицій цивілізованого бізнесу завжди було меценатство (з газ.).

Зробити бізнес див. зробити; (1) Човниковий бізнес, розм. – перевезення і продаж речей, придбаних на іноземних ринках, як постійне заняття; човникарство. Можливо, шляхи розвитку малого бізнесу і справді не пролягають крізь “човниковий” бізнес, але наприкінці ХХ ст. інших ми не мали (з газ.).

Окремого коментаря заслуговують технологічні аспекти проекту „СУМ-20”. Складною і багатоетапною процедурою був парсинг словника – автоматичний (автоматизований) процес переведення його тексту до комп’ютерної лексикографічної бази даних із певною структурою. Цю роботу успішно було здійснено. У передмові до СУМа-20 чітко представлені структура і функції лексикографічної бази даних. На основі автоматичних операцій процес редагування Словника стає контрольованим та уніфікованим.

Інструментальний комплекс „СУМ” спроектовано як віртуальну лексикографічну лабораторію, що має таку будову: сервер бази даних відповідає за зв’язок із лексикографічною базою даних і за функції отримання та збереження даних; сесійний сервер устанавлює сеанси роботи для окремих користувачів, керує привілеями та встановлює рівні доступу; клієнтська програма надає інтерфейс користувача, що створює можливість виконувати лексикографічну і редакційну роботу, а також ряд інших функцій. Програмний комплекс може функціонувати у мережі локальній та глобальній (у середовищі Інтернету).

Комп’ютерна технологія нового СУМа ґрунтується на лінгвістичному корпусі, що прийшов на зміну традиційній лексичній картотеці. Сервіс Українського національного лінгвістичного корпусу об’єднує можливості сервісів інших інформаційних систем: електронної бібліотеки, граматичного словника, інтегрованої лексикографічної системи “Словники України”, а також функцій повнотекстового пошуку. На сьогодні цей корпус містить 4259 літературних джерел обсягом 1,09 Гб, що налічують понад 64 млн слововживань. Справді, цифрові показники вражають, а за ними криється скрупульозна і відповідальна робота багатьох людей. Лексикографічну діяльність було зорганізовано за принципом лексикографічного

конвеєра. Основним лексикографічно-технологічним “кластером” виступає технологічний том – фрагмент Словника, закріплений за певним колективом лексикографів. Лексикографічна робота базувалась на взаємодії менеджменту проекту, адміністрації головного наукового редактора, адміністрації головного технолога.

І ще одна інновація! Застосування комп’ютерних технологій лексикографування при укладанні СУМа-20 дозволило вперше в українському мовознавстві розпочати роботу з фундаментальної лексикографічної статистики. Наприклад, велике – понад 700 % – зростання числа фразеологізмів у Словнику пояснюється значною роботою, здійсненою українськими лексикографами упродовж останніх 30 років. Авторський колектив планує наводити статистичні дані у кожному томі, щоб можна було проаналізувати процес лексикографічного розвитку Словника української мови.

Цікавим є той факт, що кожний том Словника після його видання заплановано виставити в українському сегменті Wiktionary для надання вільного доступу користувачам для Wiki-лексикографування.

Насамкінець звернемо увагу на такі моменти. Зазвичай академічні праці є зразком для наслідування у багатьох аспектах. Давно усталилась аббревіатура *СУМ*, також звичним є правило про відмінювання аббревіатур: *СУМа*. Чому б за аналогією не зберегти таку ж форму тоді, коли додано кількість томів: *СУМа-20*, *СУМом-20* (у передмові автори не відмінюють аббревіатури *СУМ-11* і *СУМ-20*)? Це дало б змогу уніфікувати типові написання у наукових працях (монографіях, дисертаціях, статтях). Наприклад: у *СУМі*, у *СУМі-11*, у *СУМі-20*.

Мабуть, усі помітили (і пожалкували!), що перший том СУМа-20 має мізерний тираж – 1000 примірників. Цілком очевидно, що навіть бібліотеки вишів не зможуть його придбати. Про школи нема що й говорити. Залишається лише сподіватися на додатковий наклад. Новий Словник, який повновартісно репрезентує лексичне багатство, граматичну архітектуру і стильову палітру сучасної української мови, є бажаною книгою для багатьох громадян, численних вітчизняних і зарубіжних книгозбірень.

Переконані, що усіх, хто розгорне СУМ-20, книга заповнить магією відграненого за світовими лексикографічними стандартами слова, спонукатиме до щоденної наполегливої праці задля розвою української мови та Української держави.

Бучко Дмитро – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського та загального мовознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Бучко Ганна – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Вільчинська Тетяна – доктор філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Воляннюк Інна – кандидат філологічних наук, ст. викладач Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Т. Шевченка

Ворона Іванна – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Гоменюк Оксана – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Данилюк Ірина – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Дика Любов – кандидат філологічних наук, доцент Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

Домбровська-Камінська Ганна – доктор філологічних наук Варшавського католицького університету

Вишньовська Оксана – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Заліпська Ірина – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Кіпень Сергій – ст. викладач Львівської державної фінансової академії

Колесник Наталія – кандидат філологічних наук, доцент Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Космацька Христина – аспірантка Львівського національного університету ім. І. Франка

Лісняк Стефанія – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Макович Христина – аспірантка Львівського національного університету ім. І. Франка

Мисик Оксана – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Олійник Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Панчук Галина – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Петришина Ольга – кандидат філологічних наук, асистент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Помірко Роман – доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету ім. І. Франка

Редьква Марія – кандидат філологічних наук, асистент Тернопільського державного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського

Сороцька Марія – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Струганець Любов – доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Торчинський Михайло – доктор філологічних наук, професор Хмельницького національного університету

Шкіцька Ірина – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету

Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2